

İsrafil BALCI

HZ. PEYGAMBER VE GAYB

قَوْلُ
اللَّهِ النَّبِيِّ
أَنَّ اللَّهَ قَوْلُ

ANKARA OKULU

İsrafil BALCI

Artvin-Borçka'da doğan yazar, 1994 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Bir yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne araştırma görevlisi olarak atandı. 1996 yılında yüksek lisansını, 2002'de doktorasını tamamladı. Bir süre Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı. 15.11.2002 tarihinde OMÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalına Yrd. Doç. olarak atanan Balcı, 08.01.2008 tarihinde doçent, 24.09.2013 tarihinde ise profesör oldu. Halen aynı fakültede öğretim üyesi olan yazarın yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. *Hz. Ömer Döneminde Diploması*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
2. "İdarî ve Siyasi Yönden Hz. Ebû Bekir Dönemi", *Dir ve Bilim Kitapları*, Samsun 2007.
3. *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş Barış İlişkisi*, Pınar yayınları, İstanbul 2011.
4. *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012. İkinci baskı Ocak 20015.
5. *Hz. Peygamber ve Mucize*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013. İkinci baskı 2015.
6. *Peygamberlik Öncesinde Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014. İkinci baskı 2015.
7. *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahî Yardım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
8. *Hz. Peygamber ve Namaz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

*Gayb iddialarının cezbesine kapılmayıp
Allah Resûlü'nü istismar etmeyen akıl ve
vicdan sahibi ülü'l-elbâba.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ 11

Gayb Kavramı 14

İslam Öncesi Araplarda Gayb İnanıcı 17

BÖLÜM I

KUR'AN'A GÖRE GAYBI SADECE ALLAH BİLİR 23

Giriş 23

Kur'an'a Göre Gaybı Sadece Allah Bilir (Mutlak Gayb) 23

Melekler ve Cınların Gaybı Bileceği İddiası 27

Gaybın Bir Kısmını Resûlullah'ın Bileceği İddiası
(İzafi Gayb) 35

Kur'an'da Gaybi Varlıklar 51

Sonuç 53

BÖLÜM II

HZ. PEYGAMBER'İN

GAYBI BİLDİĞİNE DAİR RİVAYETLER 55

Giriş 55

Hz. Peygamber'in Geleceğe Dair Haber Verdiği İddiası 57

Fitnenin Zuhur Edeceği İddiaları 61

Değişik Konularla İlgili Gaybi Haberler 73

Sonuç 87

BÖLÜM III

HZ. PEYGAMBER'İN

GAYBI BİLEMeyeCEĞİNE DAİR RİVAYETLER 89

Giriş 89

Hz. Peygamber'in Gaybı Bilemeyeceğine dair Rivayetler 92

Gerçekleşmeyen Gaybi Haberler 105

Sonuç 114

BÖLÜM IV

GAYBİ RİVAYETLERİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	117
Giriş	117
Siyasi Çatışma ve	
Parçalanmışlığın Rivayetlere Yansıması.....	119
İktidar Mücadelesinin Rivayetlere Yansıması.....	128
Yaşananların <i>Kader</i> Olduğu Avuntusu.....	137
Kadim Kültürlerle Tanışma	143
Sözlü Kültür Geleneğinin Etkisi	153
Tasavvuf Geleneğinin Etkisi	157
Gayri Metluv Vahiy İddiası	166
Sonuç	170

BÖLÜM V**İSTANBUL'UN FETHEDİLECEĞİNİ HZ. PEYGAMBER'İN**

MÜJDELEDİĞİ İDDİASI	173
Giriş	173
Emevîler Zamanında İstanbul'un Fethi Girişimi	175
İstanbul'un Fethiyle İlgili Rivayetler	180
Rivayetlerin Kritiği ve Sonuç	192

KAYNAKÇA.....	205
DİZİN	217

ÖNSÖZ

Kitap geleneksel İslam anlayışının en önemli yapı taşlarından birisi olan 'gayb' gibi netameli ve bize göre ihmal edilmiş bir konuyu ele almaktadır. Bu konu M. Said Hatiboğlu'nun ifadesiyle, Resûlüllah'ın en çok istismar edildiği alanlardan birisidir. Bu güne kadar yazdığım eserlerde siyerin tartışmalı veya problem gibi duran, ya da ihmal edilen konularını ele almaya çalıştım. Elinizdeki eser sözünü ettiğim çalışmalardan birisi ve sonuncusu niteliğindedir.

Okuyucu birçok noktada geleneksel düşünceden ayrıldığımı fark edecektir. Pek çok eleştiriyle karşılaşacağımın farkındayım. Tek amacım inandığım ve temellendirebildiğim hakikati haykırabilme çabasıdır. Konuyu ele alırken inandığım Kitab'ın sesi kadar, onu anlama kabiliyeti sağlayan aklımın ve vicdanımın sesine de kulak vermeye çalıştım.

Siyere dair yazdıklarım, bir siyer öğrencisi olarak benim ondan ve onu şekillendiren vahiyden anladıklarımıdır. Diğer bir deyişle tamamen kendi zihin dünyamın yansımasıdır ve sadece beni bağlar. Asla mutlaklık veya layüsellik iddiasında değilim, olamam da. Bunu had bilmezlik addederim. Bu güne kadar temellendiremediğim hiçbir düşünceyle okuyucunun karşısına çıkmadım. Savunabildiğim ve temellendirdiğim düşüncelerimin ise, sonuna kadar arkasındayım. Gücü yeten mesnediyle birlikte hata ettiğimizi tespit edip ortaya koyarsa, yaptığımız yanlış kabul eder nedametimizi sergilemekten çekinmeyiz. Kastettiğim ilmî ciddiyetle yapılacak eleştiridir. Mukallitçe dürtüler veya duygusal reaksiyonlarla yapılan eleştirileri muhatap almadığımı şimdiden hatırlatayım.

Hamasi duyguyla hareket etmediğim gibi mesnetsiz ve desteksiz olarak fikirlerimi ifade etmekten olabildiğince kaçınmaya çalıştım. Ne körü körüne eleştirip görmezden geldim ne de

ön kabullerle hareket ettim. Hasbî olmayı yeğlediğim kadar muhasıbilîği de göz önünde bulundurmaya çalıştım. İnandığım vahyin bağlayıcılığının yanı sıra, beşerî sınırlılıklarım dışında objektif olmaya gayret ettim. Kitabına uydurarak değil, Kitab'a uyararak ve kitabın ortasından konuşmayı yeğledim. Benim için yegâne bağlayıcı otorite vahiydir. Onu akıl, vicdan ve tarihi veriler ışığında anlama çabası sergilemekteyim.

Gayb konusu özellikle tasavvuf geleneği içerisinde birçok gizemli telakki veya iddiayı barındırır. Her ne kadar gayb konusuyla ilgili hatırı sayılır bir edebiyat oluşmuşsa da, özellikle tarikat halkaları arasında en çok istismar edilen konulardan birisidir. Bir iki ayette yer alan mesajdan hareketle, İslami gelenekte Hz. Peygamber'in de Allah'ın dilediği kadar gaybı bileceği iddiaları, adeta genel-geçer kabul haline gelmiştir. Onun için açılan bu kapı, ne yazık ki hiç kapanmamış ve onun vârisleri olarak konumlandırılan veli veya Allah dostlarının da bazı gaybi bilgilere muttali olacaklarına dair bir genelleme yapılmıştır. Belli kişi veya otoritelere has kılınan bu kapı, ardına kadar aralandığı gibi bütünüyle vahye aykırı telakkilerin ortaya çıkmasına müsait bir alan oluşturmuştur.

Kitap daha önce bir süre üzerinde çalışıp bıraktığım ve yeniden ele alıp bitirme fırsatı bulduğum bir çalışmadır. Eseri hazırlarken temel hareket noktam öncelikli olarak vahyin sınırlarını çizdiği çerçeve oldu. Müteakiben en erken döneme ait rivayetlerden başlamak üzere hadis, siyer, tefsir veya tarih kaynaklarını referans aldım. Rivayetleri ele alırken klasik Sünnî doktrindeki gibi kaynaklar arasında kategorik ayırım yapmam. Diğer bir deyişle *kütüb-i sitte* gibi birtakım eserleri veya bunlardaki rivayetleri kutsal ya da sorgulamaz addetmem. Benim için önemli olan rivayetin hangi kaynaktan yer almış olması değil, mukaddem veya muahhar olmasıdır. Dolayısıyla en erken döneme ait rivayetler vahiyden sonra ikinci dereceden referanslarımdır. Ancak bunları değerlendirirken ayetlerde olduğu gibi kendimi sınırlandırmam. Mutlaka sorgulayıcı bir okuma ile değerlendirilmeleri gerektiğini düşünürüm. Referans verilen rivayetlerin bu bakış açısıyla değerlendirildiğini veya ele alın-

dığını hatırlatmak isterim. Okuyucu vahye aykırı rivayetlerin rahatlıkla sorgulanabilir olduklarını fark edecektir.

Eserin 'giriş' bölümünde, kısaca gayb kavramı ve Arap-İslam kültüründeki gayb telakkisi hakkında genel bilgiler verilmiştir. İslam'dan sonraki gayb telakkisinin oluşması ve şekillenmesinde, daha önceki kültürel birikimin önemli ölçüde belirleyici olduğunu düşünüyorum. Nitekim müteakip bölümlerde bu etkinin izlerine dair somut verilere yer yer değinilmiştir.

Birinci bölümde gayb kavramı Kur'an ayetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Birkaç ayetteki açıklamadan hareketle peygamberlerin de gaybın bir kısmına muttali olabileceği iddialarının, vahiy açısından hiçbir anlam ifade etmediği ve Allah'tan başka hiçbir varlık tarafından gaybın bilinmeyeceği gerçeği bütün delilleriyle ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, gaybın Hz. Peygamber tarafından bilineceğine dair rivayetlerdeki iddialar ele alınıp incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, yine rivayetlerde yer alan aksi iddialar ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiasının bütünüyle vahye aykırı olduğu, buna mukabil gaybı bilemeyeceğine dair haberlerin hem daha inandırıcı hem de ayetlerle mutabık muhtevada olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dördüncü bölümde ise özellikle vahye aykırı olarak Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddialarının ortaya çıktığı dönem ve bu iddiaların tarihsel arka planı ele alınıp incelenmiştir. Sözlü kültür geleneği, kadim kültürlerle tanışma ve onlardan etkilenme, Cahiliye dönemindeki kader anlayışı ve özellikle Müslümanlar arasında patlak veren iç sorunlara dair problemlerin, mezkûr iddiaların üretilmesinde önemli bir rol oynadığı hususu delilleriyle gözler önüne serilmiştir.

Beşinci bölümde ise doğrudan Anadolu-İslam kültüründe de önemli bir yeri olan İstanbul'un fethedileceği ve aynı zamanda fethi müteakiben kıyamet saatinin yaklaştığı ya da İstanbul'un fethinin kıyamet alametleri arasında gösterildiği iddiaları ele alınıp incelenmiştir.

Eserin hazırlanması bir yana, ona hayat verip okuyucuyla buluşmasını sağlayan değerli gönül dostlarım Lütfi Sever ve Hasan Bey'e, Zeynep Hanım'a, tashih ve düzeltmeleriyle önemli katkı sağlayan değerli meslektaşım Ahmet Arın'a, destekleriyle bana güç ve kuvvet veren çok değerli okuyucularımın kalbi teşekkürlerimi borç olarak görüyorum.

İsrafil BALCI

Samsun 2016

GİRİŞ

İnsanoğlu maddi varlığının yanı sıra ruhi veya manevi dünyasıyla iki yönlü bir özelliğe sahiptir. Manevi yönü onun gaybi dünyasını ihtiva eden geniş bir alanı içerir. Yaratılışının gereği olarak insan sürekli kendisini geliştirmeye eğilimli olduğu için fizikî dünyayı tanıyıp ona hâkim olmaya çalışırken, görünür âlemin dışında kalan metafizik âleme ait bilinmeyen veya görünmeyen yönü de anlamak için büyük çaba sarf etmiştir. Hatta metafizik konulara olan ilgi veya merakının, fizikî dünyaya olan ilgisinden daha ileri boyutta olduğunu bile söylemek mümkündür. Bilinmeyen, görülmeyen, sır veya gizemli olana karşı yoğun ilgi, insanın ruhi dünyası veya yönünün bir yansıması niteliğindedir. Haddizatında inanma olgusunun kendisi bile bir yönüyle gaybi dünyaya aittir.

Fizikî dünyanın dışında kalan gaybi konular, diğer medeniyetlerde olduğu gibi İslam kültüründe de merak konusu olmuş ve İslam âlimleri gayb âlemini öğrenmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Filozoflar gayb konusunu 'varlık' ve 'bilgi' problemi olarak ele alırken, kelâmcılar ilave olarak bu sorunu aynı zamanda vahyin verileri çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Gayb konusuna daha çok mistik yönüyle yaklaşan sûfiler ise, meseleyi hakikat veya gerçek varlık yönüyle ele almışlardır.

İslam âlimlerinin gayb âlemini keşfetme merakı, birçok tanımlamayı ve kategorik ayrımı beraberinde getirmiştir. En önemli referans, kuşkusuz vahyin verileri ve Hz. Peygamber'in kendisidir. Konunun Kur'an ve Hz. Peygamber'le ilişkili olması, gayb meselesinin iman boyutuyla ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, İslam'ın temel iki kaynağının gayb konusuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olması, bu iki kaynağın derinlemesine ele alınmasını zorunlu

kılmıştır. Meselenin Kur'an'la ilgili olan yönü insan-gayb ilişkisi bağlamında ele alınıp incelenmiştir.¹

Gaybın Hz. Peygamber'le ilgili yönünün aynı derinlikte incelendiğini söylemek fazla iyimserlik olur. Konu ile ilgili bazı müstakil eserler kaleme alınmış veya siyerle ilgili kitaplarda bu meseleye temas edilmiş olmakla birlikte, bize göre bu çabalar sorunu çözecek boyutta değildir. Konuyu ne çok fazla bilgi veya rivayet yoğunluğu içinde ne de çeşitli tanım ve kategorik ayrımlara dayalı olarak ele almaya çalışacağız. Hedefim, geleneksel İslam anlayışında Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olduğu iddiasının dayandığı temeli ve bazı sanal otoritelerin gaybi bilgiye ulaşabildiklerine dair iddiaların gerçek olup olmadığını ortaya koyabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim görünen ve görünmeyen dünya olarak iki âlemden bahseder. Görünen âlem insanoğlunun beş duyu ile algıladığı varlık âlemidir. Duyuların dışında kalan ve görünmeyen âlem ise manevi veya gaybi âlem olarak nitelenir. İnsanoğlu kendisine verilen duyu veya yetilerle görünen âlemi keşfedip anlamaya çalıştığı gibi, görünmeyen âlemi de anlamak için hayli çaba sarf etmiştir. Gayb âlemi olarak nitelenen görünmeyen dünyaya dair merak, değişik kültür, din ve medeniyetlerde her zaman kendisini hissettirmiş ve hissettirmeye de devam etmektedir.

Beş duyu veya herhangi bir vasıtayla elde edilemeyen gaybi bilgi, akıl ya da ilim yoluyla da kazanılamayacağı² için, insanoğlunun ilgi alanını sürekli meşgul etmiştir. Muhtemelen bu nedenle gaybı anlama/anlamlandırma ve ona ait gizemleri keşfetme merakı, bu alanda çeşitli telakkilerin ortaya çıkmasını ve birçok eserin yazılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle dinlerin doğasında var olan ahiret veya 'öteki âleme' inanma esası, konunun inanç boyutunda ele alınmasının en önemli muharriklerindenidir. Kur'an'daki pek çok ayette müminlerin özelliklerinden bahsedilirken onların gayba iman ettiklerine vurgu yapılır.

1 Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şüle Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1996.

2 Hüseyin Atay, "Gayb" *Diyanet Dergisi* (Sayı: 82-83, Nisan Mayıs 1969), 119.

Kur'an'da gayb konusunun çerçevesinin ayetlerle belirlenmesi bir yana bırakılırsa, bu konu hakkında özellikle hadis koleksiyonları arasında muazzam bir edebiyat oluşmuştur. Kur'an-ı Kerim gaybi bilginin sadece Allah tarafından bilinebileceğini vurgulamış olmasına rağmen, rivayetlerde Hz. Peygamber'in de bu bilgiye muttali kılındığına dair yaygın bir anlatı söz konusu edilmiştir.

Gayb konusu geçmiş, gelecek ve hâlihazırdaki haberler olmak üzere üç grupta kategorize edilir. Hz. Peygamber'in bildiği iddia edilen rivayetlerin büyük bir kısmı, gelecekte vuku bulacak olaylarla ve özellikle de olumsuz haberlerle ilgilidir. Müslümanların tefrikaya düşecekleri, ümmet arasında birtakım olumsuz hadiselerin yaşanacağı ve kıyamet alametlerine dair haberler bunların başında gelir. Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiği iddiaları öylesine ileri boyutlara taşınmıştır ki, bu özelliği onun önemli mucizelerinden birisi olarak nitelenmiştir. Buna mukabil, gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğinin ayetle sabit olduğundan hareketle bazı yorumlarda ise, Hz. Peygamber dahil hiçbir beşerin gaybı bilemeyeceği görüşü dillendirilmiştir. Bu itibarla Allah Resûlü'nün gaybı bildiği veya bilmediği iddiaları bu iki kategorik ayırım çerçevesinde kaynaklarda yer almıştır. Ancak rivayetler hayli karışıktır. Örneğin aynı konu veya olayla ilgili haberleri, birbirine zıt şekilde aynı isnad zinciriyle aynı kaynaktan yan yana görmek mümkündür. Diğer bir deyişle rivayetler arasında ciddi çelişkiler vardır. Oysa vahyin mesajı son derece açık ve nettir. Farklı muhtevadaki haberlerin kaynaklara yansımaları, aslında gayb konusunun gizemi veya bilinmezliğinin bir yansımasıdır.

Hız. Peygamber'in gaybı bildiğini veya bilmediğini savunanların bulunduğu nokta ise, her iki görüş mensuplarının da kendi tezlerini Kur'an'a dayandırıyor olmalarıdır. Hem bu iddiaların hem de gayb meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu konunun, Kur'an'da hangi bağlamda ele alındığının tespit edilmesi elzem hususlardan birisidir.

Tarihsel süreç içerisinde iki farklı görüş olarak tartışılan bu mesele, günümüzde de hâlâ sorun olarak inananların zihnini meşgul etmektedir. Biz bu meselenin öncelikli olarak Kur'an bağlamını ortaya koymaya çalışacağız. Ardından Hz. Peygamber'in gaybı bildiği veya bilemediğine dair rivayetleri değerlendireceğiz. Öncelikli ve tek bağlayıcı referansımız Kur'an ayetleridir. Müteakiben en mukaddem kaynaktan başlamak üzere, Allah Resûlü'nün gaybı bildiğine veya bilemeyeceğine dair rivayetleri hem savunulan görüşler çerçevesinde hem de vahyin mesajı doğrultusunda irdelleyeceğiz. Böylece Allah Resûlü'nün gaybı bilip bilmemesi ya da biliyorsa bunun sınırlarının nereye kadar olduğunu gözler önüne sermeye çalışacağız.

Gayb Kavramı

Gayb (الغيب) kelimesi Arapçada gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, gözden uzakta olmak, güneşin batması gibi anlamlara gelir. Bu bağlamda kelime bilinmezlik, görünmezlik, gizlilik ve uzaklık gibi anlamları ihtiva etmektedir.³ Kelime çoğunlukla gözle görülmeyen, hâlihazırda bulunmayan anlamlarında yorumlanmış veya ele alınmıştır.⁴

Râğib el-İsfahânî (502/1109) gaybı, duyu organlarının sınırları dışında kalan ve aklın zaruri olarak gerektirmediği şey bağlamında tanımlar.⁵ Gaybın zıddı aşikâr anlamına gelen şuhud kelimesidir. *Gayri meşhud* duyularla idrak edilmeyen anlamına gelir.⁶ Ayrıca *mevcûd* ve *ma'kûl* kelimeleri de gaybın zıddı olarak nitelenebilir.⁷ Aynı kökten gelen *ğâbe* (غَاب)

3 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî (711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrût 1414/1993, I, 654-75.

4 İbn Manzûr, II, 1033; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ' el-Kazvîni er-Râzî (395/1005), *Mu'cemu Mekâyis'i'l-Luga*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrut 1991, IV, 403.

5 Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502/1109), *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk, Beyrût 1412H, 616-17.

6 Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 465.

7 Yusuf Şevki Yavuz, "Gayba İmanın Dinî Temelleri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları V - İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-* Ensâr Neşriyat, İstanbul 203, 172.

kelimesi sıkı orman anlamına gelir. İçine girenin gözden kaybolması nedeniyle bu şekilde adlandırıldığı söylenir. Gıybet de aynı kelimedenden gelir. Birkaç kişinin yanlarında olmayan birisi hakkında konuşmaları bu kavramla ifade edilir. Ayrıca güneşin batıp gözden kaybolması için de mezkûr kelimenin kullanıldığını görüyoruz.⁸

Kur'an gaybı "sadece Allah'ın bildiğini" kesin bir dille vurgular. Benzerleri ve türevleriyle birlikte yaklaşık olarak altmışa yakın ayette gayb kelimesi geçer. Ayrıca dört yerde çoğul olarak *ğuyûb* kelimesi kullanılır.⁹ Ayetlerdeki bağlama bakıldığında gayb kelimesinin, bilgi ve idrak sınırları dışında kalan geçmiş, hâlihazır ve geleceğin bilgisini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu kavram Allah'ın varlığı, metafizik âleme dair haberler, melek, cin, şeytan veya herhangi bir olayın bilinmeyen yönünü ifade etmek için de kullanılmıştır. Özetle söylemek gerekirse Kur'an gayb kavramını hem fizik ötesi âlem, hem de insan bilgisi ve idrakinin dışında kalan maddi dünya için kullanmıştır.

Geçmişin bilgisi olarak Kur'an'da en çok zikredilen konu, önceki peygamberler ve onların kavimlerine dair haberlerdir. Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Salih, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. İsa gibi peygamberlere dair kıssalar geçmişin bilgisi olarak sunulur. Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn veya Hızır kıssası gibi hadisata dair haberler de bu kabil örneklerdir.

Kur'an yakın gelecekte vuku bulacak olaylara dair birçok haber verir. Örneğin Hz. Peygamber'e yakın zamanda hicret edeceğine işaret eder.¹⁰ Resûlullah'ın zamanında bu hadisenin gerçekleştiğini görüyoruz.¹¹ Hudeybiye dönüşünde de, kısa süre sonra önemli bir zafer kazanacağına işaret edilmiştir.¹² Nitekim dönüşten bir ay sonra hazırlıklar yapılarak Resûlullah Hayber üzerine yürümüş ve bu önemli yer fethet-

8 İbn Fâris, IV, 403.

9 Mâide 5/109, 116; Tevbe 9/78; Sebe' 34/48.

10 İsra 17/76-79.

11 Hucûrât 49/6; Nûr 24/11-12.

12 Fetih 48/16.

dilmiştir. Keza Mekke'nin fethedileceği,¹³ Rum-Sâsânî savaşında Rumların (Bizans) kazanacağı haberleri de bu kabil örneklerdir.¹⁴

Hicret öncesinde Sâsânîler ile Bizans arasında vuku bulan savaşta Bizanslılar yenilmiştir. Rûm suresinde bu yenilgiye atıf yapılarak, Rumların (Bizans) yakın gelecekte Sâsânîleri mağlup edeceklerine işaret edilmiş ve bu olay Resûlullah'ın sağlığında vuku bulmuştur. İslam'ın geleceğinin parlak olacağını bildirmesi¹⁵ de yine benzer bir örnek olarak zikredilebilir.

Kur'an'da en çok zikredilen gaybi bilgilerden birisi, kıyamet saati ve kıyametin vuku bulacağına dair haberlerdir. Kur'an sık sık bu konuya dikkat çekerek muhataplarını uyarır. Tam olarak gayb kavramının karşılığı olmasa da *hafâ*, *sır*, *setr*, *ketm*, *butûn*, *tehâfût* gibi kavramların da yine gaybi bilgi/habere yönelik kelimeler olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda işaret edilenlerin yanı sıra Çelebi, Kur'an'da geçen Sidretü'l-müntehâ ve Cennetü'l-me'vâ gibi terkiplere de soyut anlamlar verildiğini ve bunların da gaybi mahiyet arz ettiğini iddia etmiştir.¹⁶ Ancak bizim bu yoruma katılmamız mümkün değildir. Zira mezkûr terkipler, Resûlullah'ın ilk vahiy tecrübesini yaşadığı yere ait somut mekân ve yer betimlemesidir. Dolayısıyla bize göre bu kavramlara metafizik anlam vermenin hiçbir tutarlılığı yoktur.

Çalışmamızda geleceğe yönelik gayb konusu üzerinde duracağız ve özellikle Resûlullah'ın geleceğe dair haberler verdiği iddialarını vahyin verileri ve en erken döneme ait rivayetler çerçevesinde ele alıp inceleyeceğiz. Hemen belirtelim ki gayb konusundaki ayetlerin temel vurgusu, onun bilgisinin yalnızca Allah'a ait olduğu ve O'ndan başkasının buna muttali kılınmayacağı gerçeğidir. Hatta gaybi bilgiye muttali olmak, Allah'ın sıfatlarından birisi olarak nitelenir. "O Allah ki, ken-

13 Fetih 48/11, 15, 16, 27.

14 Rûm 30/1-5.

15 Nûr 24/55.

16 İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 406.

disinden başka tanrı yoktur. Gizli ve aşikâr olan her şeyi O bilir."¹⁷ ayeti, buna vurgu yapar. Değişik ayetlerde de Allah'ın bu sıfatına işaret edilerek "*âlimu'l-ğaybî ve's-şehâde, âlimu'l-ğayb* veya *allâmu'l-ğuyûb*" gibi terkipler kullanılmıştır.

Hadis mecmualarında yer alan birtakım rivayetlerde de *gayb* kelimesinin ayetlerdeki gibi aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Rivayetlerin bir kısmında beş şeyden bahsedilerek bunlar *gaybın* anahtarları olarak nitelenir.¹⁸ Bazı rivayetlerde ise *gaybın* bilgisinin sadece Allah'a ait olduğundan söz edilir.¹⁹ Bu tür haberler *gaybın* anahtarlarının Allah'a ait olduğu ve O'ndan başkasının *gaybı* bilemeyeceğine işaret eden ayetlerden²⁰ esinlenilerek dile getirilen görüşlerdir. Diğer yandan ileride ayrıca işaret edileceği üzere, zaman içerisinde dönemin zihin dünyasıyla da alakalı olarak ayetlerle çelişen birçok haberin, "hadis" formuna sokulup kaynaklarda yer aldığını görüyoruz. Zira birçok rivayette Hz. Peygamber'in de *gaybı* bilgiye muttali kılındığına dair iddialar dillendirilmiştir. Hatta bu tür iddiaların bir kısmı, bizzat Kur'an ayetlerine dayandırılmaya çalışılmıştır.

Ayet ve hadislere yansıyan açıklamalara bakıldığında, insanın bilgi ve idrak sınırlarının dışında kalan *gaybı* konularla ilgili pek çok hususun var olduğunu ve mutlak *gaybı* bilginin sadece Allah'a ait olduğuna işaret edildiğini görüyoruz. Bunun yanı sıra ontolojik anlamda yine insan duyusu ve idrakinin dışında kalan melek, şeytan ve cin gibi ruhani varlıkların mevcudiyetine işaret edilmiştir. Bize göre bunların ontolojik olarak varlığından ziyade, muhatabın zihin dünyasındaki algıya hitap eder mahiyette olup-olmadığı hususu tartışılabilir bir konudur.

İslam Öncesi Araplarda Gayb İnancı

Gaybın bilinmez ve görünmez doğası, öteden beri insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Âdemoğlu kendisi dışındaki gizemli

17 Haşr 59/22.

18 Buhâri, "Tefsir", 1, "İstiska", 29, "Tefsir", 2.

19 Buhâri, "Tefsir", 1; Müslim, "İman", 287; Nesâi, "Sehv", 62.

20 En'am 6/59.

ve sırlı dünyayı keşfetmek için yoğun bir şekilde uğraşmış, hatta gayb konusunu varlık ve bilgi problemi olarak görmüştür. Onun ontolojik yönünü ya da göreceli olup olmadığını tartışmıştır. Mesela İsa Mesih'in Tanrı'nın ete kemiğe bürünmüş ezeli-ebedî (logos) kelamı olduğu anlayışı, Hıristiyan akidesindeki gayb inancının ontolojik ve epistemolojik boyutunu gözler önüne serer.²¹

Sümerlerden Babillilere, Eski Yunan'dan Mısır'a veya Mezopotamya'ya kadar kadim kültürlerin hemen hepsinde gayb konusu sürekli ilgi alanı olmuştur. Örneğin, Tanah'ta yasaklanmasına rağmen İsrail toplumunun temas halinde olduğu Babilliler, Mısırlılar, Filistiler ya da Kenanlılar arasında yaygın olan medyumluk, büyücülük, ruh çağırma, ölüye danışmak, fal bakarak kehanette bulunma gibi okült sanatlar Yahudiler arasında da etkili olmuştur.²² Hıristiyan inancında da Yahudilikte olduğu gibi melek, cin, kötü ruhlar gibi gaybi varlıklara inanılıyordu.²³

Eski Yunan'da Pisagor, Sokrat, Eflâton veya Aristo gibi düşünürler veya filozoflar maddi âlemin ötesinde varlık âleminin olduğunu kabul etmişlerdir. Aristo, duyular ötesi âlemi anlamak üzere *Metaphysica* adlı yapıtını oluşturmuştur. Eflâton, bedenden ayrılan ruhun gayb âlemine intikal ettiğini söylemiş, Pisagor da gaybi bilgi elde etme yollarını göstermeye çalışmıştır.²⁴

İslam öncesinde Arapların dinî ve sosyal hayatlarında gayb inancının önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Paganist bir toplum olmakla birlikte aralarında farklı inanç telakkileri de mevcuttu. Örneğin Allah'ı veya ahiret hayatını inkâr

21 Mustafa Sinanoğlu, "Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Gayb İnancı" *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 63.

22 Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Gayb İnancı", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 30.

23 Sinanoğlu, 65.

24 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher*, thk. Es'ad Dâğır, I-IV, Kum, II, 152.

edenler olduğu gibi, kabul edenler de vardı. Hayatın sadece bu dünyadan ibaret olduğuna inananlar kendilerini zamanın diriltip-öldürdüğünü iddia ediyordu. Bu grubun uzantısı olan anlayış, İslam'dan sonra da varlığını devam ettirmiş ve "dehriyün" olarak isimlendirilmişlerdir. İslam öncesi Arapların ahiret hayatını inkâr ettiklerine dair inançları ayetlere yansımıştır.²⁵ Buna mukabil aralarında aksini düşünen, hatta muvahhid olarak nitelendirilebilecek çok sayıda ismin de var olduğunu görüyoruz.²⁶

İslam kelamcıları tıpkı filozoflar gibi gayb konusunu varlık ve bilgi problemi olarak görmüşler, ancak onlardan farklı olarak meseleyi vahyin verileri çerçevesinde irdelemişlerdir. Mutasavvıflar ise gayb konusuna varoluş gerçeği olarak yaklaşmışlardır.²⁷ Bunun yanı sıra gaybdan bahseden ayetlerin ontolojik boyutunun olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır.²⁸ Hatta beş duyunun ötesinde insan, "akletme" ve "tefekkür etme" yeteneği sayesinde, duyu ve gözlem alanlarının ötesindeki akledilir alana dair çıkarımlarda bulunabileceğinden bahsedilmektedir.²⁹ Özellikle Farabi ve İbn Sina çizgisindeki filozoflar, metafizik varlık alanının var olduğunu ve akılla kavranacağını savunmuşlardır.³⁰

Arapların çoğunluğunda üst bir Allah inancı vardı. Ancak onlar Allah'la bir beşerin doğrudan ilişki kuramayacağını düşündükleri için araçlar edinmişlerdi. Araçlar Allah'ın kızları olarak niteledikleri meleklerden başlar³¹ cinler, kâhinler ve putlara kadar uzanırdı.

25 En'am 6/29; Yâsin 36/78-79; Câsiye 45/24; İsrâ 17/49.

26 İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, 69.

27 Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Gayb Problemi ve Tasavvuf Literatüründe Gaybî Rivayetler" *Arayışlar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-* (Cilt: V, Sayı: 9-10, 2003), 186.

28 İlhan Kutluer, "Fizik Varlığın Ötesinde: Gayb Kavramı Felsefi Açından Nasıl Ele Alınabilir?", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 217.

29 Kutluer, 218.

30 Kutluer, 220.

31 İsrâ 17/40; Zuhrûf 43/19.

Melekleri Allah'ın kızları sanan Araplar, cinlerin de onların akrabası olduğuna inanıyordu. Böylece her ikisinin Allah'la nesep bağlarının bulunduğunu düşünüyorlardı.³² Aralarında cinlere tapanlar³³ ve onlara sığınanların olduğundan bahseden ayetler vardır.³⁴

Yolculuk sırasında تنها yerlerden geçerken veya konakladıkları mekânlarda kendilerine musallat olacağından çekindikleri için cinlere sığınırldı.³⁵ Bazıları ise cinlerin Allah'a şirk koştuklarına inanıyordu.³⁶ Yine bir kısmı tabiattaki bazı sesleri cinlerin çıkardığını düşünüyordu.

Araplara göre cinler bazı gaybi bilgileri akrabaları olan meleklerden kulak hırsızlığı ile çalar, kâhin dostlarına bildirirdi. Kâhinlerin bilgi kaynağı bu telakkiye dayanıyordu. Hz. Peygamber nübüvvetini açıklayıp onları İslam'a davet ettiği zaman, ona itiraz ederek şayet Allah tarafından gönderilen elçi ise, kendisine şahitlik eden bir melekle desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁷ Onlara göre Allah dilediği kişilere yardımcı olmak için melekleri yeryüzüne indirirdi.³⁸

Gaybi bilgi kaynağı olarak görülen cinler, *râi* veya *tâbi* gibi isimlerle anılırdı. Hatta bu özelliklere sahip cinlerin özel mekânlarının olduğundan bahsedilir. Beytû Rimâ, Beytû'l-Uzza ve Beytû'l-Celse gibi isimler bu yerlerden en çok bilinenleridir.

Araplar ruhani varlıkların görünmediklerine inandıkları için, putları onların yeryüzündeki sembolleri olarak telakki ediyorlardı. Onlara taparak ve onları memnun ederek bu sayede ruhani varlıkların hoşnutluğunu kazanacaklarına inanıyorlardı. Putlar için özel mabetler inşa edip onlara tapmaklar

32 Sâffât 37/158.

33 Sebe' 34/41.

34 Cın 72/6.

35 İbn Teymiyye, Ebu'l-'Abbâs Takıyyuddin Ahmed b. 'Abdilhalim el-Harrânî (728/1328), *Mecmû'u'l-Fetâvâ-İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine 1416/1995, I, 362.

36 En'âm 6/ 100.

37 En'âm 6/8; Furkân 25/7, 21.

38 En'âm 6/8; Zuhruf43/19; Furkân 25/7, 21; İsrâ 17/40.

yapmaları ve kurban kesmeleri bu yüzdendir. Sıradan bir beşerin doğrudan Allah'la iletişim kuramayacağına inandıkları için, putları aracı kılmışlardı. Putları Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri gibi telakki ederek onlar vasıtasıyla Allah'a yakın olacaklarına ve kendilerine şefaathane edeceklerine inanıyorlardı. Dikkat edilirse Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu ve şiddetle eleştirdiği husus bu konudur.

Melek ve cin inancının yanı sıra Araplar şeytan, ruh, *gûl*³⁹ gibi birtakım ruhani varlıkların mevcudiyetine de inanıyordu. Bu varlıklar âlem-i ervâh (ruhlar âlemi) olarak ifadelendiriliyordu. Görünmeyen varlıkların birtakım sesler çıkardıklarına inandıkları için, gâipten gelen bu sesi *hatîf* olarak isimlendiriyorlardı.

Araplar ruhani varlıklarla sadece kâhinler,⁴⁰ arrâflar,⁴¹ falcılar veya müneccimler gibi özel yetenekleri olan insanların irtibat kurabildiklerine inanıldığı için, bu yeteneklere sahip insanlar özel bir statüye sahipti. Herhangi bir sorun olduğunda veya karar alınacağı zaman bilgi kaynağı olarak kâhine başvururlardı. Kâhinler de cin dostlarıyla temas kurarak gaybdan haber alır ve bu bilgi karşılığında belli bir talep ederdi.

Hız. Peygamber kendisine vahiy geldiğini söyleyerek tebliğ başlağığı zaman, muhatapları onun da kendileri gibi bir insan olduğunu ileri sürüp gaybdan haber alamayacağını ve gaybi varlıklarla ilişki kuramayacağını iddia etmişlerdi. Hatta ona haber geldiği gibi kendilerine de haber getirilmesini sağlarsa ona inanacaklarını söylemişlerdi. Dikkat edilirse Hız. Peygamber risaletini açıkladığı zaman onu mecnûn (cinlenmiş) olarak nitelemişlerdi. Onlara göre herhangi bir insanın gaybi ve ilahi bilgiye ulaşması mümkün değildir. Gaybi bilgiye muttali olacakların birtakım özelliklere sahip olması gerekir. Bu itibarla ancak özel yetenekleri olan kâhinlerin cinlerle

39 Araplar *gûl* ü bir çeşit ruhani varlık olarak kabul etmekteydi. Hız. Peygamber İslam'da bu tür batıl inanç ve varlıkların olmadığını belirterek söz konusu inancın yersiz olduğunu bildirmişti. Müslim, "Selam", 107, 109.

40 Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 152.

41 Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zeheb*, II; 154.

dostluk kurabileceğini ve onlar vasıtasıyla birtakım bilgilere ulaşılabilirliğini iddia ediyorlardı. Kur'an birçok ayette bu iddiayı boşa çıkaran açıklamalar yapmış, hatta verdiği haberler nedeniyle kendilerinden bir ücret istemediğini vurgulayarak Resûlullah'ın kâhinlerle kıyaslanmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Araplar kâhinlerin yanı sıra müneccimler, falcılar veya fal oku çekenlerin de gaybdan bilgi alabildiklerini düşünüyordu. İslam'la birlikte bunlar yasaklanmıştır. Hatta kâhinlik, arrâflık veya fal oku çekme konusunda çeşitli fikhî kaideler bile belirlenmiştir.⁴²

42 Vecdî Akyüz, "Gayb Sorununun Fikhî Boyutları", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 134-35.

BÖLÜM I

KUR'AN'A GÖRE GAYBI SADECE ALLAH BİLİR

Giriş

Risalet ve gayb konusu iç içe geçmiş kavramlar olarak görüldüğü için, bu konuda en bağlayıcı otorite şüphesiz vahyidir. Bu itibarla öncelikli olarak vahyin verileri ele alınıp gözler önüne serilecektir. Müteakip bölümlerde ise rivayetlerdeki iddiaları inceleyeceğiz.

Gayb konusuyla ilgili birçok ayet vardır. Muhteva ve mesajları son derece açık ve nettir. Kur'an, Allah'tan başka hiçbir varlığın gaybı bilemeyeceğini birçok kez vurgulamıştır. Ne ki birkaç ayetin muhtevasının yorumuna dayalı olarak, geleneksel İslam anlayışında Resûlüllah'ın da gaybı bileceği iddiaları dillendirilmiştir. Bu kapı aralanınca peygamber varisleri gibi addedilen veliler veya Allah dostu olarak sunulan birtakım otoritelerin de bu bilgiye muttali olacaklarına dair iddiaların önü açılmıştır. Hem bu iddiaların inandırıcılığı hem de gayb konusunun sınırlarının ne olduğunu belirleyebilmek için, öncelikli olarak konunun Kur'ani boyutunun gözler önüne serilmesi elzemdir.

Kur'an'a Göre Gaybı Sadece Allah Bilir (Mutlak Gayb)

Gayb konusunda yapılan çalışmalar veya geleneksel rivayetlerde, *mutlak* ve *izafî gayb* olarak iki kategorik ayırım yapılmıştır. *Mutlak gaybı* sadece Allah'ın bileceği iddia edilir. Buna mukabil *izafî gayb* olarak isimlendirilen gayb kategorisinin bir kısmını, Hz. Peygamber'in de bileceği iddiası dillendirilir. Hemen belirtelim ki bu tür kategorik tanımlamalar sonradan oluşturulmuştur. Vahiy referans alındığı zaman iddialarda yer aldığı gibi, gaybın bir kısmının mutlak, bir kısmının izafî olduğundan bahsedilmez. Kur'an'ın gayb konusunda verdiği mesaj kesin ve nettir. Ayetlere göre gaybı sadece Allah bilir ve kendisi dışındaki hiçbir varlık bu bilgiye muttali olamaz.

Geleneksel yorumlarda 'mutlak gayb' adı altında beş ayrı konu zikredilir ve bunlara ait bilgilerin sadece Allah tarafından bilineceği yorumları yapılır.¹ Söz konusu tasnif, doğal olarak bunların haricinde kalanları Allah dışındaki varlıkların da bilebileceği gibi bir yorumu içinde barındırır. Hemen belirtelim ki mezkûr tasnif Lokman suresinin 34. ayetinden esinlenilerek yapılmıştır. Ayette kıyamet saati, yağmurun yağması,² ana rahmindeki çocuğun özelliklerinin bilinmesi, insanın geleceği ve nerede öleceği konularının sadece Allah tarafından bilineceğine işaret edilmiştir.³

Kur'an'da gayb kategorisindeki haberlerin önemli bir bölümü geçmiş ümmetlere ait kıssalardır. Bunun yanı sıra Kur'an, Hz. Peygamber'in sağlığında gerçekleşen gaybi haberlerden de bahseder. Bunların yanı sıra geçmiş zaman kipi kullanarak gelecekte vuku bulacak olaylara işaret eden birçok ayet bulunmaktadır. Özellikle kıyamet saatinin (son saat) vuku bulacağı zamanda yaşanacaklara dair çarpıcı betimlemeler anlatılır. Örneğin son saat yaklaştığı zaman adeta bulutların parçalanması gibi gökyüzünün parçalanıp döküleceği,⁴ göğün dürüleceği veya kıpkızıl bir gül rengine döneceği,⁵ yıldızların döküleceği⁶ ve Ayın tutulacağı⁷ gibi haberler bunlardan birkaçıdır. Gelecekte vuku bulacak hadiselerle ilgili haberlerin yer aldığı değişik ayetler de bulunmaktadır.⁸

1 İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 69-79; Ethem Levent, "Kur'an-ı Kerim'de Gayb Bilgisi III", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 4, Temmuz Ağustos), 226, 227; Hasan Şakir Sancaktar, "Peygamberimizin Tebliğ Ettiği İnanç Nizamında Gayb'ın Hükümü", *Diyanet İlmî Dergi* (Cilt: 26, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos 1991), 30.

2 Her ne kadar ayette yağmurun ne zaman yağacağını bilinemeyeceğine işaret edilmişse de, Rad suresinde Allah'ın yağmur yüklü bulutlar gönderdiğinden bahsedilmektedir. (Rad 13/12). Dolayısıyla buradaki bilinmezlikten değil, bunların Allah'ın takdiri ve bilgisi dahilinde gerçekleştiğine dair açıklama söz konusudur.

3 Lokman 31/34.

4 Furkân 25/25.

5 Rahmân 55/37; Müzemmil 73/18.

6 İnfât 82/1-2.

7 Kıyâme 75/8.

8 Kehf 18/99; Furkan 25/25; Yâsîn 36/51; Zümer 39/68; Kehf 50/20; İnfât 82/1; Fecr 89/23.

Geçmiş ve geleceğe dair haberlere bakıldığında gaybi bilginin sadece Allah'a ait olduğu,⁹ O'nun görünen ve görünmeyeni gördüğü,¹⁰ bilinmez veya görünmez olanları görüp-bildiği,¹¹ geçmiş ve geleceğe dair bütün bilgilere sahip olduğu,¹² gizli ve aşikâr olan her şeyi bildiği,¹³ göklerde ve yeryüzünde bulunan varlıkların hiçbirisinin gaybı bilemeyeceği,¹⁴ göklerde ve yerde insanlar için gizli kalan veya bilinmeyen her şeyi bildiği,¹⁵ insanın idrak sınırlarını aşan bilgilerin (gaybın anahtarlarının) O'nun elinde olduğu, karada ve denizde her ne varsa hepsini bildiği ve bunlara ait haberlerin O'nun sınırsız bilgisi dahilinde olduğu gibi birçok açıklama ayetlerde yer almaktadır.¹⁶ Özellikle Neml suresinin 65. ayetindeki şu açıklama, aslında konuyla ilgili bütün tartışmalara nokta koyacak muhtevadadır:

*De ki, göklerde ve yerde bulunanların hiçbirisi gaybı bilemez. Sadece Allah bilir. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler.*¹⁷

Mutlak gaybın bilgisinin sadece Allah'a ait olduğuna vurgu yapılırken, *izaftı gayb* kategorisindeki gaybm bir kısmının peygamberler tarafından bilinebileceği iddia edilmektedir. Şayet bu iddia vahiy yoluyla bilgilendirme ise, bu konu zaten bildirilmiştir ve haberin kaynağı bellidir. Misal verecek olursak Kur'an Sâsâniler tarafından mağlup edilen Bizans'ın kısa süre sonra onlara galip geleceğini haber verir.¹⁸ Geleneksel yorumlarda mezkûr bilgi *izaftı gayb* kategorisinde değerlendirilir ve Resûlüllah'ın gaybı bildiğinin delili olarak sunulur. Oysa burada haberin kaynağı Resûlüllah değildir. O, sadece kendisine bildirilen vahiyi açıklayan elçi konumundadır. Yûsuf suresinde yer alan bir ayette "İşte bunlar sana vahiyyle bildirdiğimiz gayba dair haberlerdir."¹⁹ açıklaması, bu kabil

9 Yûnus 10/20.

10 Ra'd 13/9; Mû'minûn 23/92; Secde 32/6; Teğâbûn 64/18.

11 Sebe' 34/48.

12 Sebe' 34/3.

13 Zümer 39/46; Haşr 59/22; Cuma 62/8.

14 En'âm 6/73.

15 Hûd 11/123; Nahl 16/77; Kehf 18/26; Fâtır 35/38.

16 En'âm 6/59.

17 Neml 27/65.

18 Rûm 30/2-5.

19 Yûsuf 12/102.

haberlerin gaybi bilgi olarak peygamberlere verildiğine işaret eder. Ancak haberin kaynağı peygamberler değildir. Onlar sadece kendilerine gelen vahyi duyuran elçidir. Dolayısıyla buradan hareketle Hz. Peygamber'in gaybın bir kısmını bildiğini iddia etmek mümkün değildir. Kur'an peygamberlerin gaybı bilemeyeceği gerçeğini Hz. İsa'nın ağzından şöyle açıklar:

*Gün gelecek, Allah bütün peygamberleri huzurunda toplayıp, 'Tebliğ ettiğiniz din hususunda ümmetiniz sizden sonra nasıl bir tavır takındı?' diye soracak. Onlar 'Rabb'imiz! Bizim bu konuda bir bilgimiz yok. Bizden sonra olup-bitenleri en iyi sen bilirsin' diye karşılık vereceklerdir.*²⁰

Ayette peygamberlerin gaybı bilemeyeceği hususu çok açık bir şekilde ifade edilmiştir. Üstelik değişik ayetlerde de bu konu teyit edilir. En'âm suresinde insan bilgisi ve idrakinin dışında kalan gaybi bilginin anahtarlarının Allah katında olduğuna,²¹ müşriklerin korkutuldukları azabın ne şekilde vuku bulacağına dair peygamberin bilgisinin olmadığına ve bunu sadece Allah'ın bileceğine,²² gizli ya da saklı, insanların yapıp ettiklerinin hepsinin Allah tarafından bilindiğine,²³ göklerde ve yerde gayba dair her ne varsa hepsinin bilgisinin Allah tarafından bilindiğine²⁴ işaret edilmiştir.

Göklerde ve yerde gayba dair her şeyin Allah tarafından bilineceği hususu ayetlere şöyle yansımıştır:

*Elbette Allah göklerin ve yerin bütün gizliliklerini (sizin bilmediğiniz her şeyi) bilir. Dolayısıyla o, kalplerde gizlenen düşünce ve niyetleri çok iyi bilir...*²⁵

*Allah göklerin ve yerin gizliliklerine dair her şeyi bilir. Allah bütün yapıp ettiklerinizi görmektedir.*²⁶

Kur'an-ı Kerim, insanların açıkladıkları veya açıklamadıkları bütün sırların Allah tarafından en ince ayrıntısına kadar

20 Mâide 5/109.

21 En'âm 6/59.

22 Yûnus 10/20.

23 Hûd 11/111.

24 Hûd 11/123; Nahl 16/77; Kehf 18/26.

25 Fâtır 35/38.

26 Hucurât 49/18.

bilindiğini belirtir. Bu bağlamda münafıklara seslenerek, gizli-kapaklı konuşmalarından Allah'ın haberdar olduğunu ve tüm sırlarının onun tarafından bilindiğini hatırlatır.²⁷ Nitekim düzmece bahanelerle Tebûk seferine katılmadıkları halde, dönüşte kendilerince birtakım gerekçeler ileri sürdüklerini, emellerini gerçekleştirmek için Dırar Mescidi'ni inşa ettiklerini, ancak gizli veya aşikâr bütün niyetlerinin Allah tarafından bilindiğini ve bu nedenle hesaba çekileceklerini hatırlatır.²⁸ Savaşa katılmayıp tövbe edenlere de mesaj vererek, gizli veya aşikâr her şeyi bilen Allah'ın huzuruna çıkarılacaklarına dikkat çeker.²⁹

Kur'an, gaybı bilmenin Allah'a ait bir sıfat olduğunu belirtir ve O'nu '*âlmü'l-ğayb*'³⁰ sıfatı ile tanımlar. Ayrıca gaybın çoğulu olarak '*allâmu'l-ğuyûb*'³¹ kavramını da bu bağlamda kullanır. Sadece referans verilen ayetler bağlamında mesele ele alınsa bile, Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olduğu veya gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiği iddialarının hiçbir inandırıcılığı veya gerçekliğinin olmayacağını söylemek mümkündür. Unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamber dahil bütün peygamberler, tebliğ görevini Allah tarafından belirlenen sınırlar çerçevesinde sürdürmüşlerdir ve hepsi de beşerdir. Bu sebeple Kur'an, melekler ve peygamberler dahil Allah'tan başka hiçbir varlığın gaybı bilemeyeceğini çok açık bir şekilde vurgular.

Melekler ve Cinlerin Gaybı Bileceği İddiası

Kur'an, gaybın bilgisinin Allah'a ait olduğunu söylese de melek, cin veya peygamberlerin de gaybı bileceğine dair çeşitli iddialar dillendirilmiştir. Hemen belirtelim ki, peygamberlerin gaybı bilmesi konusuyla kastettiğimiz vahiyle kendilerine bildirilen gaybi bilgiler değil, vahiy dışında kendi yetenekleriyle bazı gaybi bilgilere eriştiklerine dair iddiadır. Mezkûr iddia özellikle

27 Tevbe 9/78.

28 Tevbe 9/94.

29 Tevbe 9/105.

30 En'âm 6/73; Tevbe 9/94, 105; Ra'd 13/9; Mü'minûn 23/92; Secde' 32/6; Sebe' 34/3, 48; Fâtır 35/38; Zümer 39/46; Haşr 59/22; Teğâbûn 64/18; Cin 72/26.

31 Mâide 5/109, 116; Sebe' 34/48.

Cin ve A'râf surelerindeki ayetlerde yer alan "ancak hoşnut olduğu elçi müstesna"³² açıklamasıyla referanslandırılır.

Sözü edilen elçinin vahiy meleği/Cebrail olabileceğine dair farklı yorumlar yapılmıştır. Kimi meallerde ayetteki 'resûl' (elçi) kavramıyla Hz. Peygamber'in, kimi meallerde ise Cebrail'in kasdedildiğinden bahsedilmiştir.³³ 'Resûl' kavramı hem Allah'tan aldığı vahyi peygamberlere ileten Cebrail'in elçiliğine³⁴ hem de Allah'ın mesajını insanlara duyuran peygamberlerin³⁵ elçiliğine işaret olabilecek yoruma müsaittir. Hac suresinde Allah'ın meleklerden ve insanlardan elçi seçtiğine işaret edilmiştir.³⁶ Mezkûr ayetlerin bağlamında Hz. Peygamber'e kıyamet saatinin sorulduğu hususu dikkate alınır, sözü edilen elçinin Hz. Peygamber oluşunu söyleyebiliriz.

Bakara suresinde insanın yeryüzüne gönderilmesini konu edinen ayetteki mesaja bakılırsa, meleklerin gaybi bilgiye muttali olduklarına dair yorum yapılabilir. Ancak bu yorumun ayete verilen geleneksel mana ile alakalı olduğunu baştan hatırlatalım. İlgili ayette Yüce Allah'ın insanı yeryüzüne halife olarak göndereceğine ve ona sorumluluk vereceğine dikkat çekilmekte ve şu mesaj verilmektedir:

*Rabb'in meleklerle, 'Yeryüzünde akıl ve irade sahibi bir varlığa (halife) sorumluluk yükleyeceğim' buyurdu. Melekler, 'Orada bozgunculuk yapacak, fesat çıkaracak varlığa mı sorumluluk yükleyeceksin? Oysa biz seni sürekli tesbih ediyoruz' dediler. Allah, 'Hayır ben sizin bilmedikleriniz nice şeyleri biliyorum' buyurdu.*³⁷

Ayetin manası geleneksel yorum üzerinden ele alınca, insanoğlunun yeryüzünde fesat çıkaracağını meleklerin önceden bildiklerine kapı aralanabilir. Ancak az önce de belirttiğimiz gibi bu yorum, insanın yaratılıp yeryüzüne gönderileceği ön kabulüyle alakalıdır. Oysa ayette ilk insanın yaratılma-

32 Cın 72/27; Âl-i İmrân 3/179.

33 Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an; Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008, 1181.

34 Meryem 19/19; Fâtır 35/1; Hâkka 69/40; Tekvîr 81/19.

35 Zuhrûf 43/80; Cın 72/23.

36 Hac 22/75.

37 Bakara 2/30.

sından veya yaratma eyleminden değil, atama ya da onun yeryüzünde görevlendirilmesinden bahsedilmektedir. Nitekim ayet metninde bu kavram *ceale* (câilun) fiiliyle ifadelendirilmiştir. Bu itibarla ilk insanın yaratılmasından ve meleklerin de, onun fesat çıkaracağını önceden bilmesinden hiç söz edilmemektedir. Kaldı ki müteakip ayetlerde meleklerin itirazı üzerine “*O halde bütün varlıkların isimlerini bana söyleyin.*”³⁸ sorusuna muhatap kıldıkları, onların da karşılık olarak “*Bize öğrettiğinin dışında bizim bilgimiz yoktur.*”³⁹ cevabını verdikleri açıklamaları yer alır. Bu açıklamalara göre, meleklerin kendilerine öğretilenin dışında herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını anlıyoruz.

Meleklerin yanı sıra cinlerin de gaybi bilgiye muttali olmayacaklarına dair Kur'an-ı Kerim çok açık mesajlar vermiştir. Bazı rivayetlerde Kur'an okuduğu sırada Hz. Peygamber'i cinlerden bir grubun dinlediği, hatta iman ettiği söylenir. Anlatılana göre Resûlullah Taif'ten dönerken Nahle'ye geldiği zaman burada konaklamış ve gece namaz kılarken bir grup cin kendisini dinlemiştir. İbn Mes'ûd isnadlı bir rivayette, Resûlullah'ın okuduğu ayetlerden etkilenen cinlerin bazılarının iman ettiği söylenir. Bir iddiaya göre Ahkâf suresinin 29-31. ayetlerinde işaret edilen cinlerin, Resûlullah ile buluşan cin taifesi olduğu, dokuz kişiden oluşan bu cinlerin iman edip kavimlerine davetçi olarak gönderildikleri ifade edilir.⁴⁰ İlgili ayetlerde şu mesaj yer almaktadır:

*Biz cinlerden bir kısmını Kur'an dinlemeleri için sana yönlendirmiştik. Onlar gelip Kur'an'ı dinlemeye başlayınca birbirlerine “Sessiz olun, dinleyelim.” demişlerdi. Okuma sona erince kavimlerine dönmüşlerdi.*⁴¹

Döndükleri zaman kavimlerine şöyle demişlerdi: “Ey kavmimiz! Biz Mûsâ'dan sonra indirilen, önceki kitapları onaylayan, hakikate ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. “Ey kavmimiz! Allah'a

38 Bakara 2/31.

39 Bakara 2/32.

40 eş-Şâmi, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmi (942/1535), *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, thk. 'Âdil Ahmed, 'Alî Muhammed Mu'avvid, I-XII, Beyrût 1414/1993, X, II, 590.

41 Ahkâf 46/29.

çağırın o Peygamber'i kabul edin. Allah'a inanın ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."⁴²

Resûlüllah'ı dinleyen cin taifesinin yedi, dokuz ve on beş kişi oldukları, hatta altmış deve üzerinde geldiklerine dair rakamlar verilir.⁴³ Bir iddiaya göre ise Verdân adlı efendilerinin önderliğinde on iki bin kişilik bir ordu halinde geldikleri söylenir.⁴⁴ Genel kabule göre yedi veya dokuz kişiden oluştuğu, bunların dördünün Nisibin (Nusaybin), üçünün ise Harranlı olduğu ve şu isimlerden oluştuğu rivayet edilir: Hasâ, Mensâ, Şâsır, Mâsır, Ed, İnân ve Ahkâb.⁴⁵ Dokuz kişi oldukları söylenen rivayette ise sekiz isim sayılmış ve şu adlar zikredilmiştir: Salît, Şâsır, Hâdir, Hasâ, Mesâ, Erkam, Edres ve Hâsır.⁴⁶

Ahkâf suresindeki ayetlerin yanı sıra, Cin suresindeki ayetlerin de Taif dönüşünde Nahle'deki konaklamayla alakalı olduğuna dair haberler nakledilmiştir. Oysa gerek Cin suresi gerekse yukarıda referans gösterilen ayetler, Resûlüllah'ın Taife gidişinden önce nâzil olmuştur. Câbirî, Ahkâf surenin 65. sırada ve boykot döneminde nâzil olduğunu söyler. Cin suresi ise 40. sırada inzâl edilmiştir.⁴⁷ Diğer bir deyişle Taif dönüşünde Nahle'de cinlerle buluştuğu iddiası ve bu konuya dair haberlerin Cin suresiyle hiçbir alakası yoktur.

Cin suresinin boykot döneminde nâzil olduğunun bir başka göstergesi, *mescit* olarak tanımlanan Kâbe avlusunda Resûlüllah'ın ibadet etmesinin engellenmesinin kınanması ve aynı zamanda sadece Allah'a kulluk-ibadet edileceği mesajının verilmesidir.⁴⁸ Surenin müteakip bölümünde yine Kureyşlilere yönelik mesajlar yer almaktadır. Örneğin korkutuldukları azabın getirilmesi veya kıyamete dair haberlerle

42 Ahkâf 46/30-31.

43 eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 586, 587.

44 eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 586.

45 Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, Beyrut, t.y. II, 231; eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 587.

46 eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 587.

47 Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an*, çev. Mehmed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013, I, 291.

48 Cin 72/18-19.

uyarılmaları üzerine, kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin sorular sorup meydan okumaları nedeniyle eleştirilmiştir.

Cin suresinin muhtevasında yer alan açıklamalara bakılırsa, bize göre ontolojik olarak varlıklarından ziyade Kur'an, Arapların zihnindeki "cin" metaforu veya algısına hitap ederek bu yolla mesajını vermeye çalışır. Daha önce kısaca işaret edildiği üzere, Araplar meleklerle cinler arasında akrabalık bağı olduğuna inandıklarından her ikisinin Allah'la nesep bağı bulunduğunu sanıyorlardı. Kâhinler gibi birtakım yeteneklere sahip insanlar cinlerle dostluk kurabilir ve onlardan bazı gaybi bilgiler elde edebilirlerdi. Melekler Allah'ın kızları oldukları için ilahi anlamdaki gaybi bilgiye muttaliydiler ve kendi aralarında konuşurlarken cin akrabaları bazı bilgileri kulak hırsızlığıyla alır, kâhin dostlarına abartarak anlatırlardı. Dikkat edilirse kâhinlerin bilgi kaynağının cinler olduğunu düşündükleri⁴⁹ için, Kur'an Mekki surelerde *vahiy meleği* adını kullanmaz. Melek ismi kullanılsaydı müşriklerin Hz. Peygamber'in bilgi kaynağı ile kâhinlerin bilgi kaynağının aynı olduğunu dillendirmeleri söz konusu olabilirdi. Ancak Kur'an Cebrail yerine vahiy meleğinin özelliklerinden bahsederek olası bir eleştirinin önünü kapamıştır.

Kâhinlerin cin dostlarından aldıkları bilgileri aktardıklarına dair değişik rivayetler nakledilmiştir.⁵⁰ Araplara göre cinler meleklerden bilgi çalarken ilahi cezaya çarptırılabilirdi. Nitekim kayan yıldızı, bilgi hırsızlığı yapan cinler üzerine atılan alev topu gibi tasavvur etmişlerdir.⁵¹ Kur'an'da bu şekilde haber kapmaya çalışanların üzerlerine ateş toplarının gönderildiğinden bahsedilir.⁵² Ayrıca Yüce Allah Hz. Peygamber'in bi'setiyle birlikte cinlerin kulak hırsızlığı yoluyla gökten bilgi çalmalarının engellendiğini ilgili ayetle bildirmektedir.⁵³ Keza gökyüzünün cinler ve şeytanlardan korunduğu ve ilahi bilgi elde etmelerine izin verilmediğinden bahsedilir.⁵⁴ Ayrıca cin

49 Buhâri, "Edebü'l-Müfred", 304.

50 Müslim, "Selam", 123, 124.

51 Buhâri, "Ezan", 105; Müslim, "Salât", 149.

52 Hicr 15/17-18.

53 Cin 72/8-9.

54 Saffât 37/6-10.

veya şeytanların verdiği haberlerin çoğunun yalandan ibaret olduğuna da özel vurgu yapılır.⁵⁵ Rivayetlerde de benzer betimlemelerden bahsedilir.

Kâhinlerin bilgi kaynağının cinler olduğuna,⁵⁶ onlardan aldıkları bilgileri dostlarına aktardıklarına ve Arapların zihnindeki cin tasavvuruna dair birçok gizemli rivayet nakledilmiştir.⁵⁷ Kur'an, Arapların zihnindeki bu algıya hitap ederek Resûlullah'ın cinlerden bilgi almadığını, onun bilgi kaynağının sağlamlığı ve güvenilirliğini anlatmaya çalışır. Cin suresinin başlangıcında onların Kur'an dinleyerek iman ettiklerine, inanan cinleri İblis'in aldattığına, artık insanların ve cinlerin asla Allah'a yalan isnat etmeyeceklerine, bazı insanların cinleri dost edindiklerine ve bu yolla birtakım bilgilere ulaştıklarına dair mesaj yer almaktadır.⁵⁸

Cin suresinin müteakip ayetlerinde Allah'ın azabının engellenemeyeceğine ve Kur'an'ın bir hidayet rehberi olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁹ Keza cinler arasında inanan-inanmayanların bulunduğu, inanmayanların cehennem azabıyla ceza-

55 Şuarâ 26/223.

56 Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 304.

57 Müslim, "Selâm", 123, 124. Bir iddiaya göre Hz. Ömer'le bir kâhin arasında cinlerin kulak hırsızlığı ile bilgi elde ettikleri haberi şu muhtevada sunulur: Cahiliye döneminde kâhin olan Sevâd b. Kaarib eski inancına bağlı birisiydi. Ömer onu görünce "Dişi cinin sana getirdiği gayb haberlerinden en ilginç hangisidir?" diye sordu. Adam şu anısını anlattı: "Bir gün şehirde bulunduğum sırada bana dişi cin geldi. Gördüğümde korktuğumu hissettim. Bana "Sen cinlerin korkusunu ve kulak hırsızlığından men edildiğini duymadın mı?" dedi. Ayrıca ümitsizliğinden söz edip "Sırtlarına ince çullar konulmuş genç develerle yetişilip yakalandıklarını görmedin mi?" diye sordu. Ömer de onu tasdik etti. Konuşmasına devam eden adam, bir gün müşriklerin putunun yanında bulunduğu sırada, bedevinin birisinin bir buzağı getirdiğini ve boğazladığını, müteakiben o güne kadar duymadığı bir çığlık attığını söyledi. Şöyle haykırdığını anlattı: "Yâ Celîh (ey düşmanlığıma açığa vuran kimsel)! Galip gelen bir iş, fasih konuşan bir adam var. Lâ ilahe illâ ente (Senden başka hiçbir ilâh yoktur)." Oradaki topluluk adama yöneldi. Bu olaya tanık olunca kendi kendime "Ben bunun arkasında ne olduğunu öğreninceye kadar yerimden ayrılmamaya karar verdim." dedim. "Sonra bu şahsın yine aynı şekilde haykurmaya başladığını gördüm. Çok geçmeden Hz. Muhammed'in risaletini açıkladığını duyduk." (Buhârî, "Menakıbu'l-Ensâr", 35).

58 Cin 72/1-6.

59 Cin 72/10-13.

landırılacakları açıklaması yapılır.⁶⁰ Bütün bunlar Arapların zihninde var olan "cin" algısına yönelik açıklama niteliğindeki mesajlardır. Diğer bir deyişle, muhatabın zihin dünyasındaki kodlar üzerinden mesajın aktarılmasıdır.

Taif dönüşü sırasında cinlerden bir grubun Resûlüllah'ı dinlediği iddiasının farklı zamanda gerçekleştiğine dair rivayetler vardır. İbn Abbâs isnadlı bir anlatıda, cinlerin Kur'an dinlemesi hadisesi Taiften dönerken değil, Resûlüllah'ın bir grup ashabıyla Ukâz panayırına giderken vuku bulmuştur. Resûlüllah Nahle'ye geldiği zaman burada konaklamış ve namaz kıldığı sırada cinlerden bir grup gelip kendisini dinlemiştir. Rivayetteki betimlemelere göre, Resûlüllah Ukâz panayırına doğru gittiği sırada cinlerin kulak hırsızlığı yaparak gök ehlinde bilgi edinme imkânları da engellenmiştir.⁶¹

Ahkâf suresindeki açıklamalara göre⁶² cinler dinledikleri ilâhi mesajı kabul edip uzaklaşmışlardır.⁶³ Hatta Hz. Peygamber'in onlarla irtibatının olduğu ve bu nedenle 'Resûl-u sakâleyn' sıfatı verilerek, insanların yanı sıra cinlerin de peygamberi olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Oysa böyle bir iddianın uzaktan yakından Kur'an'la alakası yoktur. Dikkat edilirse müşrik Araplar, Hz. Peygamber'in risaletine itiraz edip ona bir meleğin eşlik etmesi gerektiğini dillendirdikleri zaman, Kur'an şu cevabı vermektedir:

*Onlara de ki, 'Yeryüzünün sakinleri insanlar değil melekler olsaydı, hiç şüphesiz biz onlara melek peygamber gönderirdik.'*⁶⁴

Ayetin mesajında insanlara örnek alabilecekleri insan peygamber gönderildiği, şayet yeryüzünde meleklerden oluşan bir topluluk yaşasaydı, o takdirde melek peygamber gönderileceği vurgusu, tamamen beşerî özellikler taşıyan Hz. Muhammed'in cinlere peygamber olarak gönderilmeyeceğini ortaya koyar. Ancak az önce de ifade ettiğimiz gibi, Kur'an

60 Cin 72/14-17.

61 Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 589.

62 Ahkâf 46/29, 31.

63 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut, t.y. I, 212.

64 İsrâ 17/95.

muhatabının algısına göre konuştuğu için bazı açıklamalar Hz. Peygamber'in cinlere de gönderilmiş bir peygamber olabileceği yorumlarına dönüşmüştür.

Cinlerin kâhinler ve benzer özellikler taşıyanlarla irtibat kurduklarına dair Cahiliye dönemindeki Arap algısının yansıdığı değişik ayetler de bulunmaktadır.⁶⁵ Kur'an bu hususa temas ettikten sonra Allah Resûlü'nün bilgi kaynağının sağlamlığına dikkat çeker ve onun bilgi kaynağını kesin hatlarla ayırır.

Sebe' suresinde Hz. Süleyman'dan bahsedilirken rüzgârların onun hizmetine sunulduğuna, bakır madenini işleyip ondan yararlanmasının öğretildiğine ve ayrıca cinlerin kendi emrine verildiğine işaret edilmektedir. Devamındaki ayetlerde Hz. Süleyman'ın vefat ettiği açıklaması yer alır, ancak emrindeki cinlerin bunu fark edemedikleri için ağır işlerde çalışmaya devam ettiklerini söyler. Ayetteki betimlemeye göre Hz. Süleyman, esasına yaslanmış bir şekilde vefat etmiş ve öylece kala kalmıştır. Ancak ağaç kurdu asayı kemirerek kırılmasına neden olunca, Hz. Süleyman yere düşmüş ve cinler o zaman öldüğünü fark etmişlerdir.⁶⁶ Bu açıklamalar dikkate alınınca, Hz. Süleyman'ın aylarca ölü halde bekletildiği gibi bizce izahı zor bir durumla karşı karşıya kalırız. Nitekim bundan dolayı Hz. Süleyman'ın emri altında çalışanların cinler değil, asi kavimler olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Bu yoruma göre emrinde çalışan asi kavimler, Hz. Süleyman'ın öldüğünü fark edene kadar ağır işlerde çalışmaya devam etmişlerdir.⁶⁷

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in okuduğu vahiylerin, müt-hiş kuvvetlerle donatılmış ve Allah katında itibarlı bir elçinin sözü olduğunu, şeytan veya cinlerin meleklerden haber edinebilmelerinin mümkün olmayacağını ifade eder. Haddizatında isteseler bile böyle bir işe kalkışamayacaklarını hatırlatır ve işitmekten men edildiklerine dair açıklamalar yapar.⁶⁸ Müte-

65 Şuarâ 26/221-223.

66 Sebe' 34/12-14.

67 Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, 588.

68 Şuarâ 26/210-212.

akıben Hz. Peygamber'den onlara şu mukabelede bulunması ister:

Ben size şeytanların/cinlerin kimlere indiğini ve kimlerle irtibat kurduğunu haber vereyim mi? Şeytanlar nerede bir iftiracı (kâhîn, mecnûn) varsa ona inip onunla irtibat kurarlar. Çünkü onlar hep şeytanlara kulak verirler. Üstelik onların çoğu yalancıdır.⁶⁹

Ayetlerin mesajında cinlerin gaybı bilgiye ulaşmalarının mümkün olmadığı hususu çok açıktır. Dolayısıyla onların verdiği haberler gaybı bilgi olmayıp, insanoğluna göre çok daha uzun ömürlü olmaları nedeniyle, geçmişe yönelik daha fazla bilgiye sahip olmalarından başka bir şey değildir. Özellikle geleceğe yönelik gaybı bilgiyi Allah'tan başka hiçbir varlığın bilemeyeceği hususunun vahiyle sabit olduğunu unutmamak gerekir.

Gaybın Bir Kısmını Resûlüllah'ın Bileceği İddiası (İzafi Gayb)

Kur'an gaybı sadece Allah'ın bildiğine vurgu yaparken Cin⁷⁰ ve Âl-i İmrân⁷¹ surelerindeki ayetlerde "ancak hoşnut olduğu elçi müstesna" diye istisnai bir kayıt düşer. Söz konusu açıklama referans gösterilerek Hz. Peygamber'in de gaybı bilgiye muttali kılındığına dair iddialar dillendirilmiştir. Haddizatında buradan açılan kapı ardına kadar aralanır ve peygamber vârisleri olarak nitelenen veli ya da Allah dostlarının da bazı gaybı bilgilere muttali olabileceklerine dair akıl almaz hezeyanlar dile getirilmiştir.

Cin suresindeki ayetlerde, müşriklerin kıyamet saatiyle ilgili alayvari sorularına cevap verilmekte ve Resûlüllah'a şu karşılığı vermesi emredilmektedir:

O müşriklere şöyle de: Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır, yoksa Rabb'im onun süresini geciktir mi onu bilemem.⁷² Çünkü gaybı, kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir ve onu kimseye de bildirmez.⁷³ Ancak hoşnut olup seçtiği bir Elçi'ye gaybla ilgili

69 Şuarâ 26/221-223.

70 Cin 72/25-28.

71 Âl-i İmrân 3/179.

72 Cin 72/25.

73 Cin 72/26.

bazı bilgileri (size açıklamak üzere) vahyederek bildirir. Onun size bildirdikleri de (iniş sürecinde meleklerle) her yönden korunmakta, ona bir şeytan sözü karışmamaktadır.⁷⁴ Böyle yapması (Allah'ın koruyucu melekler yerleştirmesi) peygamberlerin vahyi aslına uygun şekilde tebliğ ettiklerini ortaya koymak içindir. Allah onların (meleklerin ve peygamberlerin) yanındaki her şeyi ilmiyle kuşatmıştır ve her şeyi bir bir kaydedip korumuştur.⁷⁵

Ayette geçen “*ancak hoşnut olduğu elçi müstesna*” açıklaması, en çok istismar edilen konulardan birisidir. Hemen belirtelim ki bu ifade gaybın bir kısmını bilme yeteneğinin peygambere verildiği anlamında değildir. Ayetin bağlamı kıyamet saatiyle ilgili bir soru üzerine ‘eğer Allah dilerse razı olduğu elçiye bu konuda bilgi verir’ şeklindeki açıklamadır. Diğer bir ifadeyle “eğer Allah hoşnut olduğu Elçi’ye kıyamet saati hakkında bilgi verirse bilebilir, ancak böyle bir bilgi vermemiştir” bağlamındaki tekittir. Nitekim kıyamet saatiyle ilgili diğer ayetler ele alındığında görülecektir ki onun saati veya zamanına dair zerre miktarı bir bilgi veya işaretin Hz. Peygamber’e verilmediğini görüyoruz. Dolayısıyla ‘Allah dilerse bu bilginin bir kısmını verir’ iddiası, mezkûr ayetteki açıklama ile temellendirilemez.

Öte yandan ayetin muhtevası, gaybi bilginin ancak vahiy yoluyla bildirileceğini içermektedir. Vahiyle bildirilen konular ise zaten ayetlerde mevcuttur. Bu itibarla mezkûr açıklama veya istisna ifadesi, gaybın bir kısmının elçi veya peygamberlere verildiği anlamına gelmez. Nitekim diğer ayetlere baktığımızda Allah Resûlü’ne kıyamet saatiyle ilgili hiçbir bilgi verilmediğine vurgu yapılır. Zaten Hz. Peygamber de böyle bir iddia ile muhataplarının karşısına çıkmamıştır.

İlerleyen bölümlerde açıklanacağı üzere, ona isnad edilen kıyamet saatiyle ilgili iddiaların tamamı vahye aykırıdır. Dolayısıyla bu ayetten hareketle, elçi olarak zikredilen melek veya peygamberlerin gaybı bildiğini iddia etmek mümkün değildir.

Kur’an muhataplarını uyarmak için zaman zaman kıyamet saatinden ve o süreçte vuku bulacak bazı olağanüs-

74 Cin 72/27.

75 Cin 72/28.

tü hadiselerden bahseden açıklamalar yapmıştır. Müşrikler Resûlullah'a bu ayetleri hatırlatarak "korkuttuğu azabı getirmesi için" meydan okuyup Resûlullah'la alay ederd. İlgili ayetlerde onların bu tutumu yerilirken, kıyamet saatini Allah'tan başkasının bilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

Diğer ayetlerle birlikte ele alındığında, Allah'tan başkasının kıyametin bilgisine muttali olamayacağı hususu son derece açıktır. Dolayısıyla kıyametle ilgili istisna gibi algılanan veya yorumlanan açıklama, müşriklerin ısrarlı sorularına karşı verilen bir cevap niteliğindedir, ancak bu istisna Resûlullah'a gaybi bilgi verildiği anlamında değil, 'Allah'ın bilgi vermediği kıyamet saatini kim bilebilir, şayet Allah razı olduğu elçiye bilgi verirse bu konuda açıklama yapabilir' bağlamında bir mesajdır.

Kur'an kıyameti 'son saat' olarak niteler ve bu konuyla ilgili çok sayıda açıklama yapar. İlgili ayetlerin bir kısmında şu mesajlar yer alır:

*Ey Peygamber! "Bu kıyamet ne zamandır?" diye seninle alay edip duruyorlar. Onun ne zaman kopacağını sen nereden bileceksin. Onun hakkındaki nihai bilgi Allah'a aittir. Sana düşen kıyametin dehşetinden korkanları uyarmandır.*⁷⁶

*Ey Peygamber! (Alayvari bir edayla) Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onlara şöyle de: "Rabbimin bileceği iştir. Onun vaktini ancak O açıklar." Kıyametin ne zaman kopacağını bilmeye ne yer ne de gök (ehli) dayanabilir. O size ansızın gelir. Sanki sen onu biliyormuş da gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Onlara bir kere daha söyle ve de ki "Kıyametin ne zaman kopacağı, Allah'ın bileceği bir iştir." Fakat insanların çoğu neden bu bilginin kendilerine verilmediğini bilmez.*⁷⁷

*Hiç şüphe yok ki, bir gün zamanını hep gizli tuttuğum kıyamet mutlaka gelecektir. O zaman herkes yapıp-ettiğinin karşılığını görecektir.*⁷⁸

*O, öyle Allah'tır ki, kıyametin ne zaman kopacağını sadece kendisi bilir...*⁷⁹

76 Naziat 79/42-45.

77 A'râf 7/187.

78 Tâhâ 20/15.

79 Lokman 31/34.

*Ey Peygamber! İnsanlar sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Sen onlara "O, sadece Allah'ın bileceği iştir." diye cevap ver. Hem sen nereden bileceksin ki, belki de kıyamet çok yakındır.*⁸⁰

*Müşrikler iman etmek için ille de ansızın kopuverecek kıyameti mi bekliyorlar? Oysa onun alametleri belirlemiştir. O saat gelip çattıktan sonra gerçeği anlamaları ne işe yarar.*⁸¹

Ayetlerdeki temel vurgu kıyamet saatinin bilinemeyeceği, onun bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu ve onun ansızın gelecek olmasıdır. Ansızın kopacak kıyametten bahsedildiğine göre, bu ayetlere aykırı olarak Resûlullah'ın kıyamet saatinin bilmesi veya onun alametlerinden bahsetmesi mümkün değildir. Cin suresinde yer alan kıyametle ilgili pasajda "Ancak hoşnut olup seçtiği Elçi müstesna" kaydı, muhatapların ısrarlı soruları karşısında sıkıntı yaşayan Resûlullah'ı rahatlatmaya yönelik bir açıklama olarak yorumlanabilir. Diğer bir deyişle kıyamet saatiyle ilgili bilginin sadece Allah'a ait olduğuna işaret eden ayetler, bu konuyla ilgili bilginin Hz. Peygamber'e verilmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ahret hayatına dair haberlerin yer aldığı ayetlerin mesajında da, kendilerine yapılan uyarılara aldırış etmeyip inkârda direnenlere karşı eleştirel bir üslup kullanılır ve şu hatırlatma yapılır:

*O adam ahirette olup bitecekleri öğrenmenin yolunu mu bulmuş ya da Rahmandan bu konuda bir söz mü almış?*⁸²

*Yoksa o, gayb veya ahret âlemine ait bilgilere sahip de, bu yüzden azaptan yana kendisini emniyette mi hissetmektedir?*⁸³

Buradaki açıklamalarda ahret hayatıyla ilgili gaybi bilginin bir beşere verilmediğine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla bu açıklamalar mezkûr bilginin peygamberlere de verilmediğini gösterir. Yeri gelmişken belirtelim ki, özellikle mi'râc anlatıları arasında Resûlullah'ın müşahedeleri olarak zikredilen ahret hayatına dair ürkütücü betimlemelerin hiçbirisi vahiy-

80 Ahzâb 33/63.

81 Muhammed 47/17.

82 Meryem 19/78.

83 Necm 53/35; ayrıca bk. Tûr 52/41; Kalem 68/47.

le irtibatlandırılmaz. Bu hadiseye dair rivayetler İran kültürünün önemli yapı taşlarından olan Zerdüştlüğe ait mistik-mitolojik anlatılarının İslam kültürüne taşınıp Resûlüllah'a uyarlanmasıyla başka bir şey değildir.⁸⁴

Resûlüllah'a gaybi bilginin bir kısmının verildiği iddialarının referanslandırıldığı bir başka ayet Âl-i İmrân suresinde yer almaktadır. İlgili ayetin meali şöyledir:

*Allah müminlerle münafıkları hep böyle karışık halde bırakmayacaktır. O, münafık ve kâfir olanlarla gerçek müminleri birbirinden ayıracaktır. Ayrıca Allah size gaybı bilme gücü de vermemiştir (kimin gerçek mümin kimin münafık olduğunu sizler bilemezsiniz). Fakat Allah elçilerinden dilediklerini seçer (ve onlara vahiy yoluyla gaybla ilgili bir kısım bilgiler verir). Öyleyse siz Allah'a ve peygamberlerine inanıp iman etmeye bakın. Eğer inanır, Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı ve bilinçli olursanız sizin için büyük bir mükâfat vardır.*⁸⁵

Ayette kimi insanların savaş öncesindeki tutumlarından hareketle samimi Müslümanlarla samimi olmayanların ayrışmasının sağlanacağına işaret edilmekte ve münafık olanların ortaya çıkacağına dikkat çekilmektedir. Benzer bir konuya Tevbe suresinde de temas edilmiştir. Tebûk seferine katılmak istemeyenler birtakım gerekçeler ileri sürerek Hz. Peygamber'den izin istemiş, Resûlüllah da onlara izin vermişti. Gerçekte özür beyan edenlerle münafıklık yapanların ayırt edilmesine vurgu yapılarak, sözde özür beyan edenlere izin vermesi nedeniyle Resûlüllah ikaz edilmiştir. İlgili ayetin meali şöyledir:

*(Ey Peygamber!) Allah senin iyliğini versin. Kimlerin doğru söylediği sana aşikâr olmadan, yalan söyleyenlerin kimler olduğunu düşünüp tartmadan onlara niçin izin verdin?*⁸⁶

Mezkûr ayetlerin mesajından hareketle Hz. Peygamber'in bir kısım gaybi bilgiye muttali kılındığını iddia etmek veya böyle bir genelleme yapmak mümkün değildir. Aksine onların gerçek niyetlerini bilmemesine vurgu yapılarak, beyanlarını

84 İsrail Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, 40-42, 298-302.

85 Âl-i İmrân 3/179.

86 Tevbe 9/43.

esas alması nedeniyle uyarılmaktadır. Diğer bir deyişle her iki ayet, Resûlullah'ın gaybı bildiğinin değil, tam aksine bilmediğinin delilidir.

Tevbe suresinin bir başka ayetinde ise münafıkların Hz. Peygamber'e yalan söyledikleri, ardından da onunla alay ederek onu sıkıntıya soktuklarına işaret edilir. Mezkûr açıklama bile Resûlullah'ın gaybi bilgiye sahip olmadığını referansıdır. İlgili ayette konu hakkında şu açıklama yapılmıştır:

Münafıkların bir kısmı 'Bu çok saf bir adam. Herkese kulak verip her söze inanıyor' diyerek Nebî'yi incittiler...⁸⁷

Ayetin devamında münafıkların bu yakışıksız tutumu nedeniyle Hz. Peygamber teselli edilmiştir. Rivayetlere göre müşrikler kendi aralarında Hz. Peygamber hakkında ileri geri konuşurken, görünürde ona bağlılık yemini edip ardından da onunla alay ediyorlardı.⁸⁸ Onlara göre vahiy okuyan ve gaybdan haber veren Nebî, bu yalanlarını da anlamalıydı. Sadece sözü edilen durum bile Resûlullah'ın gaybi bilgiye muttali olmadığını göstermek için kâfidir. Hz. Peygamber şayet gaybdan haberdar ise, ayette işaret edildiği üzere onların yalan haberlerine inanıp kendisini bu konuma niçin düşürmüş olsun?

Hz. Peygamber'in gayb hakkında uyarıldığı konulardan birisi, münafıklar tarafından inşa edilen Mescid-i Dırâr'la ilgilidir. Resûlullah Tebûk seferine çıkınca, münafıklar arkasından Kuba mescidine alternatif olarak bir mescit inşa etmiş ve dönüşte burada namaz kılmasını sağlayarak, gizli emellerine meşruluk kazandırmayı hedeflemişlerdi. Sefer dönüşünde Resûlullah mescidin hangi amaçla inşa edildiğini bilmediği için davetlerine icabet ederek burada namaz kılmaya karar vermiş, ancak inzal edilen ayetle uyarılarak onların mescidine gitmesi engellenmiştir.⁸⁹

Hz. Peygamber'in gaybı bilgiye muttali olduğu konusuyla ilgili iddialara referans gösterilen bir başka ayet ise Tahrim suresinin üçüncü ayetinde yer alan açıklamalardır. Kur'an-ı

87 Tevbe 9/61.

88 Taberî, *Camî'u'l-beyân 'an te'vill'l-Kur'ân*, Mısır 1968/1388, X, 168-69.

89 Tevbe 9/107-108.

Kerim *tahrûn* (haram kılma) olayında Hz. Peygamber'e eşleriyle ilgili bir mesele hakkında bilgi verilmesinden söz eder.⁹⁰

Rivayetlerin bir kısmına göre Hz. Peygamber Hafsa'ya bir sır vermiş ve bunu diğer hanımlarına söylemesini istememiş, ancak Hafsa sırrı Âişe'ye açınca, Resûlullah üzülmüş ve bu kırgınlık nedeniyle yaklaşık bir ay kadar hanımlarının yanına uğramamaya yemin edip Mescit'te *meşrebe* denen yerde yatmıştır.⁹¹ Konu ile ilgili rivayetler muhtelifdir. İkinci bir iddiaya göre Resûlullah aile hayatı veya kendisinden sonra yönetimi Ebû Bekir ile Ömer'in yürüteceğine dair sır niteliğinde bazı şeyler söylemiş, fakat Hafsa bunları Âişe'ye anlatarak sırrı ifşa etmiş, bunun üzerine Hafsa ile Âişe arasında kıskançlık oluşmuş, bundan dolayı kırgınlık meydana gelmiş ve Resûlullah eşlerinin yanına uğramama kararı almıştır.⁹²

Üçüncü bir iddiaya göre ise, Hz. Peygamber hanımı Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında biraz fazla kalıp hazırladığı bal şerbeti içmiş ve bundan hoşlanmış. Kıskançlık gösteren Âişe ile Hafsa ağız birliği ederek Hz. Peygamber'den urfut ağacının balında bulunan 'meğafir' denilen kötü koku yayıldığını söyleyeceklerine dair anlaşmışlar ve bu yolla onu Zeyneb'den uzaklaştırmak istemişlerdir. Hz. Peygamber onlara uğradığı zaman her ikisi de meğafir koktuğunu söyleince, güya Resûlullah bir daha 'meğafir' yemeyeceğine yemin etmiş ve mezkûr sure bu hadise üzerine nâzil olmuştur.⁹³

Bize göre dile getirilen mezkûr iddiaların hiçbirisi Tahrîm suresinde işaret edilen haram kılma meselesiyle örtüşmemektedir. Diğer bir deyişle inandırıcı değildir. Olay ne bal şerbeti ne meğafir ne de Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafeti ile ilgilidir. Tamamen Resûlullah'ın özel hayatına dair mahrem konudur ve buna yönelik açıklamadır. Ancak özel hayatına dair anlatılar dillendirilmek istenmediği için farklı gerekçelerle olay kapatılmaya çalışılmıştır.

90 Tahrîm 66/3.

91 Buhârî, "Nikâh", 93, "Salat", 18; Müslim, "Sıyâm", 22-25.

92 Bekir Topaloğlu, "Tahrîm Suresi", *DİA*, İstanbul 2010, 39/425.

93 Nesâî, "Eymân ve'n-nuzûr", 20, "Talâk", 63, "İşratü'n-nisa", 4.

Gerek bal şerbeti, gerekse meğafir üzerinden dile getirilen gerekçelerin hiçbirisi inandırıcı ve ikna edici değildir. Örneğin Resûlullah'ın bal şerbeti içmesi bir sır değil ki, bundan hoşlandığına yönelik sırrının ifşa olmasından rahatsız olsun. Şayet Resûlullah bal şerbetinden hoşlanıyorsa, bunu diğer hanımları da zaten biliyordur. Keza meğafir denen bitkinin kötü koku içermesi nedeniyle Resûlullah'ın bunun dillendirilmesinden rahatsız olduğu iddiası ve bu konunun ayetlere yansıyacak kadar önem arz ettiğine dair gerekçe bizce inandırıcı değildir. En azından bu minvalde birtakım bilgi kırıntıları olurdu, ancak mezkûr iddia haricinde meğafir hakkında hiçbir haber nakledilmemiştir.

Bizce daha makul gözüken bir başka rivayete göre, Tahrîm suresinde işaret edilen husus, Resûlullah'ın özel hayatıyla ilgili mahrem bir konudur. Anlatılana göre sıranın Hafsa'da olduğu gün Resûlullah onun odasında Mısırlı hanımı Maria ile bir araya gelmiş, o sırada Hafsa çıkagelmiş ve onları kendi odasında görmüştür. Mesele tatsızlığa dönüşünce Resûlullah onun gönlünü almak amacıyla bir daha Maria ile bir araya gelmemeye yemin etmiş ve bu olayın duyulmamasını istemiştir. Ancak Hafsa durumu Âişe'ye açınca Allah Resûlü'nün sırrı açığa çıkmış ve son derece mahcup olmuştur. Kırgınlık üzerine eşlerinden ayrı olarak Mescit'in 'meşrebe' bölümünde bir ay kadar hanımlarından uzak kalmıştır. Meselenin iç yüzü bu şekilde olmakla birlikte, olay farklı rivayetlerle bağlamından koparılmıştır.

Tahrîm olayındaki asıl mesele veya kırgınlık, Resûlullah'ın Maria ile Hafsa'nın odasında bir araya gelmesidir. Nitekim en erken dönem müfessirlerden olan Mukâtil b. Süleymân, Tahrîm suresinin inzaliyle ilgili bilgi verirken "bu olaydan kastın İbrahim'in annesi Maria el-Kibtî olduğunu" söyleyerek söze başlar. Müteakiben sırasının Hafsa'da olduğu gün, Resûlullah'ın Maria ile onun hücrelerinde buluştuğuna ve o sırada Hafsa'nın geldiğine dair haberlere yer verir. Resûlullah'ın bu olayı kimseye anlatmamasını istediği, hatta onu ikna etmek ve gönlünü almak için bir daha Maria ile bir araya gelmeyece-

ğine dair yemin ettiği detaylarından bahseder. Bütün bunlara rağmen Hafsa'nın bu sırrı Âişe'ye söylediği, böylece mahrem bir konunun açığa çıkmasından dolayı Resûlullah'ın hayli kırıldığı ve bir ay kadar hanımlarından uzak kaldığı söylenir.⁹⁴

Enes b. Mâlik isnadlı bir rivayette de mezkûr hususu teyit eden şu açıklamalar nakledilmiştir: Resûlullah'ın bir cariyesi (kastedilen Maria'dır) vardı. Onunla ilgilenip vakit geçiriyordu. Âişe ve Hafsa o cariye ile ilgilenmesini kışkırdılar. Hatta Resûlullah o cariyeyle kendisine haram kılınca kadar rahat bırakmadılar. Sonunda Allah Tahrîm suresinin 1-4. ayetlerini indirdi.⁹⁵

Mukâtil b. Süleymân'ın anlattıkları arasında Resûlullah'ın, önce Ebû Bekir'i, peşinden de Hafsa'nın babası Ömer'i halife olarak belirlediği iddiası dikkat çeker. Ancak eşleriyle problem yaşaması ve özel hayata dair mahrem bir konu izah edilemediği için makul bir gerekçe aranmıştır. Şu kadar söyleyelim ki, şayet Resûlullah kendisinden sonra yönetim konusuyula ilgili bir söylemde bulunmuş ve bu olay duyulmuşsa, Ensâr hangi gerekçe ile Sakîfe'de toplanmıştır? Ya da Hz. Ebû Bekir, Ömer'i aday olarak gösterdiği zaman niçin itiraz edenlere bu konu hakkında bilgi vermemiştir? Bu iddia ve yukarıda işaret ettiğimiz diğer gerekçeler, Resûlullah'ın eşleriyle yaşadığı problemi örtmeye yönelik uydurulmuş rivayetlerden başka bir şey değildir. Mezkûr husus en erken dönemde bile rivayetler üzerinde birtakım karartmalar yapıldığını göstermektedir. Mukâtil ayrıca sırrını açıklaması nedeniyle Resûlullah'ın eşi Hafsa'yı boşamayı düşündüğünü söyler.⁹⁶ Meselenin anlaşılması için *tahrîm* ayetlerini toplu olarak görmenin yararlı olacağı kanısındayız.

Ey Peygamber! Eşlerinden bazılarını hoşnut edeceğim diye, Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri niçin kendine haram kılıyorsun? Bil ki, Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.⁹⁷ Allah size gerektiğinde yeminlerinizi bozmanızı meşru kılmıştır. O, sizin mevlânuz, sizi

94 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2006, IV, 242-43.

95 Nesâî, "İşrâtü'n-Nîsa", 4.

96 Mukâtil b. Süleymân, IV, 244.

97 Tahrîm 66/1.

seven ve size kolaylık yolları gösteren dostunuzdur. O, bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir.⁹⁸ Hani Peygamber eşlerinden birisine (Hafsa) aralarında kalmak üzere bir sır vermişti. O da bu sırı diğer eşlerden birine (Aişe) söyleyince Allah bunu Peygamberine bildirmişti. Peygamber de sırı ifşa eden eşine (Aişe'ye ifşa ettiği) sözlerin bir kısmını hatırlatmıştı. Bunun üzerine (Hafsa hayretle) 'Bunu kimden öğrendin?' diye sormuş, Peygamber de, 'Onu bana her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bildirdi' demişti.⁹⁹ (Ey Âişe ve Hafsa!) Siz ikiniz Allah'a tövbe etmelisiniz. Çünkü kalpleriniz yanlış düşüncelere meyletti...¹⁰⁰

Mezkûr ayetler Resûlullah'ın helal olan eşi/eşleriyle bir araya gelmesini kendisine haram etmesinin yanlışlığını düzeltmiştir. Olaydan rahatsız olan Hafsa, Âişe'ye söylediği için Resûlullah'a kimden öğrendiğini sormuş, Allah Resûlü de, "bana bildirildi" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber'in bu ifadesi, haberin kaynağını söylememeye yönelik olarak yapılan açıklamayı içermektedir. Nitekim ayette vahyedilme değil, bilgilendirmeden bahsedilmektedir. Dikkat edilirse söz konusu enformasyon *nebbe* fiiliyle ifade edilmiştir ("...feleminâ nebbehâ bihi kalet men enbeeke hâzâ..."¹⁰¹). Tıpkı Enfâl suresinde ifade edildiği gibi, "(Bedir'de) o müşrikleri siz öldürmediniz, gerçekte Allah öldürdü. (Ok) attığın zaman da sen atmadın Allah attı..."¹⁰² bağlamında bir açıklamadır.

Bize göre mezkûr haberde gaybi olarak bu bilginin Resûlullah'a verildiğinden bahsedilmemektedir. Buradan hareketle Resûlullah'ın bütün gaybi bilgiye muttali kılındığına dair bir genelleme yapılamaz. Birçok ayette gaybın bilgisi veya gaybın anahtarlarının sadece Allah'a ait olduğuna vurgu yapılır. "Gaybı (sadece) Allah bilir ve O, gaybına hiç kimseyi bütünüyle muttali kılmaz."¹⁰³ hükmü, bu gerçeği açıkça ortaya koyar. "Gayb Allah'ındır.",¹⁰⁴ "Gaybın anahtarları onundur.

98 Tahrîm 66/2.

99 Tahrîm 66/3.

100 Tahrîm 66/4.

101 Tahrîm 66/3.

102 Enfâl 8/17.

103 Cin 72/27.

104 Yûnus 10/20.

On dan başkası gaybı bilemez."¹⁰⁵ ve *"Bizde bir bilgi yok, gayb ları en iyi bilen sensin dediler."*¹⁰⁶ şeklindeki ayetler, gaybi bilginin yegâne sahibinin Yüce Allah olduğunu vurgular.

Mezkûr ayetlere rağmen gaybın bir kısmının Hz. Peygamber tarafından bilineceği iddiası, vahyin sınırları ile belirlenen çizginin dışına çıkma iddiasından başka bir şey değildir. Oysa Kur'an vahyin belirlediği sınırların dışına taşması durumunda adeta Resûlullah'ı tehdit eder. Nitekim Hakkâ suresinde kendisine inzal edilen vahye, ne bir dirhem ekleme ne de ondan bir dirhem azaltma yapabileceğine dikkat çekilir.¹⁰⁷ Diğer bir deyişle vahyin sınırlarının dışına çıkmasının önünü kesin bir dille kapatır.

Mâide suresinde, mahşer günü bütün peygamberlerin soruya çekilecekleri ve hepsinin de kendilerine vahyedilen ilahî buyruğa aykırı hiçbir beyanda bulunmadıklarına dair Allah'ı şahit göstereceklerine işaret edilmektedir.¹⁰⁸ Hz. Peygamber dahil bütün peygamberlerin kendilerine çizilen sınırların dışına çıkmadıkları gerçeği vahiyle sabittir. Ayrıca peygamberlerin sürekli vahyin kontrolünde olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Abese suresinde Resûlullah âmâ sahâbi Abdullah b. Ümmî Mektûm'a ilgi göstermeyip yüzünü ekşitince, yapmış olduğu hatadan dolayı şöyle uyarılmıştır:

*Gözleri görmeyen bir kişi yanına geldi diye, o suratını astı ve yüzünü ekşitti. Nereden biliyorsun? Belki de o (kişi) arınacak ya da öğüt alacaktı ve bu öğüt kendisine fayda verecekti.*¹⁰⁹

Allah Resûlü hatasından dolayı uyarılırken, aynı zamanda bu durum onun gaybdan habersiz olduğunu da ortaya koyar. Şayet gaybı bilme yeteneği var idiyse, İslam'ı kabul edecek olan İbn Ümmî Mektûm'a karşı soğuk davranmaması gerekirdi. Kur'an, onun gaybi bilgiye muttali olmadığını kendi ağzından şöyle dile getirir:

105 En'am 6/59.

106 Mâide 5/109.

107 Hakkâ 69/45-47.

108 Mâide 5/116-118.

109 'Abese 80/1-4.

Onlara de ki, 'Ben ilk peygamber değilim. İleride beni ve sizi nele-
rin beklediğini de bilmiyorum. Ben sadece bana vahyedilene uy-
maktayım ve bana vahyedildiği gibi uyarmaktayım.'¹¹⁰

O müşriklere de ki, 'Ben size Allah'ın nimet ve lütuf hazinelerine
sahibim demiyorum. İleride ne olup biteceğini de bilmiyorum. Me-
lek olduğumu da iddia etmiyorum. Ben sadece bana vahyedilen
emirler uyarınca hareket ediyorum.'¹¹¹

Müşrikler sana 'Kıyamet saati ne zaman gelip çatacak?' diye soru-
yorlar. De ki, 'Onun zamanını sadece Rabb'im bilir. Ondan başkası
kıyamet vakti hakkında bilgi veremez. Ancak kıyametin dehşetine
ne gökler ne de yer dayanabilecek. Üstelik o sizi ansızın yakala-
yacak.' Sanki sen kıyametin ne zaman kopacağını biliyormuşsun
veya bilmek zorundaymışsın gibi gelip sana soruyorlar. Onlara
tekrar hatırlat ki, 'kıyametin ne zaman gelip çatacağını sadece
Rabb'im bilir.' Ne var ki müşriklerin çoğu bunu anlamıyor.'¹¹²

Yine o müşriklere de ki, 'Allah dilemedikçe ne kendim için faydalı
bir şeyi elde edebilir ne de başıma gelecek bir dert veya belâyı
önleyebilirim. Şayet ben gaybı bilmiş olsaydım, kendi hayrına ola-
cak, beni garanti altına alacak ne varsa temin ederdim. O zaman
hiçbir sıkıntı da çekmezdim. Ne var ki, ben böyle bir yeteneğe sahip
değilim. Ben sadece uyararak ve müjdelemekle görevli elçiyim.'¹¹³

Hiç şüphemiz olmasın ki, kıyametin gelip çatacağı vakti sadece Al-
lah bilir. Yağmuru o yağdırır. Ana rahmindeki ceninleri de o bilir.
Hiç kimse yarın ne elde edeceğini ve neyle karşılaşacağını bilemez.
Yine hiç kimse nerde öleceğini de bilemez. Ama Allah her şeyi ek-
siksiz olarak bilir ve her şeyden haberdardır.'¹¹⁴

Ayetlerdeki temel vurgu gaybı Allah'tan başkasının bile-
meyeceği gerçeğidir. Bu ayetleri tebliğ eden bir peygamber,
acaba bunların hilafına bir tutum veya davranış içerisinde gi-
rebilir mi? Şayet böyle bir yanlış içine girmişse vahiyle uyarıl-
ması gerekmez mi? Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gayba dair
haberlere muttali olduğu iddialarının hiçbir Kur'anî temeli ve
referansı yoktur. Üstelik bu tür iddiaların mucize olarak dil-
lendirilmesi ise kabul edilebilir bir şey değildir.

110 Ahkâf 46/9.

111 En'am 6/50.

112 Arâf 7/187.

113 Arâf 7/188.

114 Lokman 31/34.

Bazı ayetlerde birtakım gaybi haberlerin Resûlüllah'a bildirildiğine işaret edilir. Ancak bunlar vahiydir ve Allah Resûlü de vahiy olarak aldığı mesajı tebliğ etmiştir. Diğer bir deyişle sözü edilen muhtevadaki gaybi bilginin kaynağı Resûlüllah değil vahiydir. Geçmiş kavimlere dair kıssalar bunun somut örneğidir. Keza Rûm suresinde¹¹⁵ işaret edildiği üzere Sâsânîlere mağlup olan Rumların (Bizans) kısa süre sonra galip gelecekleri haberi bu kabil bir örnektir.

Kur'an, Hz. İsa'nın ağzından Tevrat'ı doğrulayan ve isminin çok övüleceği (*ismuhu ahmed*) bir peygamberin gönderileceğini haber verir.¹¹⁶ Dikkat edilirse haberin kaynağı Hz. İsa'ya inzal edilen vahiydir. Mezkûr ayet geleneksel yorumlarda Hz. Peygamber'in ismiyle müjdelendiğinin referansı olarak kullanmıştır.¹¹⁷ Oysa ayette doğrudan "muhammed" isminden değil, söz konusu nebînin çok övüleceğine işaret edilir. Sözü edilen Elçi, Hz. Muhammed'dir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Yûsuf kıssasından bahsederken, "İşte bunlar sana vahiyle bildirdiğiniz gayba dair haberlerdir."¹¹⁸ diye açıklama yapar. Hz. Meryem'le ilgili bilgilerin gayba ait olduğuna ve bunların vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e bildirildiğine işaret edilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca Kur'an, Hz. Muhammed dahil bütün peygamberlere birçok bilginin Allah tarafından öğretildiğini ve onların hiçbirisinin gaybi bilgiye muttali olmadıklarını vurgular.¹²⁰ Dolayısıyla Hz. Muhammed dahil hiçbir peygamber veya beşerin gaybi bilgiyi bilebilmesi veya gelecekte vuku bulacak olaylar hakkında haberler vermesi mümkün değildir.

Cin ve Âl-i İmrân surelerinde geçen 'razi olunan elçi müstesna' ifadesiyle bazı bilgilerin elçilere verileceği açıklaması, sanıldığı gibi Hz. Peygamber'in gaybı bildiğine delil niteliği taşımaz. Taberî, Âl-i İmrân suresindeki ayetin nüzul sebe-

115 Rûm 30/1-4.

116 Saff 61/6.

117 Salih Sabri Yavuz, "İlahî İlim Bağlamında İnsan Hürriyeti, Gayb ve Gelecek", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* (2005, Cilt: IX, Sayı: 22, ss. 67-86), 74.

118 Yûsuf 12/102.

119 Âl-i İmrân 3/44.

120 Mâide 5/109.

binden bahsederken münafıkların, 'Şayet Muhammed doğru söylüyorsa o halde bizden kimin inanıp kimin inanmadığını anlasın da görelim'¹²¹ tarzında sözler söylemeleri üzerine nâzil olduğunu söyler. Diğer bir deyişle ilgili ayetlerde Resûlüllah'a gaybi bilginin verildiğinden değil, konuya dair açıklama yapılarak gerektiğinde verilebileceğinden bahsedilmektedir.

Kur'an'da Hz. Yûsuf'a rüyaları yorumlama yeteneğinin verildiği,¹²² İsrail oğullarının evlerinde ne yedikleri ve ne biriktirdiklerinin Hz. İsâ'ya bildirildiğine işaret edilmiştir.¹²³ Bazı yorumlarda ise Hz. İbrahim'e göklerin melekûtuna ait bilgilerin öğretildiğine dair ayet¹²⁴ referans gösterilerek, bunun gaybi bilgi kategorisinde olduğuna işaret edilmiştir.¹²⁵ Hemen belirtelim ki, göklerin melekûtundan kasıt gaybi bilgi değil, Allah'ın göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve bunlardaki muhteşem düzenin kavratılması veya bunun idrakinin sağlanmasıdır.¹²⁶

Rüya konusuyla ilgili bir başka husus ise, Kur'an'da Hz. Peygamber'in rüya gördüğüne işaret edilmesi ve bu rüyanın gerçekleştiğine dikkat çekilmesidir. Fetih suresindeki ayette Resûlüllah'ın Mekke'den hicret etmek zorunda kalmasından sonra tekrar buraya döneceğine dair rüya gördüğü ve bunun gerçekleştiğine işaret edilmektedir. İlgili ayette şu açıklama yer alır:

*Lekad sadakallahu resûlehurru'yâ bilhakka letedhulenne'l-mescide'l-harâme.../And olsun Allah Elçisi'nin rüyasını gerçek çıkaracaktır...*¹²⁷

İsrâ suresinin 60. ayetinde de rüyadan bahsedilir. Geleneksel yorumlarda bu ayetin, birinci ayette zikredilen isrâ hadisesiyle ilgili olduğuna dair genel bir kabul varsa da biz bu kana-

121 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 186-87.

122 Yûsuf 12/21, 37.

123 Âl-i İmrân 3/49.

124 En'âm 6/75.

125 Çelebi, "Gayb", 406.

126 Çeviri için bk. Abdülkadir Şener-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir 2011, 138; Öztürk, 185. Metinde geçen âyet meallerinde bu iki eserden yararlanılmıştır.

127 Fetih 48/

atte değildir.¹²⁸ Bize göre burada sözü edilen rüya, mezkûr surenin 76-79. ayetlerinde işaret edilen hadiseyle ilişkilendirilebilir. Mezkûr ayetlerde müşriklerin Resûlullah'a yaptıkları eziyet nedeniyle sabır tavsiye edilmektedir. Devamında ise hak ettiği bir konuma/yere (makam-ı mahmûda) eriştirileceğine dikkat çekilmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla 60. ayette Resûlullah'a gösterilen rüyanın, hicrete ve hak ettiği makama ulaştırılacağına dair bir mesaj olduğunu düşünüyoruz. Özellikle mezkûr surenin hicrete yakın dönemde nâzil olduğu hususu dikkate alınırsa, bu yorumun daha kabul edilebilir olduğu kanaatindeyiz. Nitekim ayetteki "makâm-ı mahmûd" kavramı hakkında yapılan bir araştırmada da, bu terkinin Resûlullah'ın Medine'ye hicretine işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır.¹³⁰

Ayetlerde zikredilen rüya, bir bilgi kaynağı olarak sunulmamakta, aksine Resûlullah'ın gördüğü rüyaya işaret edilerek daha sonradan bunun gerçekleştiğine işaret edilmektedir. Dikkat edilirse Kur'an Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesinden bahsederken de benzer bir hususa işaret eder. Her ne kadar geleneksel yorumlarda Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istediği, hatta ettiğine dair kabul varsa da, burada zikredilen husus gördüğü rüyada Rabb'inin emrine itaat etmesi üzerine imtihanı kazandığı mesajıdır. Diğer bir deyişle olayın gerçekte vuku bulmuş olmasından söz edilmemektedir. İlgili ayetlerde şu açıklamalar yer alır:

(İbrahim) "Rabbim bana hayırlı evlat ver." diye dua etti.¹³¹ Biz de kendisine yumuşak huylu, akli başında bir oğul vereceğimizi müjdeledik.¹³² Çocuk babasıyla iş yapacak (babasının gayesini anlayacak) erişkinliğe gelince babası ona "Ey oğulcuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi görüyorum. Bir düşün, ne dersin bu işe?" dedi. Çocuk "Babacığım! Sen emredilene yap, inşallah benim sabırlı birisi olduğumu göreceksin." dedi.¹³³ Sonunda her ikisi bu emre teslimiyet gösterdi ve İbrahim oğlunu alnı üzere yatırınca, Biz "Ey İbra-

128 Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 80-83.

129 İsrâ 17/76-79.

130 Murat Sülün, "Makâm-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (50: 2, 2009), 19-22.

131 Saffât 37/100.

132 Saffât 37/101.

133 Saffât 37/102.

him! diye ona seslendik."¹³⁴ Sen rüyanın gereğini yerine getirdin. (Oğlunu kurban etmene gerek yok). Biz emrimizin gereğini yerine getirenleri işte böyle ödüllendiririz.¹³⁵

Ayetlerde Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban ettiğini gördüğüne, Allah'ın emri olarak gördüğü bu olayı gerçekleştirmek için teslimiyet gösterdiğine ve rüyasında yaşadığı bu hadiseyle samimiyet sınavını geçtiğine işaret edilir. Dikkat edilirse gerçek değil, rüyada gördüğü bir hadise üzerine Hz. İbrahim'in gösterdiği samimiyete vurgu yapılmaktadır. Ayetlerde rüyanın bir bilgi kaynağı olduğundan değil, rüyada gördüğü hadise üzerinden samimiyet testinden geçtiğine dikkat çekilmektedir.

Bir makalede yazar Hz. İbrahim'in rüyasını gerçekte vuku bulmuş olay gibi anlamış ve böylesi önemli bir emri yerine getirmesi nedeniyle onu Allah'ın dostu olarak nitelemiştir. Hatta Hz. Peygamber'in de ondan başka hiçbir peygamberle tebliğini birleştirmediğini iddia edecek kadar akla ziyan yorum yapabirmiştir.¹³⁶ Şu kadar hatırlatalım ki, şayet Resûlullah şeriatını sadece Hz. İbrahim ile birleştirmişse, diğer peygamberlerin mirasına sahip çıkması nasıl açıklanacaktır?

Mâide suresinde gün gelecek, Yüce Allah'ın bütün peygamberleri huzuruna toplayacağı, tebliğ ettikleri din hususunda kendilerinden sonra ümmetlerinin nasıl bir tavır takındıklarının sorulacağı, onların da "*Rabb'imiz! Bizim bu konuda bir bilgimiz yok. Bizden sonra olup-bitenleri en iyi sen bilirsin.*" diye karşılık vereceklerine işaret edilmiştir.¹³⁷

Sadece bu ayet dikkate alınsa bile peygamberlerin gaybı bilmesinin mümkün olmadığını anlamak zor değildir. Haddizatında bu ayetin devamında kıyamet günü Yüce Allah'ın, Hz. İsa'ya "*Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara 'Allah'ın yarı sıra beni ve anamı da Tanrı edinin' diye sen mi söyledin?*"¹³⁸ diye sora-

134 Saffât 37/103-104.

135 Saffât 37/105.

136 Gürbüz Deniz, "Gaybı Tecrübe Eden Adam Hz. İbrahim", *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Risalet*, 25-26 Ekim 2008/Samsun (2009, s.203-214), 210-11.

137 Mâide 5/109.

138 Mâide 5/116.

cağı, onun da asla böyle bir şey söylemediğini belirteceğine ve şayet söylemiş olsa bile zaten Rabb'inin bundan haberinin olacağını ifade ettikten sonra sözlerini şöyle sürdüreceğine dair açıklama yapılır:

(Ey Rabb'im!) *Sen bana neyi emrettiysen ben insanlara sadece onu söyledim... Ben aralarındayken onların yapıp-ettiklerini görüyor ve biliyordum. Fakat sen benim canımı aldıktan sonra, onların ne yapıp-ettiklerini bilen ve gören sensin...*¹³⁹

Dikkat edilirse Hz. İsa'nın ağzından zikredilen, "*Bana neyi emrettiysen ben insanlara sadece onu söyledim/anlattım.*" cevabı, bütün peygamberleri kapsamaktadır ve onların gaybı bildiklerine dair iddialara bütünüyle kapıyı kapatmaktadır.

Kur'an'da Gaybi Varlıklar

Kur'an maddi âlemin yanı sıra, öteki veya gaybi âleminden bahseder. Hâkka suresinde "*And olsun, görebildiğiniz her şeye ve göremediklerinize.*" ayeti, görünür âlemin yanı sıra görünmeyen gaybi âleme işaretir.¹⁴⁰ Birçok ayette gayba imandan bahsedilir. Önemli bir kısmı ulûhiyet, ahiret hayatı veya meleklerle iman muhtevalı mesajlardır. Kur'an bu kavramı nesnel anlamından çok, soyut ve manevi anlam çerçevesinde zikreder.¹⁴¹

Gayb veya öteki âleme dair açıklamalar arasında melek, cin, şeytan, cennet, cehennem, kevser gibi birtakım isimlerden bahsedilir. Kur'an-ı Kerim, maddi âleme ait kimi hususların bile gaybi yönlerinin olabileceğinden söz etmiştir. Örneğin mecazî bir anlam kullanılarak kimi kalplerin taştan bile daha sert ve katı olabileceğine dikkat çekmiş, ancak bu örnek verildikten sonra taş deyip geçmemek gerektiğini, hatta yarılıp içlerinden ırmakların çıkabileceğine işaret etmiştir.¹⁴² Keza yedi kat gök ve yerler ile onlarda bulunanların Allah'ı tespih ettiğinden ve insanların bunu idrak edemeyeceklerinden söz edilmiştir.¹⁴³

139 Mâide 5/116-118.

140 Hâkka 69/38-39.

141 Sadık Kılıç, "Kur'an'da Gayb Âlemi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları V - İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi*- Ensâr Neşriyat, İstanbul 2003, 42.

142 Bakara 2/74.

143 İsrâ 17/44.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Âdem'in yaratılışından bahsederken bir taraftan maddi dünyaya ait toprak (turâb)¹⁴⁴ örneğini verir, diğer taraftan ona ruh üflendiğini söyler¹⁴⁵ ve manevi yönüne dikkat çeker. Yine Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili maddi dünyaya ait 'tîn' (toprak)¹⁴⁶ ve balçık (*salsâltin min hamei mesnûn*)¹⁴⁷ gibi somut nesnelere bahseder.

Kur'an, görünmeyen varlıklardan olan meleklerin, her an insanın yanı başında bulduklarını ve insanoğlunu tehlikelerden koruduklarını,¹⁴⁸ insanlar için mağfîret dilediklerini,¹⁴⁹ hatta insanın sağında ve solunda yapıp-ettiklerini kayıt altına aldıklarını¹⁵⁰ haber verir.

Meleklerin yanı sıra Kur'an-ı Kerim aynı zamanda cin¹⁵¹ ve şeytan gibi diğer görünmez varlıklardan bahseder. Melek-şeytan arasındaki ilişki kadar yoğun olmasa da, cinlerle insanlar arasında da ilişki kurulduğundan söz edilir.¹⁵²

Araplar *cin* kelimesini kötü ruhlar için, *melek* kavramını ise iyi ruhlar ya da ruhani varlıklar için kullanıyordu. Keza bu kelimelerin mezkûr varlıkları temsil ettiğine inanıyorlardı. Ayette işaret edildiği üzere Araplar, cinlerin birtakım insanlarla iletişim içinde olduklarını ve bir arada yaşadıklarını düşünüyorlardı. Bu taifeden olanları *âmîr/ummâr*, çocuklara musallat olan cinleri *rûh/ervâh* olarak adlandırırken inatçı ve kötü karakterli olanları ise *şeytan* olarak niteliyorlardı. Bunların daha ileri seviyede olanına *mârid*, güç ve kuvvet kullanarak kötülüğü daha da ilerletenleri ise *ifrît* olarak isimlendirilmişti. *Ifrît* adının Kur'an'da da geçtiğini görüyoruz.¹⁵³ Tüm bunlara mukabil Araplar iyi karakterli ruhani varlıkları ise *melek* olarak tanımlıyorlardı.¹⁵⁴

144 Âl-i İmrân 3/59.

145 Hicr 15/29.

146 A'râf 7/12.

147 Hicr 15/28.

148 En'âm 6/61.

149 Mü'min 40/7.

150 Kâf 50/17-18.

151 Neml 27/17, 39; Sebe' 34/12, 14.

152 Cın 72/6, 7.

153 Neml 27/39.

154 Cevad Ali, *et-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdad 1968-73, VI, 709.

Cinlerin ateşten, insanın ise topraktan yaratıldığına işaret edilir. İlginç bir benzerlik olarak Ehl-i Kitap kaynaklarında da meleklerin duman veya ateşten yaratıldığına dair telakkiler vardır. Hatta bu telakkinin İslami gelenekte var olan cinlerin yaratılışıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz.¹⁵⁵

Sebe' suresinde Hz. Süleyman'ın cinlerle ilişkisi ve onları emrinde çalıştırmasına dair birtakım haberler verilmiştir. Kur'an-ı Kerim görünmeyen varlık olarak şeytanı kötülük sembolü olarak niteler ve onun insanları ayarttığını haber verir.¹⁵⁶ Sözü edilen gaybi varlıklarla ilgili değişik örnekler de verilebilir. Ancak bu varlıkların mevcudiyetine Kur'an'da işaret edilmiş olmasını yeterli gördüğümüzden diğer ayetlere ayrıca işaret etmeyi gerekli görmüyoruz.

Sonuç

Gayb konusuyla ilgili ayetlerin muhtevasına aykırı olarak Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları dillendirilirken, bu iddia üzerinden peygamberlerin vârisi olduğu iddia edilen veli/evliya ya da Allah dostu olarak tanımlananlara da paye verilmiş ve onların da bazı gaybi bilgilere muttali kılındıkları yorumları yapılmıştır. Oysa Kur'an gaybın bilgisinin Allah'a ait olduğunu birçok ayette defaten vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber'in de gaybi bilgiye muttali kılındığı iddialarının referans gösterildiği üç ayet vardır. Bunlardan birisi, kıyamet saatiyle ilgilidir. Diğerleri Müslümanlarla münafıkların ayrıştırılmasına dair açıklamalardır. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in özel hayatıyla ilgili olan tahrîm konusuyla alakalıdır. Münhasır olayla ilgili olarak dile getirilen açıklamalar, onun gaybı bildiğinin değil, aksine bilemeyeceğinin referansıdır. Hatta iddiaları meşrulaştırmak adına geleneksel yorumlarda *mutlak gayb* ve *izafi gayb* gibi bizce anlamsız kategorik ayrımlar yapılmıştır.

İddiaya göre mutlak gayb, sadece Allah'ın bileceği gaybi bilgiyi ifade eder. İzafi gayb ise "razı olduğu elçisine gaybın

155 Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, Kuramer, İstanbul 2015, 127.

156 Arâf 7/200; Fussilet 41/36.

bir kısmını bildirdiği” iddiasına dayanır. Bize göre yapılan bu taksimatın vahiyle herhangi bir alakası yoktur. Bir gerçek varsa o da şudur ki, gaybı sadece Allah bilir ve O’ndan başkası asla bu bilgiye muttali olamaz. Nitekim ilgili âyetlerin muhtevasında da “Şayet Allah bildirirse Elçi gaybı bilebilir, ancak bildirimemiştir, O’nun izni ve bilgilendirmesi olmadan kim gaybı bilebilir?” açıklaması yapılmıştır. Bütün ayetler bu gerçeğe dikkat çeker.

İzafi gayb kategorisi altında gösterilen bir kısım gaybın peygamberler tarafından bilineceğine dair iddianın hiçbir tutarlılığı yoktur. Cın, Âl-i İmrân ve Tahrim surelerindeki birkaç ayete dayalı olarak yapılan genellemeler, vahyin bütüncül mesajıyla çelişiktir.

Kur’an “Göklerde ve yerde bulunanların hiçbirisinin gaybı bilemediğini, sadece Allah’ın bileceğini.” (Neml 27/65) vurgulayarak, bu konuyu yoruma meydan vermeyecek açıklıkta ortaya koymuştur. Melek, cin veya peygamber de olsa, Allah’tan başka hiçbir varlığın veya beşerin gaybı bilmesi mümkün değildir. Aksi bir iddia, doğrudan vahyin gerçeklerini hiçe saymak anlamına gelir.

İslam tasavvuf geleneğinde Resûlullah’ın gaybi bilgiye muttali olduğu iddialarının savunulması, peygamber varisleri veya Allah dostları olarak tanımlanan sözde veya sanal otoritelerin de bir kısım gaybi bilgiye muttali oldukları veya olabilecekleri kanaatinin temellendirilmesine müsait bir zemin hazırlamış ve bütünüyle vahyin hakikatine aykırı iddialar ortaya atılmıştır. Tasavvuf-tarikat geleneğinin beslendiği en önemli kaynak veya oturduğu zemin tam da bu noktada düğümlenir. Peygamberlerin de gaybı bildiği iddialarının en çok bu kesim tarafından dillendirilmesi tesadüf değildir.

BÖLÜM II

HZ. PEYGAMBER'İN

GAYBI BİLDİĞİNE DAİR RİVAYETLER

Giriş

Gaybi bilginin sınırları vahtyle net bir şekilde belirlense de, gelecekte vuku bulacak birçok hadisenin Resûlullah tarafından bildirildiğine dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bazen isimler, olaylar veya aktörler doğrudan zikredilmese de, rivayetin muhtevasından hangi amaca veya olaya yönelik olduğunu tespit etmek zor değildir. Gelecekte vuku bulacağı bildirilen hadiselerin tamamının olumsuz haberler ihtiva etmesi ilk bakışta dikkat çeker. Hiçbir rivayette Müslümanların ileride büyük bir medeniyet kuracakları veya bilimler tarihi alanında kısa sürede büyük ilerlemeler kaydedeceklerinden söz edilmez. Buna mukabil fitnenin yayılacağı, kardeş kanının döküleceği, fitnenin Irak tarafında zuhur edeceği, Medine'deki her evi saracağı, sabah Müslüman uyananın akşama dinden çıkmış olacağı gibi birçok anlatı nakledilmiştir.

Emevî idaresinin üstü kapalı bir şekilde eleştirilmesi yanında, ümmetin başına musallat olacak kötü karakterli bir topluluğun (Hariciler) ortaya çıkacağı, Horasan'da siyah bayrak açacak kavmin Emevîlerin hakim oldukları bölgeleri ele geçireceği, bunlara mukabil Şam bölgesinin kutsallığı veya ümmet için toplanma yeri olduğuna dair haberlerin, hangi amaca yönelik mesajlar içerdiğini kolayca anlamak mümkündür. Bu tür iddialara bizzat Resûlullah'ın ismi karıştırılarak rivayetleri meşrulaştırma amacı güdülmüştür.

Özellikle ashabın isminin karıştığı olumsuz hadiselerin onlara yakıştırılamaması, belli ki müteakip dönemlerdeki Müslümanları müsebbip aramaya zorlamıştır. İlginç husus ise bu müsebbibin çoğunlukla *fitne* ve Cahiliye dönemindeki Arap

kaderciliğine sabitlenmiş olmasıdır. Bedevilerin kader anlayışına göre, insan Allah'ın kendisi için çizdiği yazgının figürüdür. Ona verilen rolü oynar. Mesela putlara tapmaları bile kendi tercihleri değil, Allah istediği içindir. Bu yönüyle Cahiliye'deki kader anlayışı, ileride *Cebriye* diye isimlendirilecek fırkanın görüşleriyle örtüşür. Mezkûr anlayış, Resûlüllah'tan sonra ashabın veya ümmetin yaşadığı acı hadiseler ve kötü tecrübelerle makul bir izah veya müsebbip aramada en önemli sığınaklardan birisi olmuştur. Böylece birkaç kuşak sonraki Müslümanlar, kendilerinden önce ümmet arasında yaşanan kötü tecrübeleri, "Zaten Resûlüllah da bunları önceden haber vermişti." gibi bir mantıkî kurgu veya gerekçeyle izah etmeye çalışmış ve bir nevi olayların baş aktörleri olan ashabi aklama çabası gütmüştür.

İnsan kaynaklı eylemler ilahi yazgı şeklinde sunulurken Yüce Allah birinci derecede mesul tutulmuş, ilave olarak Resûlüllah'a da paye çıkarılmıştır. Böylece asıl müsebbip olan ashap ve onların çocukları aklanarak geçmişteki kötü hadiseler hasıraltı edilmiştir. Dile getirdiğimiz husus tamamen geriye dönük bir inşa veya karartmadan başka bir şey değildir.

Geleceğe dair yaşanacakları önceden Resûlüllah'ın haber verdiği iddialarının bir başka muharrik unsuru, grupların kendi siyasi mücadeleleridir. Her grup veya fırka kendi hedef ve çabasını meşrulaştırma ya da rakiplerin hedefini Allah Resûlü'nün ismi üzerinden gayri meşru gösterme gayreti içine girmiştir. Fitnenin Irak bölgesinden zuhur edeceği,¹ Şam bölgesinin kutsallığı ve Resûlüllah'ın vefatından sonra Müslümanların toplanma yerinin Şam bölgesi olacağına dair iddialar bu kabil örneklerdir.² Haricileri tahkir edip Abbâsileri öven rivayetler de yine benzer örneklerdendir.

1 Yahudi kökenli mühtedi olan Ka'b el-Ahbâr kaynaklı bir rivayette Hz. Ömer'in Irak bölgesine gitmek istediği, ancak Ka'b'ın ona şu uyarıyı yaptığı nakledilir: "Ey Müminlerin Emiri! Oraya gitme. Sihrin onda dokuzu oradadır. Cinlerin fasıkları ve çaresiz hastalıklar da oradadır." Muvatta, "İstîzân", 11.

2 Nesâî, "Hayl ve's-Sebk ve'r-Ramy", 1.

Sonradan yaşanan olaylar içerisinde Hz. Peygamber'in dahil edilmesi veya bunların Cahiliye döneminin kadercî anlayışı ile gerekçelendirilmesi, rivayetin ait olduğu dönemin ruhuyla örtüşebilir. Ancak sözü edilen iddialar bir süre sonra kaynaklara girmiş, bunlar sorgulanmadan nesilden nesle aktarılmış ve böylece vahye aykırı birçok anlatı, doğrudan Resûlüllah'ın ihbarı gibi sunulmuştur. Oysa vahiy açısından rivayetler ele alındığı zaman, büyük çoğunluğunun doğrudan Kur'an'da zikredilen gaybi bilgi ile çeliştiği görülür. İddialara göre Resûlüllah, kendisinden sonra vuku bulan acı tecrübelerle dair hadiselerin birçoğunu zaten sağlığında haber vermiştir. Rivayetlerin tamamını ele almak veya detaylı tahlile tabi tutmak, bu çalışmanın sınırlarını ve hacmini aşar. Bu itibarla öncelikli olarak Resûlüllah'ın gaybı bildiğine dair rivayetleri ele alıp, bunları vahyin verileri çerçevesinde irdelemeye çalışacağız.

Hz. Peygamber'in Geleceğe Dair Haber Verdiği İddiası

Kur'an-ı Kerim, geçmiş kavimlere ait kıssaların yanı sıra geleceğe yönelik de birtakım haberler verir. Gaybi bilgi kategorisinde zikredilen olaylar arasında kıyamet saati veya kıyametin kopacağı,³ Bizanslıların Sâsânîleri yeneceği,⁴ Yahudilerin Müslümanlara ihanet edecekleri,⁵ Müslümanların Ehl-i Kitap veya müşriklerin olumsuz sözlerine maruz kalacakları,⁶ Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra yakın bir zamanda Müslümanların el-Mescidü'l-harâm'a (Kâbe) girecekleri⁷ gibi haberler bunlardan bazılarıdır.

Vahye dayalı olan bu tür haberlerden hareketle, Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak olayları önceden bildiğine dair yorumlar yapılmış ve çeşitli iddialar dillendirilmiştir. Hatta ayetlerde dile getirilen olayların gerçekleşmiş olması, Resûlüllah'ın mucizeleri olarak sunulmuştur. Haddizatında rivayetlerde geriye dönük olarak ona isnad edilen ve mizan-

3 En'am 6/158.

4 Rûm 30/2-5.

5 Mâide 5/13.

6 Âl-i İmrân 3/186.

7 Fetih 48/27.

sen niteliğindeki birçok iddia bile mucize kategorisinde sunulmuştur.

Öncelikli olarak belirtelim ki, ayetlerde dile getirilen haberlerin kaynağı Hz. Peygamber değil, ona indirilen vahiydir. Diğer bir deyişle, Resûlullah kendiliğinden bir haber vermiş değil, kendisine indirilen vahyin mesajını duyurmuştur. Mezkûr ayetlere dayalı olarak, onun gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiğini iddia edebilmek mümkün değildir. Ne ki, ayetlerde sözü edilen haberin kaynağı sanki Resûlullah imiş gibi, te'vil veya vehim üzerinde hareketle çeşitli iddialar dillendirilerek birçok yanlış anlayışa kapı aralanmıştır. Oysa vahye dayalı gaybi bilginin/haberlerin kaynağı Resûlullah değil, kendisine indirilen ayetlerdir. Nitekim Kur'an önceki kavımlara ait haberlerden bahsederken, Hz. Peygamber'in konumuna açıklık getirir ve "*Daha önceden sen bunları bilmiyordun.*"⁸ hatırlatmasını yapar. Bu haberler karşısında Resûlullah'ın konumu, elçilik veya ayetin mesajını tebliğ etmekten ibarettir.

Hz. Peygamber'in haber verdiği olayların başında en çok dillendirilen konu, Rûm suresinde işaret edilen Rumların (Bizans'ın) Sâsânîleri yenecekleri haberidir.⁹ Rivayete göre Sâsânî idarecisi II. Hüsrev, iç kargaşayı önledikten sonra 600'lü yılların başında Bizans üzerine yürümüş ve bu sefer sırasında Antakya ve Dimeşk'ı ele geçirmiştir. Hatta günümüzdeki Ürdün bölgesinde yapılan savaşta Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak Kudûs dahil Mısır'a kadar ilerlemiştir.¹⁰ Rûm suresinde zikredilen bu yenilgiden kısa bir süre sonra Bizans ordusunun galip geleceğine işaret edilir.¹¹

Bizans ordusunun mağlubiyetinden bahsedilip savaşın yapıldığı mekâna dair açıklama yer almadığından ve tarihî verilere de dikkat edilmediğinden, Rûm suresinde geçen "*edna'l-arz/en yakın yer*" ifadesi, genellikle "Arabistan'a en

8 Ankebût 29/48.

9 Ethem Levent, "Kur'an-ı Kerim'de Gayb Bilgisi II", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 2, Mart-Nisan), 100.

10 Taberî, *Târîh*, II, 181, 182.

11 Rûm 30/1-5.

yakın yer" olarak tercüme edilmiştir. Oysa bu tercüme ayetin bağlamına uymamaktadır.

Erken dönem müfessirlerden Mukâtil b. Süleymân'ın (150/767) verdiği bilgilere bakılırsa, savaşın yapıldığı mekân Lût Gölü yakınlarında bir yer olmalıdır.¹² Buranın aynı zamanda Filistin'e yakın bir yer olduğundan bahsedilir.¹³ Mâverdi'nin bu kavrama dair yaptığı açıklamalara göre ise savaşın yapıldığı mekânın Ürdün topraklarında bir yer olduğunu¹⁴ ve savaşın Ezri'ât kabilesinin yurduna yakın bir yerde gerçekleştiğini¹⁵ tespit etmek mümkündür.¹⁶ Ezri'ât kabilesinin Lût Gölü yakınlarında yaşadığı ve buranın deniz seviyesinin altında olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ayetteki "edna'l-arz" ifadesi, "Arabistan'a yakın yer" olarak yorumlanacak bir ifade değil, savaşın yapıldığı mekânın deniz seviyesine göre konumunu açıklayan bir ifadedir.

İddialara göre Sâsâniler ile Bizans arasındaki mücadelelerde Müslümanlar Ehl-i Kitap olmaları nedeniyle Bizans'ı müşrikler ise Mecûsî Sâsânileri destekliyordu. Kur'an'ın haber vermesi nedeniyle Müslümanlar, Bizans'ın yakın gelecekte galip geleceğine inanıyordu. Hatta Hz. Ebû Bekir ile Ubey b. Halef'in bu konu hakkında bahse girdiği bile söylenir.¹⁷

12 Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Beyrût 1423, III, 402.

13 Mukâtil b. Süleymân, III, 406; ayrıca bk. Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahrü'l-'Ulûm*, III, 3.

14 el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm, Beyrût, IV, 296, 298; ayrıca bk. el-Kurtubî, *el-Câmi' li'Âhkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyîş, Kahire 1384/1964, XIV, 4.

15 Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, Beyrût 1425/2004, II, 643; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir, 1420/2000, XX, 69; İbn Ebi Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Aziz*, thk. Huseyn b. 'Ukkâse-Muhammed b. Mustafâ el-Kenz, Kâhire 1423/2002, III, 354; Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûgî'n-Nihâye*, 1429/2008, IX, 5652, 5658; es-Sa'lebi, *el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Beyrût 1422/2002, VII, 294.

16 Taberî, *Târîh*, II, 184; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil*, Beyrût 1407, III, 466; Ebû Muhammed el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, 1420, III, 570.

17 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 30.

Ayette işaret edilen savaşın 627 yılında Ninevâ yakınlarında vuku bulduğu ve Sâsânî ordusunun ağır bir yenilgi aldığı söylenir.¹⁸ Sâsânîlerin mağlubiyet haberi üzerine Resûlullah'ın ve Müslümanların sevindiğine dair rivayetler nakledilmiştir.¹⁹ Bazı iddialara göre ise, Resûlullah kısıranın babasını öldürüp tahta geçmiş olmasını duyduğu için sevinmiştir.²⁰

Hemen belirtelim ki, ayette verilen haberin gerçekleşmiş olması Hz. Peygamber'in geleceğe yönelik ihbarı değil, ayetin mesajıdır. Nitekim bir rivayette bu ayete dayanarak Resûlullah'ın Bizans devletinin galip geleceğini söylediği iddia edilir.²¹ Ne ki bu husus dikkate alınmaksızın Hz. Peygamber'in geleceğe dair haberler verdiği ve bunların gerçekleştiği iddiaları dillendirilmiştir. Haddizatında bu iddia onun mucizelerinden birisi olarak yorumlanmıştır. Bir iddiaya göre, Resûlullah kısıranın öldürüleceği gün ve zamanı bile haber vermiş ve bu olay aynen vuku bulmuştur.²²

Vahyin açık mesajına rağmen, Müslümanlar, birçok rivayette Resûlullah'ın adını kullanarak yaşanan talihsiz hadiseleri onun haber verdiği iddiasına dönüştürmüştür. Hatta bu iddiaları inandırıcı kılmak için bazen Ebû Zerr el-Ğifârî, Huzeyfe b. Yemân ve Selmân-ı Fârisî gibi sahabilerin isimleri bile kullanılmıştır. Örneğin sözü edilen isimlere dayalı olarak nakledilen bir iddiaya göre güya Hz. Peygamber şöyle de-

18 İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, XXI, 40; iddiaya göre Ubey, Sâsânîlerin galip geleceğini söyleyince, Ebû Bekir üç yıl içinde Rumlar galip gelemese kaybeden tarafın on deve vermesini önermiş. Bahis konusunu Resûlullah'a haber verdiği zaman, süreyi üç ile dokuz yıl arasına çıkarmasını, çünkü âyetteki ifadenin bu anlama geldiğini ve aynı zamanda deve miktarını da artırmasını da önermiştir. Bunun üzerine Ebû Bekir'in süreyi dokuz yıla, deve miktarını ise yüze çıkarmayı teklif ettiği, muhatabının da bunu kabul ettiği söylenir. Taberî, *Târîh*, II, 184, 185, 186; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 30; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmuri, Beyrut 1413/1993, I, 229.

19 Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellüm, Beyrût 1426/2005, VIII, 248; el-Kurtubî, XIV, 1.

20 Taberî, *Târîh*, II, 187.

21 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 30.

22 İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebi (sav)*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1963/1383, I, 45.

miştir: "Allah yeryüzünü önümde dürdü. Doğusu ve batısını gördüm."²³ Benzer bir rivayette de, Hz. Peygamber'e yeryüzünün doğusu ve batısı ile buralardaki hazinelerin gösterildiği ve buraların nimetlerinin Müslümanların eline geçeceğinin kendisine bildirildiğinden bahsedilmektedir.²⁴

Müslim'de geçen bir rivayette Hz. Peygamber'in ağzından şu iddialar aktarılmıştır: "Beş gaybın dışında bana her şeyin ilmi verildi."²⁵ Sözü edilen beş gaybın Allah'a ait olduğuna vurgu yapıldıktan sonra bunlar şöyle sıralanır: 1- Yarın ne olacağını hiç kimse bilemez. 2- Rahimlerdeki doğacak çocuğun özelliklerini kimse bilemez. 3- Hiçbir nefs yarın (hayr ve şerr) ne kazanacağını bilemez. 4- Hiç kimse nerede öleceğini bilemez. 5- Keza yağmurun ne zaman geleceğini de kimse bilemez.²⁶

Mezkûr iddia dikkate alınrsa bunların dışındaki gaybın Resûlullah tarafından bilinebileceği sonucu çıkarılabilir. Bir başka rivayette ise Resûlullah'ın şu iddiayı dillendirdiği söylenir: "Manaların başlangıcı ve sonu bana verildi. Cehennem bekçilerinin ve arşı taşıyan meleklerin sayısını da biliyorum."²⁷ Bu tür haberler hiç kuşku yok ki, onun gaybi bilgiye muttali olduğu iddialarını inandırıcı kılmaya yönelik asılsız haberlerdir. Vahyin mesajı karşısında bu iddiaların hiçbir inandırıcılığının olmadığını hatırlatmalıyız.

Fitnenin Zuhur Edeceği İddiaları

Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiğine ilişkin iddiaların önemli bir bölümü, 'fitne' olarak nitelenen ve Resûlullah'tan sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan iç kargaşa ve anlaşmazlıklara dair haberlerden oluşur. Yaşanan olumsuz hadiselerin senaryosu sanki Resûlullah tarafından yazılmış gibi hemen her olay, onun

23 Müslim, "Fiten", 19; Ebû Dâvud, "Fiten", 1; Nesâî, "Cihâd", 42.

24 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 19.

25 Tayâlisî, 51.

26 Buhârî, "İstiska", 29, "Tefsir (Maide)" 1; "Tevhid", 4; İbn Hanbel, IV, 129, V, 369.

27 İbn Hanbel, *Müsned*, II, 212.

ihbarı olarak değerlendirilmiştir. Bir rivayette dile getirilen şu iddia hayli manidardır: “Öyle zaman gelecek ki, katil ne için öldürdüğünü, maktul de neden dolayı öldürüldüğünü bilmeyecek.”²⁸

Mezkûr iddianın Müslümanlar arasındaki kardeş kanının akmasını betimlediği muhakkaktır. Muhtemelen iki taraf arasında tercih yapamayan veya ashap arasındaki mücadeleleri anlamsız bulanlar, bu tür iddialarla olayları gerekçelendirmeye çalışmışlardır.

Bir taraftan çıkacak *fitneyi* Resûlüllah'ın haber verdiği iddiaları dillendirilirken, diğer taraftan da Müslümanların en çok *fitne*den müşteki olmaları ilginç bir ironidir. Şayet böylesine önemli bir ihtar yapılmışsa, ashap niçin onu dinlememiş ve birbirine düşmüştür? Adeta Resûlüllah'ı haklı çıkarmak istercesine ve onca ihtarına rağmen²⁹ başta eşi ve evladı konumundaki Hz. Ali olmak üzere birçok güzide isim fitnenin baş aktörleri olmuşlardır. Müslümanların gözü önünde öldürülen Hz. Osman'ın katline kimse engel olmamıştır. Âişe ile Ali arasındaki Cemel Savaşı önlenememiştir. Ya da Hz. Ali suikasta uğramış, çocuklarının başına yürek burkan bin bir türlü acıklı hadise gelmiştir. Özellikle Cemel Savaşı'nda birçok güzide sahabinin kanı akmıştır.

Şayet iddialar dikkate alırsa ya Müslümanlar Resûlüllah'ın ihtarına kulak asmamış ya da fitne olarak zikredilen hadiselerle dair haberler sonradan uydurulmuştur. Görünen o ki, sözü edilen talihsiz hadiseleri izah etmek zor olduğu için, daha sonraki nesil geriye dönük olarak bu olayları “fitne” olarak niteleyip meselenin içinden çıkma kolaycılığını tercih etmiş ve bu gerekçeyle bir bakıma ashabi da aklama yoluna gitmiştir.

Hadis kaynaklarında yer alan bir iddiaya göre, güya Hz. Peygamber bir gün Medine'de yüksek bir yere çıkarak ashabına şöyle seslenmiştir: “Benim gördüklerimi siz göremezsiniz.

28 Müslim, “Fiten ve Eşrâtu's-Sâa”, 55, 56.

29 Ebû Dâvud, “Mehdi”, 1.

Ben evlerinizin arasında yağmur tanelerinin yayılması gibi fitnenin yayılacağı yerleri görüyorum.”³⁰ Çıkacak fitnenin tüm Arapları kuşatacağını, Medine'deki her eve sirayet edeceğini,³¹ fitne bulaşmamış bir tek evin kalmayacağını,³² deniz dalgaları veya kara bulutlar gibi yayılacağını³³ ve Müslümanların birbirlerini öldüren zehirli yılanlara dönüşeceğini,³⁴ fitne sırasında ölenlerin Cehennemlik olacağını, bu kargaşa ortamında dilin kılıçtan daha keskin hale geleceğini haber vermiştir.³⁵ Onca uyarıya rağmen sadece basit bir soruyu hatırlatmayı yeterli görüyoruz. Acaba ashap Resûlullah'ı doğrulamak için mi birbirini boğazlayarak zehirli yılanlara dönüşmeyi tercih etmiştir?

Benzer muhtevada değişik rivayetler de bulunmaktadır.³⁶ Bir iddiaya göre Resûlullah yaklaşık 300 kişinin fitneye karışacağını söylemiştir. Hatta bunların baba adları ve kabileleri dâhil tek tek isimlerini bile saymıştır.³⁷ Üstelik sadece çıkacak fitneyi değil, yaşanacak bütün talıhsiz olayları da önceden haber vermiştir.³⁸ Şayet Resûlullah isim isim fitneye karışacakları belirtmiş ve haber vermişse, bu insanlar bile bile niçin 'fitne' olarak isimlendirilen olayların aktörleri olmuşlardır? Saymışsa bunlar arasında hanımı Âişe, evladı konumundaki Ali, en yakınındaki dostlarından olan Talha ve Zübeyr gibi isimlerin de bulunması gerekir. Şu halde hem bu isimler hem de onların peşine takılanlar, hangi gerekçeyle fitnenin öznesi olmuşlardır? Hangi zihin dünyası, Resûlullah'ın ihtarına rağmen fitneye alet olabilir? Hz. Peygamber'in fitneye karışacakların isimlerini saydığı iddia edilirken, acaba niçin doğrudan bir isim zikredilmemiştir?

30 Buhâri, "Fiten", 4, "Menâkıb", 25, "Fedailü'l-Medine", 8, "Mezâlim", 25; Müslim, "Fiten", 9.

31 Müslim, "Fiten", 3.

32 Ebû Dâvud, "Fiten ve melâhim", 3; İbn Mâce, "Fiten", 12.

33 Buhâri, "Fiten", 17; Müslim, "Fiten", 7.

34 İbn Hanbel, III, 478.

35 Tirmizî, "Fiten", 16.

36 Buhâri, "İmân", 12.

37 Ebû Dâvud, "Fiten", 1.

38 Buhâri, "Fiten", 2, 5; Müslim, "Fiten", 6.

Kimi rivayetlerde ise fitneye karışacak isimleri tek tek zikretmesinin yanı sıra, Resûlullah bazı grup, kabile, bölge veya şehir adlarını bile saymış ve bunlarla ilgili lehte/aleyhte birçok ihbarda bulunmuştur. Örneğin 'Hariciler' olarak nitelenen bir grubun ortaya çıkacağını önceden bildirmiştir. Haricileri yeren çok çeşitli iddialar ona nispet edilir. Hz. Ali'ye düşman olacaklarını,³⁹ fazla Kur'an okuyacaklarını, ancak okuduklarının gereğini yapmayacaklarını söylemiştir. Hatta onları din dışı ilan etmiş ve kısırdıkları yerde öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁰ Bazı hadis rivayetlerinde ise Hariciler, ateş ehli ve "cehennemin köpekleri" olarak tanıtılmıştır.⁴¹

"Harici" olarak nitelenen bir grubun çıkacağı önceden haber verilmişse, aralarında bulunanlar doğrudan yukarıdaki betimlemelerin mensuplarıdır. Acaba bile bile bir insan bu taife arasında yer alabilir mi? Kaldı ki, dindarlıklarıyla bilinen Haricilerin, Resûlullah'a muhalefet edercesine organize olmaları açık bir çelişkidir. Keza samimi dindarların bu grup içerisinde yer almaması gerekirdi. "Cehennemin köpekleri" nitelmesini hangi akıl sahibi kabul etmiş olabilir? Ya da niçin onların karşısında olan insanlar, 'zaten Resûlullah sizin hakkınızda birçok kötü söz söylemişti' diye propaganda yapmamış veya uyarıda bulunmamıştır? Hatiboğlu, Resûlullah'a isnat edilen bu tür rivayetlerin temelsiz olduğunu ve bu iddialar üzerinden onun gaybi bilgiye muttali kılındığı iddialarının anlamsızlığını vurgular ve eleştirir.⁴²

Abdullah b. Zübeyr'in Emevî orduları tarafından öldürülmesi bile Resûlullah'ın ihbarı olarak sunulmuş ve bu tür rivayetler üzerinden Emevî idaresi yerilmiştir. Rivayette İbn Zübeyr kastedilerek "Üzerine ordu gönderilecek birisi Kâbe'ye sığınacak, bu ordu çölün bir yerindeyken yere batırılacaktır."

39 İbn Kesir, *Kitâbu mu'cizâtü'n-nübüvve*, thk. Hamza Neşerti, Mektebetü'l-Kayyim, Kahire 1996, 314.

40 Buhârî, "Fedailü'l-Kur'an", 36; Müslim, "Zekât", 156, 158; Ebü Dâvud, "Sünne", 27, 28; Dârimî, "Cihad", 40; İbn Mâce, "Sunne", 12.

41 İbn Mâce, "Sunne", 12.

42 M. Said Hatiboğlu, "Kur'an ve Sünnet Işığında Hz. Peygamber'in Gayba Muttali Olması Meselesi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-I* (Cilt: V, 2003), s. 23-31.

iddiaları yer almaktadır. Müteakiben bu orduya zorla dahil edilenlerin durumunun sorulduğu, onların da aynı akıbete uğrayacaklarının Resûlullah tarafından haber verildiği iddia edilmiştir. Ayrıca çölün bir yerinden kastın da Medine olduğu ilavesi eklenmiştir.⁴³

En ilginç iddialar ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le ilgilidir. Rivayete göre Hz. Peygamber torunu Hz. Hüseyin'in kanının akıtılacağını bile haber vermiştir.⁴⁴ Hz. Hasan'la ilgili rivayet ise çok daha ilginçtir. Anlatılana göre Resûlullah torunu Hasan'ı severken "Bu oğlum Seyid'dir. İki büyük cemaat onun sayesinde anlaşma sağlayacak."⁴⁵ diye bir ihbarda bulunmuştur.

Malum olduğu üzere Hasan, babasının öldürülmesinden sonra hilafet makamına getirilmiş, ancak Muâviye ile başa çıkamayacağını anlayınca, hilafeti ona devretmiştir. Onun tutumunu eleştiren Şiiler babasının ve dahi kendilerinin davalarını sürdürmediği düşüncesiyle onu yeren veya itibarsızlaştıran rivayetler ortaya atmışlardır. Dikkat edilirse Şia, Hz. Hüseyin ismini ön plana çıkarırken, Hasan'ın isminden neredeyse söz etmez. Oysa her ikisi de Hz. Ali'nin çocuklarıdır. Aksine çok sayıda evlenip boşanmasını dillendirerek, onun ismini yıpratma yoluna bile gitmişlerdir.

Belli ki, Şia'nın onun hakkındaki olumsuz tutumuna karşı Sünnî gelenek dengeleme sağlamaya çalışmış ve az önce dile getirilen rivayetle hilafetten çekilmesine meşru bir gerekçe oluşturulmuştur. Şunu da hatırlatalım ki, Hz. Hüseyin Emevî idaresine karşı açıktan muhalefet eden kişidir. Şayet Resûlullah'ın kendisiyle ilgili ihtarları varsa, bunu bilmemesi mümkün değildir. Acaba Hz. Hüseyin Irak'a doğru yola çıktığı zaman, dedesinin verdiği bu haberi niçin dikkate almamıştır?

Tarafların kendilerini yücelten veya Resûlullah'ın ismi üzerinden kendilerini meşrulaştırmayı hedefleyen rivayetler

43 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 4.

44 İbn Hanbel, I, 242.

45 Nesâi, "Cuma", 27; Ebû Dâvud, "Sünne", 12.

uydurdıklarını görüyoruz. Keza rakip tarafı eleştirip kötülleyen haberler de aktarılmıştır. Özellikle Şamlılar ile Iraklıların birbirleri aleyhine veya kendi lehlerine dile getirdikleri rivayetler hayli ilginçtir. Emevî otoritesini meşrulaştırmaya yönelik olarak Şam'ın kutsallığı hakkında dikkat çekici rivayetler nakledilmiştir.

İddiaya göre Hz. Peygamber, ileride Müslümanların bölük pörçük ordulara ayrılacaklarını haber vermiş, ardından İslam bayrağı altında toplanmaları için Şam ordularına katılmalarını tavsiye etmiştir. Rivayette aynen şu iddialar dillendirilmiştir: "Size düşen Şam'a gitmenizdir. Çünkü yeryüzünde Allah'ın murad ettiği yer orasıdır. Kullarından razı olup tercih ettiklerini orada toplayacaktır. Şayet Şam'a gitmekten çekinirseniz, Yemen'e gidin. Oraya varırsanız havuzlardan su için. Allah Şam bölgesi ve halkı için güvence vermiştir."⁴⁶

Sözü edilen muhtevadaki rivayetlerin, tamamen Emevî saltanatını meşrulaştırmaya yönelik olduğunu ve hiçbir inandırıcılığının bulunmadığını hatırlatmalıyız. Şayet Resûlüllah Şam'ın kutsallığından bahsetmiş, burayı kendisinden sonra toplanma merkezi olarak görmüşse, ashap ve müteakiben onların neslinin burada toplanmamalarının izahı yapılmalıdır.

Fitnenin Irak tarafından zuhur edeceği haberi verildiğine göre, buradaki insanlar niçin bile bile fitne çıkarmış ya da neden fitneden uzaklaşmak için bölgeyi terk edip Şam'da toplanmamıştı? Hiç kuşku yok ki bu tür rivayetler belli hedeflerle dile getirilmiş iddialar olmalıdır. Müteakip süreçte herhangi bir incelemeye tabi tutulmaksızın kaynaklara sokulmuş ve böylece binlerce içi boş iddia Resûlüllah'ın haberi olarak nesilden nesle aktarılmıştır.

Emevî idaresini öven rivayetlerin yanı sıra onları yermeyi hedefleyen rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Şamlıların helal olmayan kanı dökecekleri, Müslümanların mal ve çocuklarına

46 Ebû Dâvud, "Cihad", 3; İbn Ömer'e dayandırılan bir iddiaya göre Şam'ın toplanma yeri olduğundan bahsedilir. İddiaya göre bir adam Irak'a gitmek istediğini söyleyince, İbn Ömer de ona neden toplanma yeri olan Şam'a gitmediğini sormuştur. Tirmizî, "Menâkıb", 67.

zarar verecekleri,⁴⁷ Resûlullah'ın "ümmetimi Kureyş'in şu kabilesi helak edecek, keşke insanlar onlardan uzak dursalar"⁴⁸ dediği iddia edilmiştir. Keza hilafet Şam'a geçtiği zaman büyük olaylar ve bunalımların yaşanacağı, hatta o zaman kıyamet saatinin yaklaşacağı gibi iddialar dile getirilmiştir.⁴⁹ Hz. Peygamber'in def-i hacetini gidermesi bile Emevileri yermek için malzeme yapılmış ve Şam'a dönerek ihtiyacını giderdiği gibi yakışsız ve hoş olmayan rivayetler nakledilmiştir.⁵⁰

Bir iddiaya göre Resûlullah kendisinden sonra hilafetin otuz sene süreceğini söylemiş ve müteakiben Emevileri kastederek Müslümanların idaresini zalim bir hanedanın ele geçireceğini haber vermiştir.⁵¹ Bazı rivayetlerde bu süre otuz beş yıla çıkarılır.⁵² Bir başka rivayete göre de Resûlullah, hilafet Şam bölgesine geçtiği zaman toplumda bunalım ve kargaşanın zuhur edeceğini haber vermiş ve o zaman kıyametin çok yaklaşmış olacağını söylemiştir.⁵³ Anlaşılan Emevî zulmü ümmetin kıyameti gibi telakki edilmiştir.

Otuz yıllık gerçek halifelik süresinden sonra hilafetin hükümdarlık sistemine (saltanata) döneceği haberi bile bulunmaktadır. Rivayetin devamında dört halife döneminin toplandığı ve bunların hilafet sürelerinin otuz yıla tekabül ettiği kaydı hayli manidardır. Buna mukabil Emevilerin hilafetin kendilerinde olduğunu iddia ettikleri, ancak onların iddiasının yalanlandığına dair açıklamalar yapılmıştır. Hatta onların halifelik değil hükümlerlik yaptığı ve üstelik bunu da en kötü bir şekilde sürdürdükleri anlatıları Resûlullah'ın ihbarı gibi sunulmuştur.⁵⁴

Ünlü sahabi Amr b. el-Âs'ın oğlu Abdullah'ın "Kahtânilerden (Yemen kökenlilerden) birisinin ileride melik olacaktır." diye

47 Müslim, "Zekât", 156.

48 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 74.

49 Ebû Dâvud, "Cihad", 35.

50 Buhârî, "Vuðu", 14; Tirmizî, "Tahare", 7.

51 Ebû Dâvud, "Sünne", 8.

52 İbn Hanbel, I, 393.

53 Ebû Dâvud, "Cihad", 35.

54 Tirmizî, Fiten, 48.

hadis rivayet ettiği, bunu duyan Muâviye'nin hayli öfkelen-
diği ve beraberinde bulunanlara şu uyarılarda bulunduğu söy-
lenir: Ey Kureyş heyeti! Bazı kimselerin Allah'ın Kitâbı'nda
olmayan ve Resûlüllah'ın dillendirmediği birtakım hadisler
naklettikleri haberini duydum. Emin olun onlar sizin cahil-
lerinizdir. Sahibini dalalete götüren bu tür batıl sözlere karşı
uyanık olun. Ben Resûlüllah'ın şöyle dediğini duydum: "Hila-
fet görevi/işi Kureyş'e aittir. Dinî görevlerini yaptıkça ve ada-
leti ikame ettikleri müddetçe, onlara hiçbir kimse düşmanlık
edemeyecektir. Eğer onlar din ve adaletten saparlarsa, bu du-
rumda Allah Kureyş'i yüzüstü ateşe sürükler."⁵⁵

En çok dikkat çeken rivayetler ise, Emevî idaresini veya
onların otoritelerinin devamına yönelik haberlerdir. İddialar
arasında kargaşa döneminde Hz. Peygamber'in Müslümanla-
rın pasif tutum takınarak, iktidarın ümmet hakkında vermiş
olduğu kararı kabullenmeleri gerektiğine dair tavsiyelerine
çokça vurgu yapılması da vardır.⁵⁶ Hatta kargaşa dönemindey-
ken sabırlı ve tahammülkâr davranmalarının uygun olacağı,⁵⁷
gerektiğinde toplumdaki uzaklaşıp yalnızlığa çekilmelerinin⁵⁸
doğru olacağını tavsiye ettiğine dair iddialar nakledilmiştir.
Rivayetler arasında Allah Resûlü'nün Mekke'de doğacağı,
Medine'ye hicret edeceği ve idari mirasının Şam'da olacağı
gibi haberler de bulunur.⁵⁹ Şu hadis rivayetinin Muâviye ka-
nâliyle aktarılıyor olması oldukça manidardır:

Ümmetimin arasında daima Allah'ın emrini yerine getirmekte
sebatkâr davranan, kendilerini yalanlayanların ve muhaliflerinin
zarar veremeyeceği bir ümmet vardır. Onlar kıyamet kopuncaya
kadar var olacak ve hep hakikat üzerinde sabit kalacaklardır.⁶⁰

Bu tür iddiaların yanında haksızlık yapan idareciye ger-
çeği söylemenin en üstün cihad olduğu iddiası ise, hayli dik-
kat çeker ve bir bakıma az önce dile getirilen rivayetlere karşı

55 Buhâri, "Ahkâm", 2.

56 Ebû Dâvud, "Fiten", 3.

57 İbn Mâce, "Fiten", 10

58 Buhâri, "Fiten", 14; İbn Mâce, "Fiten", 13.

59 Dârimî, "Mukaddime", 2.

60 Buhâri, "Tevhid", 29.

bir dengelemeyi akla getirir.⁶¹ Ayrıca Şam'a alternatif olarak Medine'nin ön plana çıkarıldığı ve buranın daha kutsal olduğundan bahsedilmiştir.⁶² Bir taraftan teslimiyeti teşvik veya tavsiye eden rivayetler dillendirilirken, bir taraftan da 'Kim bir kötülük görürse eliyle, gücü yetmezse diliyle buna da gücü yetmezse bari kalbiyle onaylamasın'⁶³ şeklindeki uyarıları aynı kaynaklarda görmek hayli ilginçtir. Adeta şartlara göre dileyenin istediği gibi görüş beyan ettiği ve müteakip süreçte bunların hadis formuna sokulup çeşitli isnat zincirleri ile Resûlullah'a dayandırıldığını görmek hiç de zor değildir.

Fitnenin çıkacağı haberlerinin yanı sıra, bu süreçte nasıl davranılması gerektiğine dair uyarılar da, yine Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmiştir. Bir rivayette Resûlullah'ın şu uyarılarda bulunduğu iddia edilir: "Benden sonra birtakım fitne hadiseleri zuhur edecek. O sırada oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen ise koşandan daha hayırlı olacaktır. Kim o fitnenin yanında durursa, fitne onu yakıp geçer. Bu yüzden her kim fitne zamanında sığınacak bir yer bulursa, hemen oraya çekilsin."⁶⁴ Rivayetin farklı bir versiyonunda ise herkesin işinin başına gitmesi tavsiye edilmektedir.⁶⁵ Bir başka rivayette ise zuhur edecek fitneyi anlatırken Hz. Peygamber'in şu ihtarda bulunduğu söz edilir: "Fitne çıktığı zaman kişi, mümin olarak sabahlayıp kâfir olarak akşamlayacak ya da mümin olarak akşamlayıp kâfir olarak sabahlayacaktır. Dünyevi çıkarları için dinini satacaktır."⁶⁶

Rivayetlerin bir kısmında kişi adları kullanılarak takınılacak tutum hakkında Resûlullah'ın şu uyarıda bulunduğu iddia edilir: "Öyle bir fitne çıkacak ki, bazısı bazısını hafifletecek. Yine öyle fitneler zuhur edecek ki, mümin onu kendi helâki gibi addedecek." Rivayetin devamında Muâviye'nin adı

61 Tirmizî, "Fiten", 13.

62 Müslim, "Hac", 497.

63 Müslim, "İmân", 78; Nesâî, "İmân", 17.

64 Buhârî, "Fiten", 9; "Menâkıb", 25; Müslim, "Fiten ve eşrâtu's-sâa", 10, 12, 13; Ebû Dâvud, "Fiten ve melâhim", 2; İbn Mâce, "Fiten", 10.

65 Müslim, "Fiten ve eşrâtu's-sâa", 13.

66 Müslim, "İmân", 186; Ebû Dâvud, "Fiten ve melâhim", 2; İbn Mâce, "Fiten", 10.

zikredilerek şu tavsiyenin yapılması hayli manidardır: "Bir kimse bir idareciye biat ederse ona itaat etsin. Şayet başka birisi gelip bu idareciyle mücadelede girerse hemen onun boynunu vurun."⁶⁷ Bir başka rivayette de benzer bir uyarıdan söz edilir ve ümmetin içine düşeceği fitne ve karşılaşacağı kötü hadiseler haber verildikten sonra, başlarındaki idareciye itaat etmeleri gerektiği ikazı yapılır.⁶⁸

Zalim de olsa idarecilere itaat edilmesi gerektiği tavsiyesi dillendirilirken, bir taraftan da aksi yönde tavsiyelerin yer alması şaşırtıcı değildir. Örneğin bir rivayette idarecilerin safında yer alanların fitneye düşeceğinden bahsedilmekte ve buna göre insanların tutum takınmaları istenmektedir.⁶⁹ Hiç kuşku yok ki, bu tür rivayetler kişiler, gruplar veya kitlelerin kendi siyasal tercihlerine göre kurgulanıp kaynaklara sokulmuştur. Dikkat edilirse az önceki rivayette, sanki Hz. Peygamber ileride Muâviye'nin halife olacağını biliyormuş gibi onun adını zikrederek bu yönde bir uyarı yaparken, bunun aksine haberlerde ise idarecilerin safında yer alanların fitneye düşeceği uyarısı dillendirilmiştir.

Fitnenin zuhur edeceğine dair rivayetler arasında bir taraftan Medine'deki her eve sirayet edeceğinden bahsedilirken, bir taraftan da bu şehrin ilahi koruma altına alındığı iddiaları ilginç bir çelişkidir. Örneğin bir rivayette Medine'nin yedi kapısının olduğu ve fitne zuhur ettiği zaman her kapısında bir meleğin muhafızlık yaparak şehri koruyacağı iddiaları yer almaktadır. Ayrıca fitne sırasında Deccal'in çıkacağından bahsedilmiş, ancak şehre giremeyeceği hatırlatması yapılmıştır.⁷⁰

Medine halkına kötülük yapmaya kalkanların, Allah tarafından tuzun suda eridiği gibi eritileceğine dair uyarı ise hayli dikkat çeker.⁷¹ Anlaşılan bu rivayet uydurulurken 'büyük fitne' olarak nitelenen ve Hz. Osman'ın katline kadar varan

67 Müslim, "İmâre", 46.

68 Buhârî, "Fiten", 11.

69 Nesâî, "Sayd ve zebaih", 24.

70 Buhârî, "Fiten", 26.

71 Müslim, "Hac", 495; Ebû Dâvud, "Melâhim", 17; İbn Mâce, "Menâsik", 104.

olayların, Medine'de vuku bulduğu hususu dikkate alınmamıştır. Keza Harre Savaşı'nın da yine burada meydana geldiği gerçeği unutulmuş olmalı.⁷² Kâbe'nin bulunduğu Mekke bu korunmuşluğun dışında bırakılırken, Medine'nin ilahi koruma altına alındığı iddiası ayrı bir muammadır.

Belli ki Şam'ın kutsallığına⁷³ ilişkin rivayetlere karşılık, bu rivayetler ile bir dengelenme sağlanmıştır. Şayet böyle bir korunmuşluk söz konusuysa niçin Emevî orduları Medine'ye girip üç gün şehri yağmalamıştır? Hatta üç gün boyunca Resûlullah'ın Mescidi'nde ezan bile okunamamıştır.⁷⁴ Acaba Harre Savaşı başka bir yerde mi yapılmıştır? Medine'yi korumakla görevliler niçin görevlerini yapmayıp bu zulme sessiz kalmışlardır? Acaba bu rivayetler Hz. Peygamber'in yalanını(!) veya çelişkilerini(!) ifşa etmek için mi dillendirilmiştir? Zira Harre Savaşı'nın vuku bulacağını Hz. Peygamber'in haber verdiği iddiası bile dillendirilmiştir.⁷⁵

Harre Savaşı'nda⁷⁶ aşıktan çok sayıda kişinin şehit edildiği haberleri aktarılmıştır.⁷⁷ Şam ordularına karşı Medine halkı Abdullah b. Hanzala'ya ölüm biati yapmıştır.⁷⁸ Ancak karşılarında tutunamamıştır.⁷⁹ Şehre giren Şam orduları üç gün boyunca yağma yaptığı gibi, birçok Müslüman kadına ve

72 Buhârî, "Edebü'l-müfred", 135, "Cihad", 110, "Hibe", 23; Nesâî, "Buyû", 77.

73 Buhârî, "Fiten", 16, "İstiska", 27; Tirmizî, "Menâkıb", 74.

74 Dârimî, "Mukaddime", 15.

75 İbn Kesir, *Kitâbu mu'cizâtü'n-nübüvve*, 344.

76 İddiaya göre Yezid b. Muâviye, genç ve yeteneksiz birisi olan Osman b. Muhammed'i Medine'ye vali tayin etmişti. Onun idaresinden rahatsız olan halk muhalefete başlayınca gerginlik başladı. Sorunu çözmeye çabası sonuç vermeyince Halife Yezid, Müslim b. Ukbe komutasında bir ordu tertip edip Medine üzerine gönderdi. Abdullah b. Hanzala önderliğinde toplanan halk Harre'de bu orduya karşı savaştı, ancak yenildiler. Savaşın ardından şehre giren Şam ordusu, üç gün boyunca şehri yağmaladı. Müslim'in ordusunda 500 civarında da Rum askerinin bulunduğu söylenir Geniş bilgi için bk. Semhüdi, *Hulâsetu'l-Vefâ bi 'Ahbâri Dâr'l-Mustafâ*, thk. Muhammedü'l-Emin Muhammed MahmûdAhmed el-Cekîni, I, 290-95; Mustafa Küçükkaşçı, "Harre Savaşı" *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 245-46.

77 Buhârî, "Edebü'l-müfred", 135.

78 Buhârî, "Meğâzi", 36.

79 Buhârî, "Cihad", 110.

kıza tecavüz etmiştir. Nitekim tecavüzler sonucunda doğan çocuklara "evlâdü'l-Harre" denilmiştir.⁸⁰ Kimi rivayetlerde Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra bu hadise 'ikinci fitne' olarak nitelenmiş ve 'birinci fitnede' Bedir ashabı, ikinci fitnede ise Hudeybiye ashabının katledildiğine dikkat çekilmiştir.⁸¹

Şayet Hz. Peygamber bu yaşananları önceden biliyor idiyse, acaba ümmetinın Şam ordusuna katılmasına nasıl gönlü varmış ve böyle bir yönlendirmede bulunmuştur? Yoksa Şam ordusunun böyle bir vahşet yapacağını tahmin mi edememiştir? Eğer bu şehir melekler tarafından koruma altına alınmışsa, işaret ettiğimiz olaylar Medine'de değil de başka bir yerde mi vuku bulmuştur? Soruları çoğaltmak mümkündür. Ancak bu tür rivayetlere fazla itibar etmediğimiz için detaya girmeyi gerekli görmüyoruz.

Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiği iddialarının arka planında, özellikle Şamlılar ile Iraklılar arasındaki rekabet ve birbirleri aleyhine ürettikleri rivayetler hayli etkili olmuştur. Nitekim her iki taraf kendisini meşrulaştırırken, rakibi aleyhine rivayet uydurma konusunda adeta yarış içine girmiştir. Rakipler/gruplar kendi dinî veya siyasi hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla en kolay ve etkili yol olarak Hz. Peygamber'in ismini istismar ederek, onun adı üzerinden kendi hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Böylece hemen her alanda Allah Resûlü'nün ismi kişisel ihtiraslara kurban edilmiştir. Bu hususa işaret eden Hatiboğlu şu dikkat çekici tespiti yapar:

İslam kitabiyâtında, Peygamber efendimizin hemen hemen isminin geçmediği, onun istismar edilmediği hiçbir saha yoktur. Her sahada istismar edilmiştir... Bunları sıralamaya çalışırken gördüm ki, hemen hemen bütün istismar vesilesi yapılmış hadiselerin temelinde gaybi bilgi yatıyor.⁸²

80 Semhûdî, *Hulâsetu'l-Vefâ* I, 290.

81 Ma'mer b. Râşid, XI, 358; 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, X, 120; Nu'aym b. Hammâd, *el-Fiten*, thk. Semîr 'Emîn ez-Zuheyrî, I-II, Kahire 1412, I, 56; Buhârî, "Megâzi", 12.

82 Hatiboğlu, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Hz. Peygamber'in Gayba Muttali Olması", 24.

Şamlı ve Iraklıların birbirileri aleyhine uydurdukları rivayetlerin hadis kategorisinde sunulmasına tahammül edemeyen Zührî, rivayetlerde isnad geleneğini başlatmış ve Hz. Peygamber'den bir hadis nakledecek kimsenin bunu senet zinciriyle birlikte nakletmesi gerektiğini söylemiştir.⁸³ Ancak kısa süre sonra bu önlem ve engele de çözüm bulunmuş, bu sefer çeşitli isnad zincirleri oluşturularak veya uydurularak, iddialar meşru bir zemine çekilmeye çalışılmıştır. Ortaya çıkan tabloya dikkat çeken Juynboll, hicri birinci asırda koca bir *isnad ordusunun* oluşturulduğunu ve bu bağlamda uzun süre yaşamış olan Enes b. Mâlik'in isminin adeta sığınacak bir liman gibi istismar edildiğini söylemiştir.⁸⁴

Toplumsal hafızada derin izler bırakan iç karışıklık ve kargaşa karşısında çözüm üretmekte zorlanan ve olaylara makul bir açıklama yapamayan Müslümanlar, bu olayları adeta kaderin cilvesi olarak yorumlamışlardır. Her olumsuz olay kaderle açıklanarak hem meselenin içinden çıkılmaya çalışılmış hem de geçmişi aklama çabası güdülmüştür. Böylece ümmetin birbirine düşmesi ve birbirlerini öldürmelerinin sorumluluğu onlara değil, kadere veya fitneye havale edilmiştir. Çekmiş oldukları sıkıntılar veya yaşamış oldukları talihsiz olaylar bile onların hatalarının kefareti olarak yorumlanmıştır. Hatta depremler gibi doğal afetler dahi bu kategoriye sokularak ümmetin hatalarının kefareti sayılmış ve bu yüzden azap görmeyecekleri iddiaları dillendirilmiştir.⁸⁵

Değişik Konularla İlgili Gaybi Haberler

Birçok değişik konu hakkında Hz. Peygamber'in gaybi ihbarda bulunduğu bahsedilir. Bunların tamamı geleceğe yönelik haberlerden oluşur. İddiaya göre Hz. Peygamber ken-

83 Zührî'nin hadis rivayet konusundaki hassasiyeti ve güvenilir bir isim olduğu konusunda geniş bilgi için bk. Talât Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zührî (50-124 H)", *AÜİFD* (Ankara 1976), 51-84.

84 G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yay. Ankara 2002, 184, 185.

85 Ebû Dâvud, "Fiten ve Melâhim", 7.

disini ziyarete gelecek heyetleri önceden haber veriyor,⁸⁶ hatta gelenlerin Müslüman olacaklarını bile bildiriyordu.⁸⁷

Elçilik heyetleri ile ilgili bu iddialar tam bir manipülasyondur. Malum olduğu üzere Mekke'nin fethinden sonra Arabistan'ın değişik yerlerinden çok sayıda heyet Medine'ye gelip Resûlullah'a bağlılık bildirmiştir. Pek çok heyetin gelmesi nedeniyle hicri dokuzuncu yıl "senetü'l vüfûd" (elçiler yılı) olarak anılır. Elçilerin geldiği veya gelmekte olduğu ya da hangi gaye için geldikleri zaten biliniyordu. Adeta malumun ilamını gaybi haber olarak sunmak, ciddiyetten uzak bir iddia olmaktan başka birşey değildir.

İddiaya göre Hz. Peygamber, görüşmek için gelen kapısının arkasındakileri bile görmeden haber veriyordu. Bir rivayete göre Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ile birlikteyken kapıdan girecek ilk üç kişinin cennete gireceklerini müjdelemesini istemiş, kısa süre sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman girmiştir. Ebû Mûsâ da her birisine Resûlullah'ın müjdesini aktarmıştır.⁸⁸ Rivayetin devamında Hz. Peygamber ayrıca ileride çıkacak fitneden söz edip Hz. Osman'ın kötü bir akıbetle karşılaşacağını bile haber vermiştir.

Hz. Âişe isnadlı bir rivayette ise bu iddia daha açık bir şekilde dillendirilir ve Hz. Osman'a şu tavsiyelerde bulunduğu söylenir: "Ey Osman! Belki Allah sana bir gömlek giydirecektir. Senden o gömleği çıkarmanı isterlerse onlar için o gömleği çıkarma."⁸⁹ Sözü edilen gömlekten kasıt 'hilafet' makamıdır.⁹⁰

86 İbn Mâce, "Zühd", 18.

87 İbn İshâk, 263.

88 Müslim, "Fadâilu's-sahabe", 28; bir rivayette Ebû Mûsâ ile Hz. Peygamber'in bulunduğu yerin ev kapısı değil, bir bahçe kapısı olduğundan bahsedilmiştir (Buhârî, "Edebü'l-müfred", 335).

89 Rabben et-Taberî, *ed-Dîn ve'd-devle fi isbâtil nübüvveti'n-nebi Muhammed* (thk. Adil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982, 85; Tirmizî, "Menâkıb", 18.

90 Rivayete göre Hz. Peygamber, içinde Eris kuyusunun bulunduğu bahçede Hz. Osman'ın başına gelecek kötü akıbet hakkında haber vermiştir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'in yüzüğünün Hz. Osman tarafından bu kuyuya düşürülüp kaybedilmesi olayına işaret edilerek, başına gelecek kötü akıbet arasında bir ilişki kurulmuştur. Buhârî, "Edebü'l-müfred", 393.

Nitekim muhalifler Hz. Osman'ın iktidardan uzaklaşmasını istedikleri zaman, halife onlara mukabelede bulunurken hila-feti kastederek "Allah bana bu gömleği giydirdi, ancak o çıkarır." dediği iddia edilir.

İsmi geçen üç kişinin halifelik dönemlerinin sırasına göre zikredilmesi ve özellikle Hz. Ali'nin dışarıda bırakılması dikkat çeker. Sadece bu detay bile rivayetin hangi amaçla üretildiğini göstermek için kâfidir. Anlaşılan Şîa'nın Hz. Ali'yi yücelten gayretine ve ilk üç halifeyi küfürle suçlamalarına mukabil olarak Sünnî gelenek dengeleme amacıyla onların faziletlerini dillendirme gereği duymuştur.

Öncelikli olarak belirtelim ki, kimin cennet veya cehennem gideceğinin kararını Hz. Peygamber değil, Allah verir. "*Ben ilk peygamber değilim. İleride beni ve sizi nelerin beklediğini de bilmiyorum.*"⁹¹ ayetini tebliğ eden bir peygamberin adeta ayete meydan okurcasına, aksini söylemesi ve birilerini cennete/cehenneme göndermesi son derece anlamsızdır. Benzer muhtevada değişik ayetlerin de bulunduğunu hatırlatalım.⁹²

Kimi iddialara göre, Hz. Peygamber ünlü sahabi Ebû Zerr el-Ğifârî'nin sürgüne gönderileceğini, yalnız yaşayıp-öleceğini de haber vermiştir.⁹³ Ayrıca Ammâr b. Yâsir'in de asi bir kavim tarafından öldürüleceğini bildirmiş⁹⁴ ve güya "Sana müjdeler olsun Ey Ammâr! Sen azgın bir grup tarafından şehid edileceksin."⁹⁵ diye haber vermiştir.

Şayet Resûlüllah Ebû Zerr hakkında böyle bir ihbarda bulunmuşsa, acaba Hz. Osman niçin ona zulmetmiş ve sürgüne göndermiştir? Böyle bir vebal altına girmesi mümkün müdür? Keza şayet Hz. Peygamber, Ammâr'ın zalim bir kavim tarafından öldürüleceğini söylemişse, onun karşısındaki ordu zalim olarak konumlandırılmış olmaktadır. Ammâr, Hz. Ali safında yer aldığına göre, demek ki Muâviye ve taraftarları zalim bir

91 Ahkâf 46/9.

92 En'am 6/50; A'râf 7/187, 188.

93 İbn Mâce, "Fiten", 10; İbn Kesir, *Kitâbu mu'cizâtü'n-nübüvve*, 296.

94 Buhârî, "Salât", 63; Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 70, 72, 73.

95 Tirmizî, "Menâkıb", 34.

kavımdır. Şayet Hz. Peygamber Ammâr'ın asi bir kavim tarafından öldürüleceğini haber vermişse, niçin Ammâr veya Hz. Ali, Siffin'de bu uyarıyı hatırlatmamış ve Muâviye ordusunda bulunan samimi Müslümanları uyarmamışlardır? Keza aynı gerekçeyi Cemel ashabına karşı da kullanmaları gerekmez miydi?

Huzeyfe b. Yemân, bir gece Mescid-i Nebevî'deyken kendisine Ammâr b. Yâsir'in soru sorması üzerine bu hadisi anlatmış ve şayet bildiği her şeyi anlatmaya kalkarsa gecenin geç saatlerine kadar süreceğini söylemiştir. Hatta yanında kimsenin kalmayacağını eklemiştir. Müteakiben kendisine soru soran Ammâr b. Yâsir'i uyarmış ve Kays Araplarının Şam'ı ele geçirdikleri zaman dikkatli olmasını istemiştir.⁹⁶

Huzeyfe b. Yemân'a dayandırılan bir başka rivayette de Hz. Peygamber'in, Şam bölgesinde yaşayan Kays kabilesinin yönetimi ele geçireceğini ve onların iktidarı döneminde korkutulmadık hiçbir müminin bırakılmayacağını haber vermiştir. Şu kadarını söyleyelim ki, Kays Arapları Yezîd'in halifeliğinden sonra siyasal güç olarak ortaya çıkmış, ancak hiçbir varlık gösteremeyip Mervan'ın orduları karşısında mağlup olmuşlardır. Diğer bir deyişle hiçbir zaman Müslümanlar üzerinde hâkimiyet sağlayamamışlardır. Kısacası Resûlullah'ın ihbarı gerçekleşmemiştir.

Bazı iddialara göre, Hz. Peygamber Bedir'de öldürülecek Kureyşli müşrikleri isim isim saymış ve öldürülecekleri yerleri bile tek tek göstermiştir.⁹⁷ Savaşın sonunda da zikrettiği isimlerin her birisi gösterdiği yerlerde öldürülmüştür.⁹⁸

Kur'an'a göre kimin nerede öleceğini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği⁹⁹ gerçeği, bu tür rivayetlerin ne derece anlamsız ve içi boş olduğunu göstermek için yeterlidir. Şayet Hz. Peygamber müşrik önderlerin önceden öldürüleceklerini biliyor idiyse, savaş öncesinde onca endişe duymasına hiç gerek

96 Buhârî, "Edebü'l-müfred", 387.

97 Nesâî, "Cenâiz", 117.

98 Buhârî, "Cihâd", 98; "Megâzi", 7; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 83; "Cennet ve Sifât'u-Naimiha ve Ehliha", 76; Ebû Dâvud, "Cihâd", 115.

99 Lokman 31/34.

yoktu. Nitekim onun ve müminlerin korkusunun nâzil olan ayetle giderildiği ve kalplerine güven duygusunun (sekîne) verildiğine işaret edilir.¹⁰⁰ Keza Hz. Peygamber müşrik önderlerin nerede öldürüleceğini haber vermişse, savaş sonrasında Ebû Cehil'in öldürüp-öldürülmediğini tespit etmek için müşrik ölümler arasında onu aramazdı. Hatta onu ararlarken dizindeki yara izinden tespit edilebileceğini söylemiştir.¹⁰¹

Müşriklerin öldürülecekleri yerleri Resûlullah'ın önceden haber verdiği iddiası, "*Onlar şurada bozguna uğrayacak derme çatma bir ordudur.*"¹⁰² ayetiyle ilişkilendirilmiştir.¹⁰³ Ancak rivayetlerin hiçbirisinde bu ayete herhangi bir atıf yoktur. Mezkûr ayetin genel bir anlam ifade ettiği ve Hendek Savaşıyla da ilgili olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır.¹⁰⁴

Bir başka ilginç rivayet ise, Hz. Peygamber'in müşrik ölümlere seslendiği iddiasıdır. Güya Resûlullah müşrik ölümleri defnettirdikten sonra: "Allah'ın vadinin hak olduğunu gördünüz mü? Ben Rabbimin bana vaat ettiklerinin hak olduğuna şahit oldum."¹⁰⁵ diye seslenmiştir.¹⁰⁶ Bazı dostları ölümlerin işite-meyeceklerini hatırlatınca, Hz. Peygamber onların işittiklerini, ancak cevap veremediklerini söylemiştir.¹⁰⁷ Oysa Kur'an Resûlullah'ın ölümlere duyuramayacağını haber vermektedir.

100 İsrail Balcı, *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, Ankara Okulu, Ankara 2014, 47.

101 İbn Hişâm, II, 464-65.

102 Sâd 38/11.

103 Elmalılı, VI, 461.

104 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991, VII, 458.

105 Resûlullah'a isnad edilen bu sözlerinin değişik versiyonları nakledilmiştir. Rivayetlerdeki temel vurgu Resûlullah'ın ölümlere seslendiği ve onların da kendisini duydukları iddiasını anlatmaya yöneliktir (Buhârî, "Meğâzi", 12; Müslim, "Cennet ve Sıfât'u Naimihâ ve Ehlihâ", 77).

106 İddiaya göre Resûlullah kendisine işkence eden müşrikler için "Ya Rabbi! Kureyş'i sana havale ediyorum," diye beddua etmiş ve bazı isimler saymış. Bu isimlerin hepsinin Bedir'de öldürüldüğü iddia edilmiştir. Buhârî, "Vudu", 69, "Meğâzi", 8, 12, "Cizye ve Muvâdaa", 21; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 107, 108, 110, "Cenaiz", 26, "Cennet ve Sıfât'u Naimihâ ve Ehlihâ", 76, 77; Nesâî, "Cenaiz", 117, "Taharet", 192.

107 İbn Hişâm, II, 466; Vâkidi, *Meğâzi*, I, 112; Buhârî, "Meğâzi", 8; Müslim, "Cennet ve Sıfât'u Naimihâ ve Ehlihâ", 76, 77; Taberî, *Târîh*, II, 285.

*Sen ölümlere işittiremezsin. Arkalarına dönmüş kaçmakta olan sağırlara da çağırıp duyuramazsın.*¹⁰⁸

Fâtır¹⁰⁹ ve Rûm¹¹⁰ suresinde de benzer hususa işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber'in kendisine yönelik suikast girişimlerini bile, gaybi olarak öğrendiğine dair ilginç rivayetler bulunmaktadır. Anlatılara göre Resûlüllah'ı öldürmeyi kararlaştıran Yahudiler, dinî konuları tartışma görüntüsüyle onu yurtlarına davet etmişti. Resûlüllah geldiği zaman aralarından birisi gizlediği hançerle suikastı gerçekleştirecekti. Bir rivayete göre Sellâm b. Mişkem bu planın tutmayacağını ve böyle bir girişimin kendi aleyhlerine döneceğini söyleyip ikaz etmiş, ancak dinletememişti.¹¹¹ Davet üzerine Resûlüllah bir grup sahabiyle Benû Nadir yurduna gitmiş, ancak Yahudilerin yaptığı planı öğrenir öğrenmez, hızla oradan ayrılmış ve plan suya düşmüştür.

İddiaya göre kardeşi Müslüman olan ve Nadirli bir Yahudi ile evli bulunan bir Arap kadın, planı öğrenip gelen heyete haber verince, Resûlüllah bu suikast girişimini öğrenmiş ve hızla oradan ayrılmıştır.¹¹² Suikast planının arkasında böylesi bir durum olduğu halde, daha sonradan ortaya çıkan rivayetlerde Resûlüllah'ın gaybi olarak bu planı öğrendiğinden bahsedilmektedir. Bazı rivayetlerde ise Resûlüllah'ı davet ettikleri zaman bir evin avlusunda oturtacakları ve o sırada içlerinden birisinin büyük bir kayayı evin damından Hz. Peygamber'in üzerine yuvarlamayı planladıklarından da bahsedilir. Ancak bunlar sonradan oluşturulmuş haberlerdir. Nitekim kurgu bir türlü net ifadelerle anlatılmaz. Şu kadarını söyleyelim ki, Resûlüllah bu tür gaybi bilgiler elde etme yeteneğine sahipse, onların planını daha önceden öğrenir ve yurtlarına hiç gitmezdi.

108 Neml 27/ 80.

109 Fâtır 35/22.

110 Rûm 30/52.

111 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 365.

112 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habiburrahmân el-Azâmî, Beyrut, 1970, V, 359-60; ayrıca bk. Ebû Dâvud, "el-Harâc ve'l-imâre ve'l-fey" 23.

Hayber'in fethiyle ilgili rivayetler arasında da benzer bir suikast girişiminden bahsedilir. Savaşın ardından bir Yahudi kadının Hz. Peygamber'e zehirli et yedirmek istediği, ancak eti ağzına alır-almaz lokmasını yutmadığı ve "Bana etin zehirli olduğu haber verildi." diye bir söz sarf ettiği, zehirli eti yiyen Bîşr b. Berâ'nın ise öldüğü söylenir.¹¹³

Lokmayı ağzına aldığı için Resûlullah'ın da vücuduna zehir girdiği ve bu nedenle hastalanıp vefat ettiğine dair yorumlar yapılmıştır.¹¹⁴ Hatta Maide suresinin 67. ayeti bile bu yorumla ilişkilendirilmiş ve buradaki açıklamalardan hareketle, Hz. Peygamber'in ilahi koruma altına alındığından bahsedilmiştir. Hâlbuki ayette Resûlullah'ın değil, vahyin korunmuşluğundan bahsedilmektedir. Mezkûr ayetin meali şöyledir:

*Ey Resûl! Rabb'inden sana indirilen ayetleri tebliğ et. Şayet bunu yapmazsan Allah'ın sana verdiği görevi yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanların kötülüklerinden koruyacaktır. Allah kâfir kavmi hedeflerine ulaştırmaz.*¹¹⁵

Ayette geçen "...vellahu ya'sımuکه minennâs/Allah seni insanlardan koruyacak" ifadesindeki "ya'sımuکه" kelimesiyle Resûlullah'ın değil de, ona inzâl edilen vahyin korunacağına işaret olarak da yorumlanabilir. Ayetin bağlamına bakıldığında bu hitap doğrudan Resûlullah'ı teselliye ve onun cesaretlendirilmesine yönelik bir mesaj içermektedir. Diğer bir deyişle bu ifade Resûlullah'ın ilahi koruma altında olduğu anlamına gelmez. Nitekim Uhud ve Huneyn Gazvelerinde ölümle burun buruna gelmiş, hatta Uhud'da öldü diye müşrikler savaşı bırakmıştır.¹¹⁶

Mezkûr savaşlardaki örnekler, Resûlullah'ın herhangi bir ilahi koruma altında olmadığını açıkça gösterir. Diğer bir deyişle Hz. Peygamber ve ashâbı için fizikî kanunlar geçerlidir.

113 Buhârî, "Cihad", 123, "Meğâzi", 42; Dârimî, "Mukaddime", 11; Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 678.

114 Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 678.

115 Mâide 5/67.

116 Balcı, *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, 102-106.

Örneğin Resûlullah "nasılsa ben Peygamberim Rabbim beni/ bizi korur" diye bir beklentiyle hareket etmemiştir. Ya da gaybi olarak savaşların sonuçlarını görememiştir. Aksine canhıraş mücadele etmiş, bütün maddi tedbirleri aldıktan sonra bir beşer olarak Allah'ın yardımına sığınmıştır.

Medineli Yahudilerin suikast girişiminin Cebrail tarafından haber verildiğine dair iddialar dillendirilmiştir. Hayberli kadının zehirleme girişimi ise daha farklı bir nedene bağlanarak anlatılmıştır. Bir iddiaya göre güya kadın Resûlullah'ın peygamber olup-olmadığını anlamak için böyle bir girişimde bulunmuştur.¹¹⁷ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'i bir kadın değil bir Yahudi topluluğunun zehirlemek istediğinden söz edilir.¹¹⁸ Bütün bunlar Resûlullah'ın ilahi koruma altında olduğuna dair kanaati temellendirmeye yönelik gayrettir. Ancak ortada net bir gerçek var ki, her şey fiziki yasalar çerçevesinde seyretmiş ve buna göre yürümüştür. Allah'ın belirlediği bu yasalarda hiçbir değişikliğin olmayacağını yine Kur'an bize haber vermektedir.¹¹⁹

Bedir Savaşı sonrasında müşriklerden Umeyr b. Vehb, öldürülenlerin intikamını almak için Hz. Peygamber'e suikast yapmayı planlamış, Safvân b. Ümeyye de kendisine destek olmuştu. Plana göre Umeyr esirlerin fidyesini ödeme görüntüsüyle Medine'ye gidip Resûlullah ile konuyu görüşecek, o sırada gizlediği hançerini çıkarıp suikastı gerçekleştirecekti. Ancak görüşme gerçekleştiği zaman Hz. Peygamber onun niyetini gaybi olarak öğrendiği için, Safvân b. Ümeyye ile yaptığı planı haber vermiş, olaya hayli şaşırın Umeyr de onun peygamber olduğuna kanaat getirip Müslüman olmuştur.¹²⁰

Şu kadar söyleyelim ki, bir kişinin tek başına Medine'ye gelip Resûlullah'ı öldürmeye cesaret etmesi çok zor bir ihtimaldir ve en azından kendi ölümünü de göze alması gere-

117 Buhârî, "Edebü'l-müfred", 94, "Hibe", 28; Ebû Dâvud, "Eti'me", 20, "Diyât", 6; Dârimî, "Mukaddime", 11.

118 Dârimî, "Mukaddime", 11.

119 Fetih 48/23.

120 İbn Hişâm, II, 485-86; Vâkidi, *Meğâzi*, I, 125-26; Taberî, *Tarih*, II, 294.

kir. Hele hele Mekke'li bir müşrik geldiği zaman tedbirlerin alınmaması mümkün değildir. Müslümanlar olası suikastlara karşı Resûlullah'ın evinin önünde nöbet tutardı. Hatta Uhud Savaşı öncesindeki olağanüstü şartlar gibi özel durumlarda, tedbirler daha da artırılmış ve evinin önünde gece-gündüz nöbet tutulmuştur.¹²¹ Böylesi içi boş ve düzmece haberler üzerinden Hz. Peygamber'in nübüvvetine veya gaybı bildiği iddialarına paye çıkarılması, en hafif deyişle onun nübüvvetini ciddiye almamaktır.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in Mekke üzerine yürüme planı yaptığı ve bu planı Hatıb b. Ebî Beltea'nın Kureyşli dostlarına haber verme girişiminde bulunduğu, ancak bu olayı Resûlullah'ın gaybı olarak öğrenip engellediği söylenir. İddiaya göre Hâtıb, Medine'ye gelen Ebû Leheb'in cariyesi Sâre'ye bir mektup vererek, Resûlullah'ın Kureyş üzerine yürüyeceğini duyurmak istemiştir. Ancak Resûlullah gaybı olarak bu girişimi öğrenip, gönderdiği adamlar vasıtasıyla yolda kadını yakalatmış, mektup ele geçirilmiş ve bu girişim engellenmiştir.¹²²

"Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin."¹²³ mealindeki ayetin bu hadise üzerine nâzil olduğuna dair iddialar dillendirilmiştir. Hatta Hatıb'ın girişiminin vahiy yoluyla öğrenildiği gibi ilginç iddialar bile ortaya atılmıştır.¹²⁴ Böyle bir haber için mektuba gerek var mıydı? Sözlü olarak haberin iletilmesi yeterli ve daha güvenli olmaz mıydı? Keza yaklaşık 500 km olan Mekke-Medine arasındaki yolu, dönemin koşulları göz önüne alınırsa, bir kadının tek başına gidip-gelmesi mümkün değildir. Rivayetteki iddiaya göre, güya kadın bir deve üzerinde tek başına giderken, Resûlullah'ın söylediği yerde yakalanmıştır.¹²⁵

121 İbn Sa'd, II, 37; Belâzuri, *Ensâbu'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996/1417, I, 384.

122 Buhâri, "Edebü'l-Müfred", 156, "Meğâzi", 9, "İst'zân", 23, "İstitâbetü'l-Mürteddin", 9; Müslim, "Fedâilu's-Sahabe", 161; Ebû Dâvud, "Cihâd", 98; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 60.

123 Mümtetine 60/1.

124 Nebi Bozkurt, "Hâtıb b. Ebû Beltea" *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 448.

125 İbn Hanbel, I, 105.

Hz. Peygamber'in bazı isimler saydığı ve bunların ileride ümmete kötülük edeceğini haber verdiği rivayet edilir. Bunlardan birisinin Gatafan kabilesinin şefi Uyeyne b. Hısn olduğu söylenir. Bu şahıs Hz. Peygamber'in vefatı üzerine irtidat etmiş ve Hz. Ebû Bekir döneminde Medine üzerine yürüdüğü zaman yakalanmıştır.¹²⁶ Uyeyne hakkında bu tür haberlerin çıkmasında irtidat edip tekrar eski dinine dönmesi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Medine üzerine yürümesi gibi istikrarsız ve samimiyetsiz kişiliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Âişe'ye dayandırılan bir rivayete göre Hz. Peygamber kendisinden sonra kızının öleceğini de haber vermiştir. Anlatılana göre Resûlullah hasta yatağındaiken kızı Fatıma'yı yanına çağırması, ona bir şeyler fısıldayınca Fatıma ağlayarak çıkmış, ardından tekrar çağırması. Bu sefer Fatıma gülerek çıkmıştır. Olaya tanık olan Hz. Âişe, önce ağlayıp ardından gülmesinin sebebini sorunca, Fatıma şu karşılığı vermiştir: "İlk girdiğimde babam bana öleceğini söyledi ve bu yüzden üzüldüm. İkinci girişimde ise kendisinden sonra ilk önce yanına benim gideceğimi söylediği için buna sevindim."¹²⁷

Hz. Peygamber'in vefatına dair anlatılan bu tür mesnetsiz iddialarda bazen öylesine ölçü kaçırılmış ki, vahyin mesajı tamamen görmezlikten gelinmiştir. Örneğin birçok rivayette Hz. Peygamber'e ölüm veya dünya hayatım tercih etme hakkının verildiği, onun ise ölümü tercih ettiği söylenmiştir. Hatta bu rivayetlere itibar edilerek¹²⁸ akademik çalışmalarda bile referans gösterilmiştir.¹²⁹ Oysa diğer peygamberler gibi Resûlullah da bir insandır ve her insan gibi onun da ölümlü olduğu bizzat tebliğ ettiği ayetlerle sabittir.

126 Buhâri, "Edebü'l-müfred", 265.

127 Buhâri, "Edebü'l-müfred", 326; Müslim, "Fadâil", 13; Rabben et-Taberi, 83-84. Buhâri'deki kayıta Allah Resûlü'nün, kızı Fatıma'ya "Ben ölünce babana bel bağlama" söylediği ifadeleri de bulunmaktadır. Buhâri, "Edebü'l-müfred", 326.

128 Hamidullah, *İslâm Peygambert*, II, 1096.

129 İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2003, 395.

*Her nefis ölümü tadacaktır.*¹³⁰

*Muhammed (ölümlü) bir elçidir. Ondan önce de nice elçiler gelip geçti. Şayet o ölse veya öldürülürse, siz eski inançlarınıza mı döneceksiniz?...*¹³¹

Vahyin mesajı dikkate alınmayıp rivayetlerdeki iddialar üzerinden mesele ele alınınca ne yazık ki, az önce işaret edilen hezeyanları dillendirme hatası kaçınılmaz olmaktadır. Sözü edilen iddianın arkasında rivayet kültüründe oluşturulmuş olan geleneksel anlayışın izleri vardır. Bize göre bu tür yorumların arkasında, Yahudi ve Hıristiyan kültüründeki mistik veya mitolojik hikâyelerin de önemli etkisi bulunmaktadır.

Ebü Hureyre isnadlı bir rivayete göre, Hz. Mûsâ'nın canını almak için ölüm meleği (Azrail) gönderildiği zaman, ölmek istemediği için Mûsâ ona bir tokat atıp gözünü çıkarmış, Azrail de eli boş Allah'ın huzuruna varmış ve "Beni gönderdiğin bu kulun ölmek istemiyor." diye yakınmıştır. Yüce Allah Azrail'in gözünü yerine yerleştirmiş ve tekrar ona göndererek şöyle söylemesini emretmiştir: "Elini bir öküzün sırtına koysun, elinin altındaki her bir kila mukabil yıl ölçüsünde kendisine ömür verilecektir." Ölüm meleği bu haberi verince, Mûsâ Rabb'ine seslenmiş ve "Ey Rabbim! Bundan sonra ne olacak?" diye sormuş. Allah da "Öleceksin" karşılığını verince, Mûsâ da insafa gelmiş ve "Öyleyse ölüm şimdi gelsin." diye talepte bulunmuştur. Anlaşma sağlandıktan sonra Arzı Mukaddes'e bir taş atımı uzaklıkta bir yerde ruhunun alınmasını istemiştir. Neticede bu prosedür tamamlandıktan sonra ölümü gerçekleşmiştir.¹³²

Hz. Peygamber'in ölümsüzlüğü iddialarının arka planında mutlaka bu tür rivayetlerin etkisi bulunmaktadır. Bu tür anlatıların etkisinde kalan ve kendi peygamberlerinin Mûsâ'dan aşağı kalır yanının olmadığını düşünen Müslümanlar, benzer senaryolar üretmekle dengeleme sağlamışlardır. Böylece dilediği takdirde Resûlullah'ın da ölümsüzlüğü seçebileceği

130 Ankebût 29/57; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35.

131 Âl-i İmrân 3/144.

132 Nesâi, "Cenâz", 121.

anlatısıyla karşı tezler geliştirilmiştir. Bir nevi peygamber yarıştırmaya dayalı olarak üretilen bu tür rivayetler ne yazık ki, sorgulanmadığı için kaynaklarda yer bulabilmiştir. Oysa iddianın tamamı vahye aykırıdır.

Özellikle tasavvuf-tarikat geleneğinde bu tür içi boş iddialar sıkça dillendirilmiştir. Nitekim henüz hayatta olan bir tarikat şeyhinin ölmeyi istemediği ve Allah'ın kararına karşı çıkarak ölüm meleğini (Azrail) eli boş gönderdiğine dair hezeyanlar dillendirilmiştir.¹³³ Oysa Münafıkûn suresinde eceli gelenin ölümünün ertelenmeyeceği gerçeği şöyle vurgulanır:

Ölüm bir kimseye gelip çatınca, Allah onun ecelini asla ertelemes.
*Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*¹³⁴

Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak hadiselerle dair verdiği haberler arasında, Müslümanların deniz seferine çıkacakları iddiaları da bulunmaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber Ebû Zerr el-Ğifârî ile evli olan halası Ümmü Harâm'ı ziyaret etmiş ve bir ara uykuya dalmış, uyandığında yüzü gülünce halası sebebini sormuş, Resûlullah da "ümmetinden bir grubun deniz yoluyla cihada çıkacaklarını gördüğünü ve bunun için güldüğünü" söylemiştir. Halası kendisinin de onlar arasında bulunması için dua etmesini istemiş, Resûlullah da onun için dua etmiştir. İddiaya göre sözü edilen deniz seferi Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Şam valisi olan Muâviye, Hz. Osman zamanında Kıbrıs adasına deniz seferi düzenlemiş ve bu sefere Ebû Zerr el-Ğifârî ile Ümmü Harâm da katılmıştır.¹³⁵ Hatta adada buldukları zaman Ümmü Harâm bineğinden düşüp vefat etmiştir. Günümüzde mezarının Güney Kıbrıs tarafında bulunduğu söylenir.¹³⁶

Muâviye'nin Hz. Ömer zamanında da Şam valisi olduğu ve Kıbrıs'a sefer düzenlemek istediği, fakat Halife'den onay alamadığı anlatılır. Haddizatında Hz. Ömer'in deniz seferine karşı olduğu ve istemediğine dair birçok rivayet bulunmaktadır.

133 <https://www.youtube.com/watch?v=EqYC9aOvcek>

134 Münafıkûn 63/11.

135 Buhâri, "Cihad", 63, 75, 93, "Edebü'l-müfred", 328, "İsti'zan", 41.

136 Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1986, II, 378-385.

Şunu hatırlatalım ki, şayet Resûlullah'ın böyle bir müjdesi varsa, Hz. Ömer onun müjdesine karşı niçin olumsuz tutum takınmış olsun? Niçin Şam'da bulunan Ebû Zerr ve hanımı Ümmü Harâm'in deniz seferine gitmelerinin önünü kessin? Sadece bu sorular bile rivayetin ne derece içi boş olduğunu göstermek için kâfidir.

Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları arasında en çok dillendirilen konulardan birisi, amcası Abbâs'ın parasını haber verdiğiine dair anlatıdır. Malum olduğu üzere Abbâs, Bedir Savaşı'nda müşrik ordusunda yer alıyordu ve esir düşmüştü. Karşılıksız serbest bırakılmayı istemiş, ancak Hz. Peygamber fidye ödediği takdirde serbest kalacağını söylemiştir. Amcası parasının olmadığını belirterek karşılıksız serbest bırakılmasını isteyince Resûlullah da, zenginliğiyle tanınan Abbâs'ın yastık altındaki paralarını hatırlatmış ve fidyasını ödemesini istemiştir. Bu hadise, Abbâs'ın eşine para verirken Resûlullah'ın gaybi olarak gördüğü ve bunu hatırlattığı şekline sokulup anlatılmıştır. Hatta Resûlullah'ın bu açıklaması üzerine Abbâs'ın yeğeninin peygamber olduğuna kanaat getirdiği söylenir.¹³⁷

Hemen belirtelim ki, rivayette iddia edildiği gibi Abbâs o zaman Müslüman olmamıştır. Aksine diyetini ödeyip serbest kalmış ve Mekke'nin fethinden sonra başka çıkar yolu kalmadığı için bir kez daha teslim olmuştur. Resûlullah'ın onun parasını gaybi olarak bildiği iddiası tamamen anlamsızdır. Unutulmamalı ki, Abbâs Hâşimilerin en zenginiydi¹³⁸ ve herkes tarafından bu yönü biliniyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber onun parasını gaybi olarak biliyor değildir. Fidyeye ödemek için parasının olmadığını söylemesi üzerine zenginliğini hatırlatıp fidyeyi ödemesini istemiştir. Diğer bir deyişle bu iddia malumun ilamından başka bir şey değildir. Tıpkı zengin olduğunu bildiğimiz bir kimsenin 'param yok' demesine karşılık, bankadaki parası veya servetinin hatırlatılması gibi bir haberdir. İddia edildiği gibi şayet Abbâs bu haber üzerine

137 Taberî, *Târîh*, II, 290.

138 Taberî, *Târîh*, II, 213.

Müslüman olmuşsa, ne diye fidye ödemiş veya niçin Mekke'ye dönmüştür? Nitekim Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olunca Medine'ye hicret etmiştir. Bir başka husus ise Müslüman olanlardan fidye alınmaması gerçeğidir. Şayet Abbâs İslam'ı kabul etmiş olsaydı, fidye ödemesine gerek kalmazdı.

Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları bazen işi sulandıracak boyutlara kadar varmıştır. Bazı iddialara göre gözü önünde gerçekleşen olaylar gibi, arkasında olup-bitenleri de görüyordu.¹³⁹ Hatta sırtında iğne deliği gibi iki küçük gözünün olduğu bile söylenmiştir. Bir rivayete göre, Mu'te Savaşı devam ederken gözlerinin önündeki perde kalkmış ve savaşta şehit düşen Cafer b. Ebî Talib'in vefatını öğrenmiştir. Hâlbuki Mu'te bozgunu henüz ordu Medine'ye dönmeden önce ulaşan haberci vasıtasıyla öğrenilmiştir. Nitekim bir rivayette Mu'te'deki yenilginin haberi geldiği zaman, Resûlullah'ın Mescit'te dostlarıyla beraber oturduğu, Cafer'in ve ashabından diğer şehid düşenlerin haberi verince hayli hüznünlendiği söylenir.¹⁴⁰ Ordu Medine'ye gelmeden Hz. Peygamber ölenler hakkında bilgi edinmiştir, ancak bu bilgiyi gaipten öğrenmemiştir.

Buhârî'deki bir rivayette Hz. Peygamber Âsım b. Sâbit başkanlığında gönderdiği müfrezedeki askerlerin öldürüldüğünü de gaipten öğrenmiş ve haber vermiştir. İddiaya göre Hz. Peygamber ayrıca onun cesedinin müşriklerin eline geçmemesi için dua etmiş ve bunun üzerine Yüce Allah bal arılarını göndermiş ve bu yolla cesedin katillerin eline geçmesine fırsat verilmemiştir.¹⁴¹ Bu iddia dillendirilirken şu soruyu sormak gerekir: Şayet arılar ölüsünün müşriklerin eline geçmesine izin vermemişse, niçin sağlığında onun öldürülmesine engel olmamışlardır? Sadece bu soru, iddianın gayri ciddi olduğunu göstermek için yeterlidir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'tan başka hiçbir beşerin gaybı bilemeyeceğine birçok ayette vurguladığı halde, sırf geçmişte

139 İbn Hanbel, III, 280; Buhârî, "Ezan", 72, 76, 88, "Salât", 40; Müslim, "Salât", 112; Dârimî, "Salât", 72; Nesâî, "Sehiv", 102.

140 Nesâî, "Cenâiz", 14.

141 Buhârî, "Cihâd", 169.

dillendirilmiş diye vahyin mesajına aykırı nitelikteki haberlere hâlâ itibar edilmesi, izahı zor bir çelişkidir. Üstelik benzer çelişkiler akademik çalışmalara bile yansımıştır. Örneğin Çelebi, Hz. Peygamber'in gaybı bildiği veya bilemediğine dair rivayetleri sıraladıktan sonra yapmış olduğu değerlendirmede, bildiği iddialarına dair rivayetler için aynen şu yorumu yapmıştır:

Hz. Peygamber'in gaybdan haber verdiğini ispat eden rivayetler tek tek ele alındığı zaman kesin bilgi ifade etmemektedirler. Fakat bu nevi haberlerin çokluğu, ayrı ayrı her olay hakkında olmasa da, Hz. Peygamber'in gaybdan haberdar kılındığının manevi tevatür derecesine ulaştığını ifade eder.¹⁴²

Hem rivayetlerin kesin bilgi ifade etmeyeceğini açık bir dille söyleyip, hem de gaybı bildiğine dair haberlerin çokça zikredilmesi nedeniyle bu yargıyı nakzedercesine '*manevi tevatür*' olarak nitelemek başlı başına çelişkidir. Şayet bu tür rivayetler sıkça dillendirilip-dillendirilmeme gibi bir kritere göre tevatür derecesine ulaşmış bilgi olarak sunulacaksa, aksini ifade eden rivayetlerin de bulunduğunu ve üstelik bunların ayetlerle de mutabıklık arz ettiğini hatırlatmak durumundayız.

Sonuç

Resûlullah'ın gaybı bildiğine dair iddiaların hiçbirisinde bir kesinlik yoktur. Kesin olan bir şey varsa o da, Allah'tan başka hiçbir varlığın/beşerin gaybı bilemeyeceği gerçeğidir. Aksi bir iddia doğrudan vahye aykırıdır. Bu itibarla rivayetlerdeki iddialardan hareketle Hz. Peygamber'in böyle bir bilgiye muttali olduğunu söylemek ve bunu onun nübüvvetinin delili olarak nitelemek mümkün değildir. En hafif deyişle onca ayetli görmezlikten gelmek veya hiçe saymak demektir.

Resûlullah'ın gaybı bildiği iddiasının bizzat Müslümanlar tarafından dillendirilmesi ise, hakikaten hayret vericidir. Hz. Peygamber'in tek bilgi kaynağı vahiydir ve kendisine inzâl edilen vahiyler dışında, herhangi bir gaybi bilgiye muttali değildir. Belki geleceğe dair gaybi haber kategorisinde bazı sözler

sarf etmiş olabilir. Ancak bunlar kesinlik ifade etmez. Tıpkı herhangi bir beşerin öngörüsü gibi tahminden başka bir şey değildir. Doğru çıkabileceği gibi gerçekleşmeyebilir de. Nitekim kısra ve kayserlerin (Sâsânî ve Bizans) mülkünün (idaresinin) Arapların eline geçeceğini söylemiş, Sâsânîler hakkındaki haberi gerçekleşirken, Bizans hakkındaki öngörüsü veya teşvik edici sözü gerçekleşmemiştir.

Unutulmamalıdır ki, Resûlüllah geleceğe dair kehanetlerde bulunmaz, bulunamaz. Amiyane tabirle söylersek atmaz. Oysa birçok rivayete göre atmış ancak tutturamamış konuma düşürülmüştür. Dikkat edilirse Bizans idaresi Arapların değil, Müslüman Türklerin eline geçmiştir. Resûlüllah ise bi'setin başlangıç yıllarında muhataplarını ikna edebilmek için bu tür teşvik edici sözler söylemiştir. Diğer bir deyişle Türklerin eline geçeceğinden hiç söz etmemiştir. Bu itibarla sadece rivayetlerde dile getirilen iddialardan hareketle, Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olduğu veya gelecekte vuku bulacak hadiseleri önceden haber verdiği iddialarının hiçbir inandırıcılığı yoktur. Aksi iddiaların onun risaletiyle uzaktan yakından alakasının olmadığını özellikle vurgulamak istiyoruz.

Yukarıda işaret edilen gaybi haber iddiaları Hz. Peygamber'in bilgisi, idraki ve algısı dışındaki olaylardır. Allah Resûlü'nün bunlardan haberdar olması mümkün değilken, nakledilen örneklerin dillendirilmesi, kendisinden sonraki Müslümanların geriye dönük olarak uydurdukları haberlerden veya var olan hikâyeyi abartıp zenginleştirmekten başka bir şey değildir.

BÖLÜM III

HZ. PEYGAMBER'İN

GAYBI BİLEMeyeCEĞİNE DAİR RİVAYETLER

Giriş

Önceki bölümde birçok ayetin aksine, Hz. Peygamber'in gaybı bildiğine dair iddialar ele alınmıştı. Bu bölümde ise onun gaybı bilemeyeceğine dair rivayetlere değinilecektir. Böylece Resûlullah'ın gaybı bildiği veya bilmediğine dair rivayetler karşılaştırmalı olarak gözler önüne serilecektir. Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber'in gaybı bilmediğine dair rivayetler vahyin mesajıyla da mutabıktır. Ne ki bunlar yerine gaybi bilgiye muttali kılındığına dair rivayetler daha çok ön plana çıkarılmış ve yaygın kabul haline gelmiştir.

Gerçek dışı haber içerse de şayet bir iddia ortaya atılmışsa, mutlaka belli bir gaye veya amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla Resûlullah'ın gaybı bildiği iddialarının ortaya atılması ve yaygınlık kazanmasının nedeni/nedenleri vardır. Dikkat edilirse Resûlullah'ın gaybı bilgiye muttali kılındığı iddiaları, özellikle tasavvuf geleneğinde sıkça dillendirilmiştir. Tarikat ve cemaat yapısı içerisindeki bu hâkim anlayış, Peygamberlerin varisleri gibi nitelenen Allah dostları veya veli olarak isimlendirilen kimselerin de gaybi bilgiye muttali kılındıkları ve çeşitli kerametler gösterdikleri gibi bir iddiaya müsait zemin oluşturmuştur.

Veli veya Allah dostlarının da gaybi bilgiye muttali kılındıkları iddiası, bazen haddi aşacak boyuta ulaşmış adeta hezeyana dönüşmüş ve bazı sahabe isimleri referans verilerek *keramet* adı altında dillendirilmiştir. Örneğin Said Nursî risalelerini kendisine Hz. Ali'nin haber vermesiyle yazdığı iddia edecek kadar gayriciddi bir iddia ortaya atmıştır. Nitekim bu iddiasını onun üç kerametinden birisi olarak nite-

lemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Üç keramet-i gaybiyesiyle Risale-i Nurdan haber vermiş” ve devamında şu ilginç iddiayı dile getirmiştir: “Risale-i Nur ise, Kur’an’ın malıdır ve onun tefsiridir.”¹ Net olarak denilmese de bu iddiayla, kendisinin de vahiy aldığı ve bu bağlamda gaybi bilgiye muttali kılındığını anlatmaktadır. Mezkûr hezeyanların yer aldığı eserin adının *Sikke-i Tasdik-ı Gaybi* olması bile hayli manidardır.

İlk önce peygamberlere, ardından onların vârisleri olarak takdim edilen veli veya Allah dostlarına açılan gayb kapısı, geleneksel İslam anlayışında adeta ardına kadar aralanmış ve bir daha kapanmamıştır. Tasavvuf geleneğinde *ricâlu'l-ğayb* adı altında sanal olarak manevi otoriteler silsilesi benimsenmiş ve bunlar ‘Allah dostları’, ‘Allah adamları’ veya ‘gayb erenleri’ olarak sunulmuştur. Haddizatında bunların silsilesinin üzerinde de, *ğavs*, *ğavs-ı a'zam* (en ulu *ğavs*), *kutub*, *kutbu'l-aktâb* (kutublar kutbu), *kutbu'l-kübâra* (büyük kutub), *evliyâullah*² gibi isimlerle anılan velilerin olduğuna dair iddialar dile getirilmiştir.³

Ricâlu'l-ğayb teriminin İbn Arabî tarafından sistemize edildiği söylenir.⁴ Bu terimin ortaya çıkışı ve oluşumuna dair eleştiride bulunan İbn Teymiyye, bu yapının Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfı ve Şîi karakterli manevi imamlar otoritesi gibi bir mahiyet arz ettiğini ve bu geleneklerden esinlenilerek beslendiğini söyler.⁵ Müteakiben şiddetle eleştiriler yöneltir ve samimi insanları istismar edip onları sömürdüklerini,⁶ asla

1 Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-ı Gaybi*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995, 12-13.

2 İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmî's-Şî'a el-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1406/ 1986, I, 91; İbn Teymiyye, *Câmi'u'l-Mesâil-İbn Teymiyye*, thk. Muhammed Aziz Şems, 1422, II, 29.

3 Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Sayı: 4, 1997), 118.

4 Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlu'l-Gayb-İbn Arabî'nin Görüşleri-”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Ankara 2001), 161.

5 Ricâlu'l-ğayb teorisine İbn Teymiyye'nin şiddetli eleştiriler yönelttiğini görüyoruz. Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XIII, 78-79, 222, XVII, 57, 391.

6 İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmî's-Şî'a el-Kaderiyye*, I, 552.

masum görülemeyeceklerini ve olmadıklarını vurgular.⁷ Tasavvuf veya tarikat geleneğinin hakim anlayışı veya kabulü haline gelen bu manevi otorite silsilesi ile bir bakıma Sünnî gelenek, Şia'nın masum imam teorisi ve otoritesine karşı denge sağlamıştır.

Malum olduğu üzere Şîî gelenekte imamlar masumdur ve manevi otoriteyi temsil eder. Sünnî İslam geleneğinde ise onların yerine *ricâlu'l-ğayb* denilen sanal otoriteler icat edilerek, *kutub* veya *ğavs* gibi hayali makamlarla sözde otoriteler oluşturulmuştur. Mezkûr iddia "Her yüz senede Cenâb-ı Hak bir müceddid-i din gönderir."⁸ yaygarası ile temellendirilerek, bu avuntu üzerinden birilerine paye çıkarılmıştır. Bu iddianın hadis formuna sokulmuş şekli şöyledir: "Allah her yüz sene başında ümmete bir(ini) (müceddit) gönderecek."⁹

Malum olduğu üzere Resûlullah'tan sonra 14 asır geçmiştir. Şayet her yüz yılda bir müceddit gelmişse, 14 asra ait müceddit silsilesi olmalıdır. Oysa böyle bir kategorik ayırım yapma imkânı yoktur. Üstelik Kur'an tecdide değil tevhide vurgu yapar. Müslümanlar vahyin dinamik yapısını işlevsel hale getirerek onun ilkelerini asrın idrakine söyletmekle mükelleftir. Müceddit diye sunulanların vahyi anlama ve yorumlama biçimine bakılırsa, yaptıkları tecdid değil katışıksız tahriftir.

Son dönemin müceddidi olarak sunulan Said Nursî, kendisine kadar birtakım isimler saymış ve sonunda kendisini bu makamda göstermiştir.¹⁰ Böylece hem saydığı isimler hem de kendisinin gaybi bilgiye sahip olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hatta daha ileri giderek adeta peygamberler gibi kendisine de vahiy geldiğini iddia edecek kadar pervasız iddialar sıralayabilmiştir. Risale-i Nur'dan bahsederken "bana yazdırıldı" ifadesi adeta nebîlik iddiasından başka bir şey değildir.¹¹

7 İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunnett'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a el-Kaderyye*, III, 380.

8 Said Nursî, *Sikke*, 14.

9 Ebû Dâvud, "Melahim", 1.

10 Said Nursî, *Sikke*, 15-17.

11 Said Nursî, *Sikke*, 32.

Hz. Peygamber'in gaybî bilgiye muttali olamayacağına dair rivayetler de, birtakım isnad zincirleriyle ashaba, hatta en yakınında olan Hz. Âişe gibi isimlere dayandırılmıştır. Had-dizatında Resûlüllah'ın gelecekle ilgili haber veremeyeceğine dair iddiayı en çok savunanların başında Hz. Âişe'nin geldiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle isnad zincirlerinde yer alan isimler, hem Hz. Peygamber'in gaybî bildiği hem de bilmediğine dair haberlerin kaynağı olarak gösterilmişlerdir. Biz bu bölümde Hz. Peygamber'in gaybî bilemeyeceğine dair rivayetleri ele alarak, bu konunun hem Kur'an hem de rivayetler bağlamındaki boyutunu gözler önüne sermeye çalışacağız.

Hz. Peygamber'in Gaybî Bilemeyeceğine dair Rivayetler

Başta Hz. Âişe olmak üzere bazı sahabiler, Resûlüllah'ın gelecekle ilgili haber verebileceği iddialarına şiddetle karşı çıkmıştır. Şayet rivayetler doğruysa, henüz sahabe döneminde gayb veya geleceğe dair haberlerin, Resûlüllah tarafından bilinip-bilinemeyeceği konusunun gündeme geldiğini anlıyoruz. İbn Abbâs'la Yahudî kökenli muhtedi olan Ka'b el-Ahbâr arasında, Hz. Peygamber'in Allah'ı görüp göremeyeceği ve gaybî bilip bilmeyeceği konusu tartışılmıştır. Onların konuşmasına tanık olan Mesruk, duyduklarını Hz. Âişe'ye anlatmış ve bu konuda soru sorunca şu cevabı almıştır:¹²

Her kim sana "Muhammed Rabb'ini gördü" derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, "Gözler onu görmez, hâlbuki o, gözleri görür."¹³ buyurmaktadır. Kim sana Muhammed'in gaybî bildiğini söylerse, muhakkak yalan söylemiştir. Çünkü Allah, "De ki, göklerde ve yerde gaybî Allah'tan başka kimse bilmez..."¹⁴ buyurmaktadır.

Dikkat edilirse Hz. Âişe sorulan soruya vahiyyle cevap vermiş ve tartışmaya nokta koymuştur. Ne ki bu konu Müslümanların kadim kültürlerle tanışmasından veya yaşanan bazı tecrübelerden sonra yeniden gündeme gelmiş ve bu süreçten

12 Buhârî, "Tevhîd", 4, "Bed'ü'l-halk", 7; Müslim, "İmân", 283, 287.

13 En'âm 6/103.

14 Neml 27/65. İbn Abbâs kaynaklı rivayete göre, Hz. Âişe Neml suresinin 65. âyetini değil, Lokman suresinin 34. âyetini delil göstermiştir. Âyette geleceğin bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu ve onun bilebileceğine işaret edilmektedir. (Lokman 31/34).

sonra birçok rivayet geriyeye dönük anlatılarla, Resûlüllah'ın gaybı bildiği veya gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiği iddialarına kadar getirilmiştir.

İddiaya göre bir düğün merasiminde genç kızlar, Bedir'de savaştan ashabın kahramanlıklarını dile getiren şiirler söylerken o sırada Hz. Peygamber düğüne iştirak etmişti. Onu gören şarkıcılar "Aramızda gaybı bilen peygamber var." diye sözlerle ona iltifatta bulununca, Hz. Peygamber müdahale ederek "Bunu söylemeyin. Yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilmez." diye uyarıda bulunmuştur.¹⁵

Hz. Peygamber'in duaları arasında "Allah'im gaybın sahibi sensin. Senden başka gaybı bilen yok." şeklinde yakarışları nakledilmiştir.¹⁶ Birçok kez "Yarın ne olacağını Allah'tan başkasının bilemeyeceğini"¹⁷ vurguladığı ifade edilir.

Bir önceki bölümde işaret edilen rivayetler, bunlarla yan yana getirildiğinde ciddi bir tezatın olduğu görülür. Aynı kaynakta tamamen birbirine zıt rivayetlerin yer alması ve bunların benzer isnad zincirleriyle Resûlüllah'ın ağzından çıkan sahih/doğru sözler olarak sunulması manidardır. Özellikle birbirine zıt rivayetlerin kaynağının yine Hz. Âişe veya İbn Abbâs gibi isimlere dayandırılması ise bir başka muammadır. Bir yandan Hz. Peygamber'in gaybı bilemeyeceğini iddia eden Âişe'nin, diğer yandan bir başka rivayette gaybı bildiğine dair haberden söz etmesi ne derece mümkün olabilir?

Hz. Peygamber kesin bilgi sahibi olunmayan konularda iddialı ifadeler kullanmayı veya biliyormuş gibi hüküm vermeyi doğru bulmamıştır. Hatta bu konuda vahiyle uyarıldığını hatırlatmalıyız. Anlatılana göre müşrikler Hz. Peygamber'i tebliğden vazgeçiremeyince, Medineli Yahudilere adam gönderip onlardan öğrendikleri bilgileri sorarak onu yalancı çıkarmaya çalışmışlardır.¹⁸

15 Buhâri, "Nikâh", 49, "Meğâzi", 12; Ebû Dâvud, "Edeb", 51; Tirmizî, "Nikâh", 6; İbn Mâce, "Nikâh", 21.

16 Buhâri, "Edebü'l-müfred", 412; Tirmizî, "Davât", 23; Nesâî, "Sehiv", 62.

17 İbn Mâce, "Nikâh", 21.

18 İbn İshâk, 258-59; İbn Hişâm, I, 191-93.

Yahudilerle görüşen Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebi Muayt Hz. Peygamber'e ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında sorular sorup açıklama isteyince, Hz. Peygamber herhangi bir bilgi sahibi olmadığı halde vahiy gelebileceği beklentisiyle "Yarın açıklama yaparım." cevabını vermiş, ancak on beş gün geçmesine rağmen ayet nâzil olmayınca herhangi bir cevap verememiştir. Bu durumu fırsata çeviren müşrikler, onun yalancı olduğuna dair yaygara koparmış ve çeşitli söylentiler yaymışlardır. Yaklaşık iki hafta kadar devam eden bu süreçte Allah Resûlü hayli sıkıntılı günler yaşamış, nihayet inzal edilen ayetlerle ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında bilgi verilmiş ve Hz. Peygamber de bunun üzerine açıklama yapabilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte bilgi sahibi olmadığı konularda kendisini bağlayıcı söz söylememesi için Hz. Peygamber şöyle uyarılmıştır:

Hiçbir iş için 'Yarın mutlaka yapacağım' diye kesin konuşma. Bunun yerine 'Rabb'im dilerse (inşallah) yaparım' de...²⁰

Gayb hakkında Hz. Peygamber'in uyarıldığı bir başka konu Abese suresinde geçmektedir. Açıktan tebliğ başladığı dönemde Resûlüllah Mekke'nin lider kadrosunu veya çeşitli kabile önderlerini ikna etmek için yoğun çaba sarf ediyordu. Ancak müşrik önderler ona itibar etmiyorlardı. Aksine 'Muhammed'e seviyesi düşük adamlar iman ediyor' kabilinden sözlerle onu küçümsüyorlardı. Resûlüllah müşrik önderleri ikna etmesi halinde tebliğin daha kolay başarıya ulaşacağını düşündüğü için, onlara karşı son derece içten davranıp yoğun gayret sarf etmiş, hatta onların hoşnutluğunu kazanacak tavırlar sergilemeye çalışmıştır. Nitekim Mekke'nin seçkinlerinden olan Utbe b. Rebia ile konuşurken Hz. Hatice'nin dayısının oğlu olan âmâ sahâbi Abdullah b. Ümmi Mektûm çıkagelmiş ve sohbeta katılıp Resûlüllah'a soru sormak istemiş, ancak Hz. Peygamber pek kulak asmayıp Utbe ile ilgilenmeye devam etmiş, hatta hoşlanmadığını ima etmek için ona sırtını

19 İbn İshâk, 262-63; İbn Hişâm, I, 195.

20 Kehf 18/23-24.

dönmüştür.²¹ Abese suresinin başlangıcında Resûlüllah'ın bu tutumuna işaret edilmiş ve şu açıklamalar yapılmıştır:

*Peygamber gözleri görmeyen birisi yanına geldi diye suratını asıp yüzünü çevirdi. Nereden bileceksin belki de o kimse, senden öğreneceği ile arınacak veya senden öğüt alacak ve de bu öğüt kendisine faydalı olacak.*²²

Müteakip ayetlerde "Bir daha böyle yapma. Bu ayetler bir öğüt ve uyarıdır. Dileyen ondan öğüt alır."²³ diye Resûlüllah uyarılmıştır. Dikkat edilirse gelen kişinin inanıp-inanmayacağını Resûlüllah'ın bilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

Hz. Peygamber'in yakın dostu olan Osman b. Mazun'un vefatıyla ilgili haberler arasında da gayb konusu hakkında ilginç bir diyalogdan bahsedilir. Rivayete göre Osman'ın vefatına ağıt yakan Ümmü'l-Alâ, "Allah sana rahmet etsin Ey Ebû Saib! Ben O'nun sana merhamet edeceğine şahitlik ederim." gibi sözler sarf ettiği sırada Hz. Peygamber cenaze evine gelmiş ve bu sözleri duyunca, "Allah'ın ona merhamet edeceğini veya ikramda bulunacağını nereden biliyorsun?" diye uyarıda bulunmuştur. Kadın "Ey Allah'ın Elçisi! Allah kime ikramda bulunur?" diye sorunca, Hz. Peygamber çeşitli açıklamalar yaptıktan sonra şu karşılığı vermiştir:

Ben onun için hayır dilerim. Vallahi yarın ne ile karşılaşacağımı ve bana nasıl muamele edileceğini ben bile bilmiyorum.²⁴

Dikkat edilirse bu cevap tam da Ahkâf 9, En'âm 50 ve Arâf 187-88. ayetlerinde zikredilen muhtevayla bire bir örtüşmektedir.

21 Hişâm b. Urve isnadlı bir rivayette bu konu ile ilgili şu haberler nakledilmiştir: 'Abese ve tevellâ' suresi Abdullah b. Ümmi Mektûm hakkında nazil oldu. Abdullah, "Ya Muhammed! Yanına gelebilir miyim?" dedi. O sırada müşrik ileri gelenlerinden birisiyle konuşuyordu. Resûlüllah onu duymazdan gelerek başını öte tarafa çevirdi. Müteakiben yanındaki hitapla "Falanın babası! Söylediklerimi kabulde zorluk mu görüyorsun?" dedi. Adam, "Tanrılara aktılan kanlar hakkı için söylediklerini kabulde bir zorluk görmüyorum..." diye karşılık verdi. Derken "Yanına âmâ biri geldi diye peygamber yüzünü asıp çevirdi." âyetiyle başlayıp devam eden Abese suresi nazil oldu. Muavatta', "Kur'ân", 4; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 80.

22 Abese 80/1-4.

23 Abese 80/11-12.

24 Buhârî, "Cenaiz", 3; "Şehâdât", 30, "Tabir", 13, 27.

İbn İshâk'ın (151/768) verdiği bilgilere göre Hz. Peygamber'le karşılaşan bir bedevi, "Madem nebîsin (gâipten haber veriyorsun) o halde bil bakalım, devam dışı mı yoksa erkek mi doğuracak?" diye soru sormuş, Seleme b. Selâme b. Vaks adlı sahabe ise soruyu anlamsız bulduğu için sert bir üslupla karşılık vermiş ve Hz. Peygamber'e böyle bir soru sorulmasına tepki göstermiştir.²⁵ Sahabe Resûlullah'ı bu tür bir bilginin kaynağı olarak görmüyordu. Haddizatında ilk Müslümanların böyle bir beklentisi de yoktu. Keza İbn İshâk'ın naklettiği rivayette olduğu gibi en erken döneme ait kaynaklarda, Hz. Peygamber'in gaybı bilemeyeceği yönünde haberler bulunurken, müteakip dönemlere ait eserlerde gaybı bildiğine veya gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiğiğine dair sayısız iddia ortaya atılmıştır.

Manidar bulduğum çelişkilerden birisi de, ayetlerde Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiası temellendirilemeyince, bu boşluğun rivayetlerle doldurulmuş olmasıdır. Bunun yanı sıra Cin²⁶ ve Âl-i İmrân²⁷ surelerindeki ayetlerde geçen münhasır konu ile ilgili bir iki açıklama üzerinden tevîl yoluyla Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları dillendirilmiştir. Ayetler Resûlullah'ın gaybı bildiği iddiasını desteklemeyince, Cebrail ismi devreye sokularak onun üzerinden Hz. Peygamber'in gaybı bilgiye muttali olduğundan söz edilmiştir. Oysa Cebrail vahiy meleğidir ve Allah'la Peygamber arasında elçidir. Vahiy getirmişse, bunu eksiksiz olarak aktarmış olmalıdır. Aksi halde Allah nezdinde "Güvenilir Elçi" olduğuna vurgu yapan ayetleri izah hayli zorlaşır.²⁸ Allah'tan başkasının gaybı bilemeyeceği konusu ayetle sabit olmasına rağmen, vahiy muhatabına getiren Cebrail'in vahiy dışında Hz. Peygamber'e bir bilgi iletmesi düşünülemez. Melekler ve cinlerin gaybı bilgiye muttali olmadıklarını bizzat vahiy bildirmektedir. Dolayısıyla gaybı bilmeyen Cebrail ismi üzerinden böyle bir iddianın temellendirilemeyeceğini belirtmek istiyoruz.

25 İbn Hişâm, II, 446; Vâkıdî, Meğâzi, I, 46.

26 Cin 72/27.

27 Âl-i İmrân 3/179.

28 Necm 53/4-8; Tekvîr 81/15-25.

Nur suresinin 11. ayetinde yer alan husus da, Hz. Peygamber'in gaybı bilgiye muttali olmadığına bir başka Kur'ani dayanağıdır. İlgili ayette Hz. Âişe'nin adının karıştırıldığı *ifk* (iftira) hadisesine dair açıklama yer alır. Olay Hendek Gazvesi sonrasında münafıkların başlatmış olduğu psikolojik savaşın bir yansımasıdır. Savaş öncesi Medine'de oldukça tedirgin bir hava estirilmişti. Kureyşli müşrikler diğer kabilelerin desteğini alarak muazzam bir ordu hazırlayıp Medine üzerine yürümüştü. Artan tedirginlik nedeniyle çeşitli hizipler ortaya çıkmış, Medine'de nifak yayılmıştı. Kamuoyunda müşriklerin galip geleceğine dair söylentiler artmış, buna yönelik beklentiler ortaya çıkmıştı. Yahudiler ve münafıklar gerçek niyetlerini göstererek Müslümanlara karşı psikolojik savaş başlatmışlardı. İlk önce Hz. Peygamber'in Zeyneb'le evliliğini dillerine dolamışlar, ancak bundan beklenen neticeyi elde edemeyince, bu sefer *ifk* (iftira) hadisesini gündeme getirerek büyük bir fitne ve dedikodu çıkarmayı başarmışlardı.²⁹

Rivayetlere göre Benû Mustalık Gazvesi'nden dönerken ordu konakladığı zaman, Hz. Âişe devenin hevdecinden ayrılıp ihtiyacını gidermek için uzaklaşmıştı. Ancak bu esnada gerdanlığını kaybedip aramaya dalınca geç kalmış ve ordu yoluna devam etmişti. Kervandan ayrı kalan Hz. Âişe'yi Safvân b. Muattal'ın bulup ordunun konakladığı yere yetiştirdiği söylenir. Ancak hadiseyi öğrenen münafıkların reisi Abdullah b. Ubey, Hz. Âişe'nin Safvân'la gönül ilişkisi olduğunu ve kasıtlı olarak geri kaldığını dillendirip büyük bir iftira kampanyası başlatmıştır. Söylentiler giderek yayılınca, bazı Müslümanlar bile bu dedikoduların etkisinde kalmıştır.³⁰

Hakkındaki dedikodulardan üzülen Hz. Âişe babasının evine dönmüştü. Gelişmeler Hz. Peygamber'i de hayli üzünce Hz. Ali boşamasını teklif etmiştir. Yaklaşık bir ay geçmesine rağmen olay tam olarak aydınlatılamayınca, Hz. Peygamber kayınpederi Hz. Ebû Bekir'in evine gidip eşyle konuşmak is-

29 Buhârî, "Tefsir, (Nûr)" 6, "Meğâzi", 35, "Şehâdât", 15, "Ehadisü'l-enbiyâ", 19; Müslim, "Tevbe", 56.

30 Buhârî, "Ehadisü'l-Enbiyâ", 19; Ebû Dâvud, "Taharet", 121.

temiş, ancak Hz. Âişe kendisinden kuşkulandırılması nedeniyle kırgın olduğu için Hz. Peygamber'e yüz vermemiştir. Nihayet Nur suresinin 11. ayeti nâzil olmuş³¹ ve devamındaki ayetlerde durum netlik kazanarak Hz. Âişe aklanmıştır.³²

İfk hadisesiyle ilgili söylentiler çıktığı zaman, Hz. Peygamber gaybdan haber alıp bu olayın doğru veya yanlışlığını teyit edememiştir. Ayet inzâl edilince gerçeği öğrenmiştir. Şayet Cebrail Hz. Peygamber'e gaybi bilgiler getiriyorsa, Hz. Peygamber'in onca sıkıntı çekmesine gerek kalmaz, olayların iç yüzünü bildirir ve mesele hallolurdu.

Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olmadığı konusundaki ilginç haberlerden birisi de, bir hırsızlık hadisesine dair anlatılardır. Rivayete göre Tu'me b. Ubeyrik, Katâde b. Nu'mân'ın zırhını çalmış ve onu Zeyd b. Semîn adlı bir Yahudi'ye emanet etmişti. İnceleme sonunda zırhın Yahudi'de olduğu ortaya çıkmış, ancak Tu'me Yahudi'ye iftira atıp zırhı çaldığını söylemişti. Zeyd b. Semîn zırhı kendisine Tu'me'nin getirdiğini söylemişse de, bazı Müslümanlar Tu'me'nin haklı olduğunu savunmuş, Yahudiler ise Zeyd'in lehine şahitlik yapmıştır. Konu Hz. Peygamber'e iletilince kendisine sunulan delillere bakarak Tu'me lehine hüküm vermek üzereyken, Nisâ suresinin 105-106. ayetleri nâzil olmuş ve gerçek ortaya çıkmıştır.³³ İlgili ayetlerde şu uyarı yapılmıştır:

*Ey Peygamber! Biz sana hakikat dolu bu Kur'an'ı insanlar arasında Allah'ın gösterdiği gibi hüküm veresin diye indirdik. Sakın (sana verilen yanlış bilgi veya yalancı şahitliğe dayalı olarak) hainlerden yana olma. Ve bundan dolayı Allah'tan af dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve affedicidir.*³⁴

31 Nur 24/11-19.

32 Buhârî, "Tefsir (Nûr)", 6, "Meğâzî", 35, "Şehâdât", 15; Müslim, "Tevbe", 56.

33 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şakir, I-XXIV, 1420/2000, IX, 176-177. Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 335-36; el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ân'l-Mecid*, I-IV, Beyrût 1415/1994, II, 111; el-Begavî, I, 698; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût 1422/2001, I, 465.

34 Nisa 4/105-106.

Ayetlerde Hz. Peygamber'in bilmediği veya müşahede etmediği bir konuya işaret edilmektedir. Böylece kendisine verilen yanlış bilgiye dayalı olarak karar vermemesi için uyarılmıştır.

Bir başka dava örneğinde de, yanlış kararlar vermemek için Hz. Peygamber'in şu ihtarda bulunduğundan bahsedilir: "Unutmayın ki, ben bir beşerim. İnsanlar davaları hakkında hüküm vermem için bana gelirler. Ola ki taraflardan birisi maksadını daha inandırıcı bir şekilde anlatır ve ben de onun lehine hüküm verebilirim. Şayet bana verilen bilgiler doğrultusunda yanlış bir karar verip bir Müslüman'a haksızlık edersem, yanlışlıkla hak kazanan kişi bilsin ki, elde ettiği şey ateşten bir parçadır. İster alsın, isterse bıraksın."³⁵

İbn Hişâm'ın verdiği bilgilere göre Yahudiler, Hz. Peygamber'e inanan insanların kafasını karıştırıp fitne çıkarmak için sabah inanmış gibi görünüp akşama inkâra kalkışarak birtakım hilelere başvuruyorlardı.³⁶ Bu şekilde fitne çıkarmaları Kur'an'a da yansımış ve bile bile inkâr edip fitne çıkardıkları için yerilmişlerdir.³⁷ Onların fitneleri ayetlerle Resûlüllah'a bildirilmiştir.

Medine'deki Yahudilerin önde gelenlerinden olan Zeyd b. Lusayt, Benû Mustalik Gazvesi'nden dönerken Resûlüllah'ın devesinin kaybolması hadisesini bile dedikodu malzemesi yapmış ve şöyle demişti: "Muhammed gökten kendisine haber geldiğini iddia ediyor. Ancak kaybolan devesinin yerini bile bilmiyor."³⁸ Bir başka rivayette ise, kaybolan devesini bulmak için bilgi soran kişiden Resûlüllah'ın rahatsız olduğu, hatta yanaklarının kızardığından bahsedilir.³⁹ Bu tür sözlerin etkisinde kalan insanlar bu olayı dillerine dolayınca, Hz. Peygamber onlara şu karşılığı vermişti: "Ben sadece Rabb'imın bana bildirdiklerini bilirim."⁴⁰ Erken döneme ait rivayetlerde konu

35 Buhâri, "Mezâlim", 6.

36 İbn Hişâm, II, 394.

37 Âl-i İmrân 3/99-103.

38 İbn Hişâm, II, 370; Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 423-24; Rabben et-Taberî, 79.

39 Müslim, "Lukata", 5, 6.

40 İbn Hişâm, II, 370.

bu şekilde aktarılırken, daha sonradan, olayın içeriği değiştirilmiş ve iddiaya göre Hz. Peygamber çok üzülmüş, Rabb'i onun kederini gidermek için Cebrail vasıtasıyla devenin yerini bildirmiştir.⁴¹

Resûlullah Yahudilerin çıkardığı söylentileri bilemediği gibi, bazı kararlarından rahatsızlık duyan müminlerin serzenişlerini de bilememiştir. Örneğin Huneyn Savaşı sonrası elde edilen yüklü ganimetlerin beşte birlik payını müellefe-i kulûb olarak isimlendirilen Mekkelilere veya yeni İslam'a girenlere dağıtmasından Ensâr rahatsız olmuştur. Diğer bir deyişle kendilerinin dışlandığı hissine kapılmışlar ve bundan dolayı hayli üzülenler olmuştur. Bir kısmı ise yakınmıştır. Konu Hz. Peygamber'e iletildiğinde Ensâr mensuplarını yanına çağırıp gönüllerini almış ve onları İslam'a kazandırmak için böyle bir tercih yaptığını söylemiştir.⁴²

Hz. Peygamber bir seriyye veya ordu sevk edeceği zaman önceden haberciler gönderip olay hakkında tahkikat yaptırır ve bilgi toplardı. Mesela Bedir Gazvesi öncesinde Kureyş kervanı hakkında bilgi toplamak amacıyla Talha b. Ubeydullah ile Sa'd b. Zeyd'i göndermiş, ancak onlar herhangi bir bilgi elde edemedikleri gibi, savaşın bitmesinden sonra Medine'ye dönebilmişlerdir.⁴³ Şayet Hz. Peygamber gaybdan haber alabiliyorsa veya onun böyle bir yeteneği var idiyse bilgi toplamak için haberciler göndermesine gerek kalmazdı.

Sadece Bedir Gazvesi'yle ilgili rivayetlere bakıldığında bile, Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olmadığına dair değişik örnekler bulmak mümkündür. Anlatılanlara göre Hz. Peygamber Bedir yakınlarına geldiği zaman, Kureyş ordusunun kaç kişi olduğunu öğrenmek için etrafa haberciler göndermiş, onlardan bir grup, Kureyş ordusunun iki sucusunu yakalayıp karargâha getirmişti. Hz. Peygamber Kureyş ordusunun

41 Aydın, Abdullah, *İlahî Nurlar; İslâm Düşüncesi, Ahlâkı ve Peygamberimizin Mucizeleri; İmam-ı Gazalî'nin Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1967, 131.

42 Buhârî, "Meğâzî", 57.

43 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 19; İbn Sa'd, II, 11.

sayısını öğrenmek için onlara bazı sorular sormuş, ancak net sayı veremedikleri için günde kaç deve kestiklerini sormuş, 'on deve' cevabı üzerine, onların sayısının bin kişi civarında olabileceğini tahmin etmiştir.

Hz. Peygamber Kureyş ordusunun sayısı hakkında bilgi sahibi olmadığı gibi, bu ordunun kervana yardım amacıyla geldiğine dair de başlangıçta bir bilgisi yoktu. Ancak nâzil olan vahiyden sonra haberdar olmuştur.⁴⁴ Rivayetler çok açık olduğu halde, sonraki kaynaklarda Hz. Peygamber'in gaybı bildiğine dair iddialar alabildiğince dillendirilmiştir.

Kureyşli suçuları yakalayanlar onları karargâha getirip sorgularken, o esnada Resûlullah namaz kılıyordu. Sucuların verdiği bilgilere inanmayan Müslümanlar, gerçeği söylemediklerini düşünerek onları tartaklayınca, dayaktan kurtulmak için onlar da yanlış ve abartılı bilgiler vermişlerdir. Namazı bitiren Resûlullah, "Doğru söyledikleri zaman onları dövdünüz. Yanlış bilgi verince bıraktınız." diye azarlamıştır.⁴⁵ Bu iddiaya göre Hz. Peygamber'in Kureyşli esirlerin verdikleri bilginin doğruluğu veya yanlışlığını bildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Şayet bu iddia doğruysa o halde niçin Allah Resûlü Kureyş ordusunun sayısını öğrenmek için haberciler göndermiştir? Ya da sayıları hakkında bilgi almak için onca çaba sarf etmiştir?

Hudeybiye Antlaşması öncesinde yaşananlar da Hz. Peygamber'in gaybı bilgiye sahip olmadığına bir başka delildir. Hatırlanacağı üzere o sırada Mekke'ye elçi gönderilen Hz. Osman, uzun süre dönmeyince öldürüldüğü düşünceyle Müslümanlar arasında büyük bir tedirginlik yaşanmış ve Kureyşlilerin üzerlerine geleceği endişesi hakim olmuştu. Tedirginlik giderek artınca, olası bir saldırı karşısında Hz. Peygamber'i terk etmeyeceklerine dair bağlılık yemini etmişlerdi. Bu olay '*Rıdvan btati*' olarak isimlendirilir.⁴⁶ Dikkat edi-

44 Enfâl 8/5-6, 42.

45 İbn Hişâm, II, 449; Vâküdî, *Meğâzî*, I, 52-53; Taberî, *Târîh*, II, 268, 275; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 115; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Omer Abdüsselâm Tedmürî, I. Baskı, Beyrut 1407/1987, 52.

46 Taberî, *Târîh*, III, 128.

lirse Hz. Peygamber en zor durumda bile Hz. Osman hakkında bilgi sahibi değildir.

Hendek muhasarası devam ederken düşman ordusunun durumu hakkında bilgi almak için Hz. Peygamber Huzeyfe'yi görevlendirmiştir. Huzeyfe geceleyin gizlice Kureyş ordusuna yaklaşıp aralarında tartışma ve huzursuzlukların yaşandığını tespit etmiş ve dönüşte Resûlullah'ı bilgilendirmiştir. Aldığı habere sevinen Allah Resûlü, Kureyş ordusunun kuşatmayı kaldıracağını öğrenmiştir.⁴⁷

Hendek muhasarası sırasında Resûlullah Kureyzalı Yahudilerin tutumlarında değişiklik olup olmadığını merak ettiği için tahkikat yaptırmıştır. Keza Huneyn Gazvesi'nin başlangıcında Malik b. Avf'ın kuvvetleri tarafından pusuya düşürülmelerini önceden bilememiştir. Ani saldırı karşısında İslam ordusu panikleyip dağılmış ve yaklaşık on iki bin kişilik kuvvetten Hz. Peygamber'in etrafında sadece yüz kişi kadar samimi insan kalmıştır.⁴⁸

Şayet Allah Resûlü gaybı biliyor olsaydı, olumsuz gelişmelere karşı tedbir alır ve herhangi bir kimseyi görevlendirme gereği duymazdı. Buna rağmen güya Hendek ordusunun kuşatmayı kaldırmasından sonra Resûlullah şehre dönerken, Cebrail gelip onu Benû Kureyzâ Yahudileri üzerine yürümesi için teşvik etmiş, hatta ikinci namazını bile kılmadan onlar üzerine yürümesini sağlamıştır.⁴⁹

Bir iddiaya göre Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Kinde kabilesinin temsilcileri, tereyağı içerisine bir çekirge gözü yerleştirmiş, yağ içinde ne olduğunu sormuşlar. Resûlullah da onlara "Sübhanallah. Bu ancak kâhinlere sorulacak soru. Kâhine veya onun kâhinliğine özenmek ateştir." karşılığını vermiştir.⁵⁰

47 İbn Hişâm, IV, 714, 715; İbn Sa'd, II, 69; Taberî, Târîh, III, 51, 52.

48 İbn Hişâm, IV, 894; Vâkîdî, Meğâzî, III, 898-99; İbn Sa'd, II, 151, 155, 156; Taberî, Târîh, III, 128.

49 Balcı, Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım, 168-69.

50 Halebi, III, 272-73; Asım Köksal, İslâm Tarihi; Medîne Devri, İstanbul 1980, X, 137.

Resûlullah'ın arrâf veya kâhinlere bilgi danışmayı yasakladığına dair birçok rivayet vardır. "Her kim bir arrâfa gidip gaipten bilgi almaya çalışırsa, kırk gecelik namazı kabul olunmaz."⁵¹ bunlardan birisidir. Keza "Kim gaipten haber almak için kâhine gider ya da onun söylediğini tasdik ederse, kişi Muhammed'e indirilen dinden çıkmış olur."⁵² şeklindeki açıklamaları da hatırlatılması gereken bir başka örnektir. Kimileri kâhinlerin bazı sözlerinin doğru çıktığını söyleyince, cin dostlarından duyduklarına bire on katıp anlattıklarını ve arada bir doğruya rastlanabileceğini söylemiştir.⁵³ Bir rivayette Cahiliye döneminde kâhinlik yapan birisinin Hz. Ebû Bekir'e yiyecek ikram ettiği ve bunu kâhinlikten elde ettiği ücretle aldığını söylediği, bunun üzerine Ebû Bekir'in telaşla yediğini çıkarmaya çalıştığı söylenir.⁵⁴

Resûlullah kendisi gibi beşer olan kâhinlerin gaybı bilemeyeceğini belirterek onlara danışılmasını yasaklarken, kendisinin bildiğine dair açıklama yapması mümkün değildir. Nitekim hiçbir zaman "Kâhinler değil, gaybı ben bilirim." gibi bir beyanda bulunmamış, aksine gaybı bilemeyeceğini vurgulamıştır. "Ben sadece bir beşerim, (gaybı bilemem)..."⁵⁵ mealindeki sözleri rivayetlere yansımıştır.

Halebî'nin verdiği bilgilere göre kimi Araplar, kuşların uçtukları yöne bakarak birtakım gaybi çıkarımlarda bulunuyorlardı. Yolculuğa çıkacakları zaman veya önemli bir karar aşamasında, kuş yuvasının bulunduğu yere gidip kuşu kaçırlar, kendilerine göre sağdan uçarsa o işin iyi sonuçlanacağına, soldan uçarsa kötü neticeleneceğine dair hüküm verirlerdi.⁵⁶ *el-İyâfe* (العیافة) denilen bu uygulamayı Resûlullah yasaklamış, hatta bunu büyük günahlardan saymıştır.

Araplar tarafından *tark* olarak isimlendirilen ve yere birtakım çizgiler çizip bu şekilde geleceğe dair kehanetlerde bu-

51 Müslim, "Selam", 125.

52 Ebû Dâvud, "Tıb", 21.

53 Buhârî, "Edeb", 117, "Tevhid", 57; Müslim, "Selam", 122, 123.

54 Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensar", 26.

55 İbn Mâce, "Ahkâm", 5.

56 Halebî, I, 90.

lunma anlayışını da yasaklamıştır.⁵⁷ İbn Haldun *arrâf* (bilticiler), *nâzır* (bakıcılar), *ehl-i zecr*, *ehl-i tark*, *mecnûn*, *nâim* ve *meyyit* ya da *ehl-i riyazât* (mutasavvıflar) gibi isimler sayarak bunların çeşitli çabalarla gaybi bilgi elde etmeye çalıştıklarını söyler. Çakıl taşları veya hurma çekirdeklerini birbirine vurarak çıkan seslere göre birtakım çıkarımlarda bulunanları *ehl-i tark* olarak niteler ve bu şekilde gaybi bilgiye ulaşma gayretlerinin tıpkı kâhinler gibi asılsız çaba olduğunu söyler.⁵⁸

Yine İbn Haldun ismi sayılan özellikteki insanların ayna veya su tası gibi şeffaf cisimler, kesilen hayvanın yüreği, ciğer ve kemiklerine bakma yöntemiyle birtakım gaybi haberler elde etmeye çalıştıklarını söyler veya Arapların bunlar vasıtasıyla gaybi bilgiye ulaşma çabasında olduklarını belirtir.⁵⁹

Birçok duasında Resûlullah'ın "Gaybı sen bilirsin Allah'ım"⁶⁰ ya da "Şüphesiz Sen Allâmu'l-ğuyûb'sun (Gaybları en iyi bilensin) ya Rabbi!"⁶¹ dediği rivayet edilir.⁶² Bu sözlerin sahibinin gaybı bildiğini iddia etmesi veya "Kıyamete kadar olacaklar hakkında ne sorarsanız bildiririm."⁶³ şeklinde açıklamalar yapması mümkün değildir. Ayetlerin yanı sıra rivayetlerde bile Resûlullah'ın kıyamet saatinin bilgisinin sadece Allah'a ait olduğunu söylediği, hiçbir kimsenin yarın ne kazanacağını ya da nerede öleceğini bilemeyeceğini söylediğine dair haberler nakledilmiştir.⁶⁴

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebû Bekir hilafete gelince, Arabistan'ın her tarafından isyan sesleri yükselmişti. O sırada Uman'da görevli olan Amr b. Âs halifenin isteği üzerine Medine'ye geldiği zaman Hz. Ali, Talha, Zübeyr

57 Ebû Dâvud, "Tıb", 23.

58 İbn Haldun, *Mukaddime*, (hazırlayan) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, I, 386, 388.

59 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 386-91.

60 İbn Hanbel, IV, 264; Buhârî, "Daavât", 48, "Edebû'l-Müfred", 412, 413; Ebû Dâvud, "Tefriu' ebvabî'l-vitr", 31, "Edeb", 100, 101; Tirmizî, "Daavât", 23, 31, "Şemail", 121; Nesâî, "Sehiv", 62.

61 Buhârî, "Tevhid", 10.

62 Buhârî, "Edebû'l-Müfred", 245.

63 İbn Hanbel, III, 107.

64 İbn Mâce, "Sunne", 9.

ve Abdurrahman b. Avf gibi sahabiler, ona bulunduğu yerde olup-bitenler hakkında sorular soruyordu. Konuşma sırasında Hz. Ömer çıkagelince Amr sustu. Ömer konuyu tahmin ettiğini söylemiş, ancak Talha "Ey Hattab'ın Oğlu! Yoksa sen gaybdan haber mi alıyorsun?" diye karşı çıkmıştır. Hz. Ömer de gaybı sadece Allah'ın bileceğini söyleyip sadece tahminde bulunduğunu açıklamıştır.⁶⁵

Hz. Peygamber'in gaybi bilgiye muttali olmadığına dair rivayetler daha da çoğaltılabilir. Ancak bu konu zaten ayetlerde son derece açık olduğu için daha fazla uzatmayı gerekli görmüyoruz.

Gerçekleşmeyen Gaybi Haberler

Resûlullah'a isnad edilen gaybi rivayetler arasında tarihi gerçeklere aykırı iddialar olduğu gibi, gerçekleşmeyen haberler de bulunmaktadır. Mesela Resûlullah'ın Bizans İmparatorunu kastederek *kayserin* helâk olacağını ve ondan sonra bir daha Rum (Doğu Roma/Bizans) diyarında *kayserin* çıkmayacağını söylediği iddia edilmiştir. Aynı iddia Sâsânî idarecisi *kisra* için de dillendirilmiş ve her ikisinin mülkünün/ idaresinin Müslüman Arapların eline geçeceğini haber verdiği söylenmiştir.⁶⁶

Konu ile ilgili rivayette Resûlullah'ın şunları söylediği iddia edilir: "Kisra ölmüştür, ondan sonra *kisra* yoktur. Kayser helak olunca, ondan sonra da *kayser* yoktur. Yemin ederim ki, sizler onların hazinelerine/ idaresine sahip olacaksınız."⁶⁷ Gelişmelere bakılırsa *kisra* ile ilgili iddia gerçekleşmiş, ancak *kayser* hakkındaki iddia tutmamıştır. Zira *kayser* 1453 yılına kadar devam etmiştir. Üstelik Bizans'ın yönetimi hiçbir zaman Müslüman Arapların eline geçmemiştir.

Bazı rivayetlerde kıyamet saatine yakın zamanda Kâbe'yi bacaksız⁶⁸ veya incecik baldırlı Habeşlilerin tahrip edeceğini-

65 Taberî, *Târîh*, III, 231 (İzzetî, III, 359).

66 Buhâri, "Eymân ve'n-Nuzûr", 3, "Farzu'l-Humus", 8, "Menakıb", 25.

67 Buhâri, "Cihad", 157; Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 75, 76, 77.

68 Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 125.

den söz edilmiştir.⁶⁹ Malum olduğu üzere risalet öncesinde Habeşli Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma girişiminden başka herhangi bir Habeş saldırısı olmamıştır. Buna mukabil Resûlüllah'ın vefatından yaklaşık elli sene sonra Emevî Halifesi Yezid b. Muâviye'nin (630-683) ordusu Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr üzerine yürümüş ve bu savaşta Kâbe mancınıklarla tahrip edilmiştir. Yezid'in vefatı üzerine kuşatma kaldırılıp Emevî ordusu çekilince, İbn Zübeyr savaştan sonra tahrip edilen mabedi temeline kadar yıkıp yeniden inşa etmiştir. Müteakiben 689 yılında bu sefer Abdümelik b. Mervan'ın (685-705) gönderdiği Haccac komutasındaki ordu yine İbn Zübeyr'e karşı savaşmış ve Kâbe ikinci kez tahrip edilmiş ve yeniden tamirat görmüştür. Gelişmelere bakılırsa Habeşlilerin Kâbe'yi tahrip edeceği iddiası tutmamıştır. Ayrıca Emevîler dönemindeki iki tahribatı ise bilememiştir.

Kâbe'nin tahrip edileceğine dair iddialar muhtelifdir. Savaşmak için buraya kasteden ordunun çölün bir yerine vardığında yere batırılıp helak edileceğinden bahsedilmiştir.⁷⁰ Rivayetin farklı versiyonunda ümmetten bir ordunun (Emevî ordusu) Beyt'e (Kâbe'ye) saldırmak amacıyla Kureyş'ten bir adam (Abdullah b. Zübeyr kastedilmektedir) üzerine yürüyeceği, ancak çöle vardıkları zaman yerin dibine batırılıp helak edileceklerinden söz edilir.⁷¹ Bir başka rivayette ise Kâbe'yi yıkmak için gelecek ordunun el-Beyda denen bölgede yere batırılacağı söylenmiştir.⁷² Hatta aynı amaçla hareket eden pek çok ordunun burada helak edilecekleri ilavesi bile yapılmıştır.⁷³ Açıklama üzerine ashaptan birisinin "Aralarında mümin varsa onların hali ne olacak?" diye soru sorduğu, Resûlüllah'ın da "Orası onların hepsine kabir olacaktır." karşılığını verdiği rivayet edilir. Bir başka versiyonda ise her birisinin ameline göre diriltileceği kaydı yer almaktadır.⁷⁴

69 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 57, 58, 59.

70 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 6, 7.

71 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 8.

72 İbn Mâce, "Fiten", 30; Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 112.

73 Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 112.

74 Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 112.

Rivayetlerin bir kısmında isim verilmese de, Emevî ordularından bahsedildiğini anlamak zor değildir. Nitekim bazı rivayetlerde Şam ordularının Mekke'ye yürüyeceğinden bahsedilmiş ve diğer rivayetlerde sözü edilen ordunun onlar olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.⁷⁵ Bir başka rivayette de, Kureyş'ten bir kişinin Beyt üzerine yürüyeceğine dikkat çekilmiş ve bununla Yezîd b. Muâviye ve Abdülmelik b. Mervan olduğu iması dile getirilmiştir.⁷⁶ Rivayetlerde Kâbe'ye saldıracak ordunun helâkından bahsedilse de, aksine başarılı olup mabedi tahrip etmişlerdir. Belli ki Emevîler döneminde iki kez Kâbe'nin doğrudan hedef alınması ve tahrip edilmesi, Müslümanların zihninde derin izler bırakmış ve bu tür rivayetlerle üstü kapalı olarak Emevî orduları yerilmiştir.

Bir iddiaya göre Resûlullah ashabıyla sohbet ederken, konuştukları gecedan itibaren 100 sene sonra aynı gün, yer yüzünde olanlardan hiçbir kimsenin kalmayacağını söylemiştir.⁷⁷ Rivayetin diğer versiyonunda kendisinden sonra 100 yıl içinde herkesin öleceğini söylediği nakledilir.⁷⁸ Hemen belirtelim ki, iddia görecelidir. Yüz seneden fazla yaşayanlar olabilir. Mesela Enes b. Mâlik'in 110 yaşında öldüğü söylenir. Bunun yanı sıra böyle bir iddia geleceğe dair haber niteliği taşımaz, sadece tahmin olabilir. Buhârî'de yer alan bir rivayete göre, Resûlullah'ın şu açıklamayı yaptığı iddia edilir: "İnsanların hayırlısı benim asrım, sonra onlara yakın olanlar, daha sonra onlara yakın olanlardır."⁷⁹ Bize göre bu iddia da gerçek dışı ve problemlidir. Daha açık ifadeyle söylemek gerekirse İslam inancına göre peygamber zamanında doğmak/yaşamak bireye herhangi bir ayrıcalık tanımaz. Aksî halde adalet ilkesini izah etmek problemlî olur.

Gayba yönelik iddiaların önemli bir kısmı, kıyamet alametleri ve bunlardan birisinin de Deccal denen yaratığın zuhur

75 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 7.

76 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 8.

77 Buhârî, "İlim", 41.

78 Buhârî, "Mevakitu's-Salat", 40; Ebû Dâvud, "Melâhim", 18; Tirmizî, "Fiten", 64.

79 Buhârî, "Rikâk", 7.

edeceğine dair iddialardır. Bu muhtevadaki anlatılar arasında Rum diyarına vardıkları zaman Müslümanların önce Bizans'la, ardından da Deccal ile savaşıp galip gelecekleri haberi de vardır.⁸⁰ Müslümanlar Bizans ordusuyla savaşmış, ancak Deccal ile savaşmamışlardır.

Deccal hakkındaki rivayetler hayli ilginç ve muhteliftir. İnsan görünümlü bir yaratık olarak tavsif edilen Deccal'ın bir gözünün kör olduğu,⁸¹ sağ gözünün gördüğü ve saçının gür olduğu, etrafında cennet ve cehennem ehlinin bulunduğu,⁸² gözleri arasında kefere yazdığı⁸³ beraberinde iki nehir aktığı, birisinin su diğeri ateşi temsil ettiği⁸⁴ gibi betimlemeler yapılmıştır. Gür saçlı olmasının yanında kıvrık saçlı bir genç olduğu, bir gözünün yerinden fırladığı ve Abdül-Uzaz b. Katan'a benzediği gibi haberler de bulunmaktadır. Rivayetin devamında "Sizden kim ona rastlarsa Kehf suresinin ilk ayetlerini okusun." diye uyarı yapılmış ve Şam ile Irak arasındaki bir yerden zuhur edeceğinden söz edilmiştir. Hatta etrafa fitne yayacağı haberleri de aktarılmıştır.⁸⁵

İbn Ömer isnadlı bir rivayette Deccal için "mesih Deccal'ın sağ gözünün kör olduğu ve adeta yerinden fırlamış bir üzüm tanesine benzediğinden" söz edilmiştir.⁸⁶ Deccal'ın beraberinde bulunduğu iddia edilen zahir ve batin nehir için Resûlüllah'ın şu uyarıda bulunduğu söylenir: "Kim ona yetişirse ateş gördüğü nehre gelsin, gözünü yumsun. Sonra başını eğerek ondan içsin. Çünkü o soğuk sudur. Hakikaten Deccal'ın gözü siliktir, üzerinde kalın bir deri vardır. İki gözünün arasında kâfir yazılıdır. Onu her mümin okur."⁸⁷

İddialara göre Mekke ve Medine hariç, Deccal her bir beldeye ulaşacak ve fitne yayacaktır. Bu iki şehri ise melekler saf tutarak koruyacaktır. Anlatının sonunda Medine'deki her

80 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 38.

81 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 100, 101

82 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 104.

83 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 102, 103.

84 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 105, 106, 107, 108, 109.

85 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 110.

86 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 100.

87 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 105.

bir kâfir ve münafığın Allah tarafından şehrin dışına atılacağı gibi ilginç bir iddia dillendirilmiştir.⁸⁸ Hatta Medine şehrinin demirci körüğü gibi kötülere dışarı atacağı, buna mukabil samimi-temiz olanlara ilişmeyeceği bile iddia edilmiştir.⁸⁹

Anlatılardaki temel vurgu fitnenin Medine'ye giremeyeceği iddiasıdır. Oysa bazı rivayetlerde bizzat şehre fitnenin bulaşacağı, hatta fitne bulaşmamış bir ev kalmayacağından bahsedilmiştir. Bu minvaldeki rivayetlerin birisinde şu iddialar dillendirilmiştir: Resûlullah bir gün Medine'de yüksek bir yere çıkıp evlere doğru bakmış ve sonra beraberindekilere şu uyarıda bulunmuştur: "Sizler benim görmekte olduğum tehlikeleri görebiliyor musunuz? Ben evlerinizin aralarına dökülecek fitne mahallerini ve bunun şiddetli yağmurdan oluşan sel sularının açtığı yarılar gibi izler bırakacağını görüyorum."⁹⁰

Bir başka rivayette ise, Deccal'ın sadece şehrin yakınlarındaki Harre olarak isimlendirilen çorak ve çakıllı araziye kadar gelebileceğinden ve Medine'ye girmesinin haram kıldığından söz edilmiştir. Buraya kadar gelince Medine halkından hayırlı bir kimsenin Deccal'ın karşısına çıkacağı ve ona "Yemin olsun sen, Resûlullah'ın haber verdiği kimsesin!" diye mukabelede bulunacağı, ancak Deccal'ın bu adamı öldüreceğinden söz edilmektedir.⁹¹

Müslim b. Ukbe komutasındaki Şam ordularının Harre'de, Abdullah b. Hanzala önderliğindeki Medinelilerden oluşan orduyu yendiği ve onu öldürdükleri, ardından şehre girip üç gün boyunca yağma yaptıkları bilgileri göz önüne alınırsa, rivayette bu ordudan bahsedildiğini anlamak zor değildir. Ancak doğrudan isim zikretmek riskli olduğu için, üstü kapalı ifadelerle Emevî orduları yerilmiştir. Anlatılarda ise kadim kültürlerdeki mitolojik yaratık olarak betimlenen Deccal metaforu kullanılmış ve Resûlullah'ın Medine'sini yağmalayan Emevî ordularının vahşeti kıyamet gibi telakki edilmiştir.

88 Buhârî, "Fedailü'l-Medine", 9.

89 Buhârî, "Fedailü'l-Medine", 10.

90 Buhârî, "Fedailü'l-Medine", 8.

91 Buhârî, "Fedailü'l-Medine", 9.

Gerçek dışı haberler arasında Resûlullah'ın şu uyarılarda bulunduğu iddiaları da dillendirilmiştir: "Öyle bir zaman gelecek ki, bir kimse diyar diyar dolaşacak, ancak altınlarının zekâtını verecek bir fakir bulamayacaktır." Bir başka rivayette ise, "Öyle bir zaman gelecek ki, erkeklerin azlığı ve kadınların çokluğundan dolayı bir erkeğin peşinden 40 kadın koşacaktır." gibi haberler nakledilmiştir.⁹² En ilginç rivayetlerden birisi ise, Fırat nehrinin suyunun çekilip altından bir hazinenin ortaya çıkacağı iddiasıdır. Hatta "Kim orada bulursa ondan bir şey almasın." ihtarını bile yapılmıştır.⁹³ Dikkat edilirse bu iddiaların hiçbirisi gerçekleşmemiştir.

Bir iddiaya göre, Medine'ye gitmek amacıyla iki çobanın Müzeyne'den yola çıkacağı, ancak şehre geldikleri zaman burayı bomboş bulacaklarından bahsedilir. Hatta her ikisinin Seniyyetü'l-vedâ denen yerde yüz üstü düşüp ölecekleri bile söylenmiştir.⁹⁴ Bir başka rivayette ise Cehcah denilen bir adamın melik olmadığı sürece gün ve gecelerin bitmeyeceğinden bahsedilir.⁹⁵

Yahudilerle ilgili kimi iddialar da gerçekleşmemiştir. Örneğin Müslümanlar ile Yahudilerin savaşacağına işaret edildikten sonra, bu mücadele esnasında taşın, "Ey Müslüman! Arkamda Yahudi var, gel de öldür." diye haber vereceğinden söz edilmiştir.⁹⁶ Tamamen gerçek dışı olan bu iddiaların, tarihi olarak da doğrulanmasının mümkün olmadığını göz ardı etmemek gerekir. Hatta ciddiye almadığımız için ayrıca açıklama yapmayı zait sayıyoruz.

İddiaya göre Resûlullah kıyametin ne zaman kopacağına dair soruya cevap verirken bu konuda bilgisinin olmadığını söylemiş, ancak alametleri hakkında haber verebileceğini belirterek şunları saymıştır: "Cariyenin kendi sahibini doğurması kıyamet alametidir. Yalın ayak veya bir kısım çıplak

92 Müslim, "Zekât", 59.

93 Tirmizî, "Sıfatü'l-Cenne", 26.

94 Müslim, "Hac", 499.

95 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 61

96 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 80, 81.

insanlar idareci olunca, koyun çobanları yüksek bina yapmakta birbirleriyle yarışınca kıyamet yaklaşmış demektir.”⁹⁷ Bir başka iddiada ise kıyamete yakın zamanda güvercinlerin gerdanı gibi sakallarını siyaha boyayanların çıkacağı ve bunların cennet kokusunu alamayacaklarından söz edilmiştir.⁹⁸ Ayrıca Yahudilerle büyük bir savaş yapılmadan kıyametin kopmayacağı iddiası dile getirilmiştir.⁹⁹ Şayet Resûlullah sakal boyamayı bu derece kötülemişse, ne başta Hz. Ebû Bekir'in bu yasağa uymadığını söyleyebiliriz. Zira özellikle Cuma günlerinde sakalını kına veya çivit otuyla boyar ve Mescit'e öyle giderdi.¹⁰⁰

Rivayetlerin bir kısmında Rumlarla Müslümanların barış yapacakları ve müttefik olup başka bir düşmana karşı savaşacakları gibi haberler bulunmaktadır.¹⁰¹ Hatta kırk gün boyunca Bizans askerlerinin Şam bölgesinde ilerleyecekleri ve Dimeşk ile Amman'dan başka hiçbir şehrin onlara karşı duramayacağından söz edilmiştir.¹⁰² Ayrıca Acem krallarından birisinin, Dimeşk hariç Şam bölgesindeki bütün şehirleri ele geçireceği iddiası dillendirilmiştir.¹⁰³

Bazı rivayetlerde develerin hörgüçlerini ve koyunların kuyruklarını diri iken kesip içinden et parçası alan bir topluluğun çıkacağını Resûlullah'ın haber verdiğinden söz edilmiş ve şu uyarı yapılmıştır: “Unutmayın ki, diriden kesilen kısım murdardır.”¹⁰⁴ Bazı rivayetlerde canlı devenin hörgücünden bir miktar et alındığına dair anlatılar nakledilmiştir. Örneğin Resûlullah'ın amcası Hamza'nın, sarhoş olduğu sırada Hz. Ali'ye ait devenin hörgücünü kesip bir miktar et aldığına dair birçok rivayet nakledilmiştir. Olayı öğrenen Ali'nin hayli üzüldüğü ve Resûlullah'ı bilgilendirdiği, bunun üzerine Allah

97 İbn Mâce, “Fiten”, 25.

98 Nesâî, “Zinet”, 15.

99 Buhârî, “Cihad”, 94.

100 İbn Sa'd, III, 194; Taberî, IV, 49; Nesâî, “Zinet”, 64.

101 Ebû Dâvud, “Cihad”, 156.

102 Ebû Dâvud, “Sünne”, 8.

103 Ebû Dâvud, “Sünne”, 8.

104 İbn Mâce, “Sayd”, 8.

Resûlü'nün Hamza'yı azarladığı söylenir.¹⁰⁵ Muhtemelen hayvana eziyet etmemek için yapılan uyarı, müteakip süreçte hadis formuna sokulup gelecekte vuku bulacak olaylar arasında zikredilmiştir.

İleride vuku bulacak olaylar olarak zikredilen ve kıyamet alametleri olarak sunulan mitolojik anlatılar arasında Kostantınıyye'nin (İstanbul) fethine ilişkin haberler hayli ilginç ve muhtelifdir. Bu konu müteakip bölümde müstakil olarak ele alınacağı için burada detaya girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, şayet rivayetlerdeki iddialar gerçek olsaydı, İstanbul'un fethiyle birlikte kıyametin de kopması gerekirdi.¹⁰⁶ Zira fetihle birlikte kıyametin kopacağı iddiası bulunduğu gibi, Kostantınıyye'nin fethini müteakip üç, altı, dokuz ay veya altı yıl sonra da kıyametin kopacağına dair muhtelif rivayetler nakledilmiştir.

Müslim'de yer alan bir rivayete göre, ahir zamanda bir halifenin malları saymadan taksim edeceği iddiası bulunmaktadır.¹⁰⁷ Hemen hatırlatalım ki, böyle bir kurumun geçmişteki işlevselliği veya Müslümanlar arasındaki fonksiyonelliği kalmadığına göre bu iddianın bir karşılığı yoktur. Bazı rivayetlerde ise memleketler fethedecek olan ümmetin aşırı müreffeh hayat yaşayacağından söz edilmiştir. Hatta yağ ve balın karıştırılmasından oluşan ve adına *fâlûzec* denilen tatlının yenileceğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁸ Keza kısra ile kayserin hazinelerinin Müslümanların elinde geçeceği ve Allah yolunda harcanacağı menkıbeleri de, yine geleceğe dair haber kategorisinde sunulmuştur.¹⁰⁹

Resûlüllah'a isnad edilen iddiaların gerçekleşmediğini, hatta tarihî gerçeklere aykırı tasvirler içerdiğini görüyoruz. Haddizatında geleceğe dair haberlerin hemen hepsinin doğrudan vahye aykırı olduğunu da belirtelim. Vahye göre gelece-

105 Buhârî, "Meğâzi", 12. "Farzu'l-humus", 1, "Musakât", 13, "Talak", 11; Müslim, "Eşribe", 1, 2; Ebû Dâvud, "Harac", "Fey' ve 'Imare", 19, 20.

106 İbn Mâce, "Cihâd", 11.

107 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 69.

108 İbn Mâce, "Et'ime", 46.

109 Buhârî, "Menakıb", 25.

ğın bilgisi gayb kategorisindedir ve gayba dair bilginin sadece Allah'a ait olduğu hususu son derece açıktır. Bu tür iddialar, yaşanan talihsiz hadiselerle dair halk menkıbeleri olarak sonradan kaynaklara giren içi boş haberlerdir.

Fetih suresinin birinci ayetinin inzâl edilmesiyle ilgili bilgi veren Mukâtil b. Süleymân, Resûlullah'ın gaybı bilemeyeceğine dair şu dikkat çekici haberleri anlatır: Mekke'deyken Ahkâf suresinin 9. ayeti nâzil olmuştu. Ayette Resûlullah'ın ağzından "*Bana ve size ne olacağını bilemem.*" açıklaması yer almaktadır. Müşrikler buna sevinmişlerdi. Ayet Resûlullah'a bir üstünlük veya ayrıcalık tanımadığı için "Onun ilahının karşısında biz ve kendisi aynı durumdayız." diye alay etmişlerdi. Hatta şayet okuduklarını kendisi uydurmamışsa, 'Allah tıpkı Hz. Süleyman ile Meryem oğlu İsa ve havarilerine akıbetleri hakkında bilgi verdiği gibi, ona da akıbeti hakkında bilgi verirdi.' kabilinden söylemler dillendirmişlerdi. Müşriklerin sözleri Müslümanlara dokununca Hz. Ömer ile Hz. Ebû Bekir gibi sahabiler Resûlullah'a gelip "Allah sana ne yapacağını bize bildirmen için haber vermeyecek mi?" diye sordular. Resûlullah bu konuda henüz bir ayet nâzil olmadığını hatırlatarak geleceğe dair haber veremeyeceğini belirtmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse en sıkıntılı dönemde bile, vahiy gelmediği için Hz. Peygamber gelecek veya gayb hakkında bir şey söylemeyi tercih etmemiştir.

Müslümanlar Medine'ye hicret edince, bu sefer Abdullah b. Ubey gibi kimi münafıklar "Kendisine ve beraberindekilere ne yapacağını bilemeyen bir adam nasıl olur da nebî (gaipten haber veren) olabilir?" diye Resûlullah'ın gaybı bilmemesini alayvari sözlerle dillerine dolamışlardır. Mukâtil'in iddiasına göre Mekkeli müşrikler ve Medineli münafıkların bu tür sözlerle Müslümanlarla alay etmeleri ve sevinmelerine karşılık olarak, Allah Fetih suresinin birinci ayetini inzâl ederek onun önünün açıldığını veya açılacağını müjdelemiştir.¹¹¹

110 Mukâtil b. Süleymân, IV, 46.

111 Mukâtil b. Süleymân, IV, 47.

Tirmizî'de yer alan bir iddiaya göre Resûlullah geleceğe dair haber verirken devlet başkanlığının Kureyş'te, kadılığın Ensâr'da, müezzînlüğün Habeşlilerde ve emanetin de Ekd kabilesinde, yani Yemen'de olacağını haber vermiştir.¹¹² Gelişmelere bakılırsa bunlardan sadece idareciliğın Kureyş'in elinde kaldığını ve bunun da gayri meşru yollarla elde edildiğini görüyoruz. Diğer iddiaların hiçbirisinin karşılığının olmadığını hatırlatmak durumundayız.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in ahır zamanda bir halifenin malı saymadan taksim edeceğini haber vererek haksızlık yapacağından bahsedilir.¹¹³ Hilafet kurumu olmadığına göre ve bundan sonra da böyle bir kurumun geçmişteki işlevselliği bağlamında fonksiyonelliği kalmadığına göre, bu ihbarın bir önemi kalmamıştır. Bu durumda acaba Hz. Peygamber yalan veya yanlış bir ihbarda mı bulunmuştur? Bu tür rivayetler referans alındığı zaman Allah Resûlü'nün hangi konuma düşürüldüğünü göz ardı etmemek gerekir.

Sonuç

Yaklaşık bir oranlama yapıldığında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan olumsuz hadiselerle ilgili olarak Resûlullah'ın gaybı bildiğine ilişkin iddiaların daha fazla dilendirildiğini veya yaygınlık kazandığını görüyoruz. Ancak bu bölümde işaret edildiği üzere bilemeyeceğine dair rivayetler de hayli fazladır. Üstelik bu rivayetler hem gayb konusundaki vahyin muhtevası hem de Resûlullah'ın risalet hayatıyla uyum arz eder.

Resûlullah'ın gaybı bildiği veya bilmediği konusunda sahabenin bir sorunu yoktu. Dikkat edilirse gaybı bildiği iddiaları onun vefatından sonraki birinci ve ikinci asırda gündeme gelmiş bir konudur. Özellikle yaşanan olumsuz hadiselerle dair haberler, zamanla Resûlullah'm ihbarı formunda sunulup bir bakıma olayların aktörlerini aklama yoluna gidilmiştir. Hikâye veya menkıbe bağlamında anlatılan gerçek dışı haber-

¹¹² Tirmizî, Menâkıb, 71.

¹¹³ Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 69.

ler, tedvin döneminde müellifler tarafından sorgulanmaksızın alınmış ve kaynaklara girmiştir. Müellifler ravilerden rivayet naklederken, bunların senet zincirine gösterdikleri hassasiyeti ne yazık ki, haberin muhtevasına göstermemişlerdir. Böylece doğrudan vahye aykırı olan birçok anlatı ya da iddia kaynaklara girmiştir. Başlangıçta sorgulanmadan alınan bu iddialar, zamanla Hz. Peygamber'in bi'setinin birer yapı taşı mahiyetinde algılanmıştır.

Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları arasında gözden kaçan önemli detaylardan birisi, kimi iddiaların gerçekleşmemesi veya tarihî gerçeklere aykırı haberler ihtiva etmesidir. Gerek vahyin mesajı gerekse gaybı bilmediğine dair haberler dikkate alındığında, aslında gaybı bildiğine dair iddiaların hiçbir anlam ifade etmediğini görüyoruz. Dikkat edilirse bu tür haberler daha çok tasavvuf geleneğinde karşılık bulmuştur. Böylece peygamber varisleri olarak nitelenen şeyh, şih, veli veya Allah dostu gibi sözde otoritelere de benzer paye verilmiş ve onların da gaybı bileceği iddiaları dillendirilmiştir. Oysa böyle bir iddia, hem vahyin mesajıyla hem de Resûlullah'ın peygamberliğinin sınırlarıyla çelişmektedir. Üstelik sözünü ettiğimiz bağlamda bir otorite makamının tanınması veya benimsenmesine ne Resûlullah'ın örnekliliği ne de vahyin muhtevası müsaade eder. Diğer bir deyişle bu iddia bütünüyle vahye aykırıdır. Ne ki asırlardır tarikat-cemaat yapısı içerisinde kendisine müsait alan bulan temelsiz manevî otoriteler, İslam toplumunu kemiren en ciddi hastalık haline gelmiştir. Onları otorite olarak gören samimi dindarlar ise, onlara bel bağlayıp adeta onların sayesinde cenneti garanti etme beklentisi içerisine girmişlerdir. Oysa İslam inancı peygamber bile olsa, dünya hayatundayken birilerine cenneti garanti etme anlayışının kapısını tümüyle kapatmıştır.

Şayet rivayetlerdeki iddialar üzerinden mesele ele alırsa Hz. Peygamber'in gaybı bildiğinin yanı sıra bilmediği iddiaları da bulunmaktadır. Farklı muhtevadaki haberlerin aynı insana isnat edilmesi açık bir çelişkidir. Diğer bir deyişle Resûlullah ya gaybı biliyor veya bilmiyordur. Her iki konuda

da rivayetler olduğuna göre, hiç kuşkusuz en önemli belirleyici otorite vahiydir. Nitekim vahyin mesajı dikkate alındığında, Allah Resûlü'nün gaybı bilmediği konusu son derece açık ve nettir. Şayet Resûlüllah herhangi bir konuda ileriye yönelik olarak bir fikir beyan etmişse, bu sadece tahmin veya öngörü olabilir. Mutlak olarak gerçekleşeceği anlamına gelmez. Nitekim rivayetler arasında da tutanlar olduğu gibi tutmayan tahminler de vardır. Herhangi bir beşer olarak dile getirilmesi muhtemel tahmin veya öngörüyü, doğrudan Resûlüllah'ın gaybı bildiği iddialarına sabitlemek, Hz. Âişe'nin vurguladığı üzere ona iftira atmaktan başka bir şey değildir. Bu itibarla sadece rivayetler üzerinden meseleye yaklaşıldığı zaman gaybı bilemeyeceğine dair haberlerin daha kabul edilebilir olduğunu, üstelik bu haberlerin vahyin mesajıyla da mutabık olduğunu belirtmek istiyoruz.

BÖLÜM IV

GAYBİ RİVAYETLERİN TARİHSEL ARKA PLANI

Giriş

Gelecekte vuku bulacak olayları Resûlüllah'ın önceden haber verdiği ve müteakiben onun bildirdiği şekilde bu hadiselerin gerçekleştiği yönündeki iddialar, hadis mecmuaları arasındaki *fiten* ve *melâhim* bahislerinde zikredilir. Gaybi bilgi olarak sunulan bu haberlerin ya efsanevi nitelikte ya da olağanüstü mahiyetteki anlatılardan ibaret olması ve tamamen gelecekte vuku bulacak olumsuz hadiseler üzerine kurgulanması dikkat çeker.

Fiten ve *melâhim* gelecekte ortaya çıkacak idari ve siyasi kargaşa, iç savaş, kıyamet alâmetleri veya bu muhtevadaki haberlere ilişkin rivayetleri ve literatürü ifade eder.¹ *Fiten*, 'fitne' kelimesinin çoğuludur ve Müslümanlar arasında yaşanan olumsuz hadiselerin sebebi olarak gösterilir. Diğer bir deyişle yaşanan olumsuzlukların kaynağının Müslümanlar değil, fitne olduğundan bahsedilir. *Melhame* filinin çoğulu olan *melâhim* kavramı ise büyük bozgun ve ağır tahribatlarla sonuçlanan savaş ya da büyük kargaşa anlamına gelir.² Müslümanların aralarında vuku bulan Cemel ve Siffin gibi savaşların yanı sıra Harre Savaşı ya da kanlı iç isyanları ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır.

Fiten ve *melâhim* kavramlarının yanı sıra, benzer hadiseler için ayrıca *herc* kavramı kullanılır. Dinî, siyasi veya idari sebeplerle ilgili olarak İslam toplumu içinde ortaya çıkan kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan kötü hadiseler, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler gibi iddialar bu kavram-

1 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût 1414/1993, IV, 307, VI, 102; İlyas Çelebi, "Fiten ve Melâhim" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 149.

2 İbn Manzûr, XII, 537.

la ifade edilmiştir.³ Malum olduğu üzere olağanüstü tahribat veya yıkıntı için Türkçemizde *hercü mercü* deyimini kullanılır.

Kütüb-i sitte kategorisindeki eserlerde sözü edilen başlıklar altında birçok gizemli rivayet nakledilmiştir. En muteber kaynaklardan birisi olarak kabul edilen Buhârî'nin (256/870) *es-Sahîh*'indeki *Kitâbu'l-fiten* başlığı altında, Müslümanlar arasında ortaya çıkan kargaşa veya anlaşmazlıklara dair haberler, Resûlullah'ın ihbarı olarak sunulmuştur. İdarî, siyasi ve mezhepsel ayrışmaları içeren birçok iddianın yanı sıra, Deccal'ın Medine'ye gireceği, Ye'cûc ve Me'cûc olarak isimlendirilen bir topluluğun ortaya çıkacağı⁴ gibi bir dizi gizemli anlatı geleceğe dair haberler kategorisinde nakledilmiştir.

Buhârî ile aynı dönem olan Müslim (261/875) benzer hadiselerle dair haberleri, *Kitâbu'l-fiten ve Eşrâtu's-sâa* (kıyamet alametleri) başlığı altında zikreder. Müslümanların birbirleri ile savaşacakları, Rum (Bizans) diyarının ve Kostantınıyye'nin (İstanbul) fethedileceği, Deccal'ın ortaya çıkacağı, Hz. İsa'nın yeniden geleceği, Ye'cûc ve Me'cûc'un zuhur edeceği, iki kez sûra üfleneceği ve kıyametin kopacağına dair konular hakkında yaklaşık 140 rivayet nakledilmiştir.

Diğer muteber hadis kaynaklarında da benzer başlıklar altında ve aynı muhtevada çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Sözü edilen rivayetlerdeki temel vurgu, Müslümanlar arasında zuhur eden kargaşa ve ayrılıkları, Resûlullah'ın önceden haber verdiği ve onun vefatının ardından bu hadiselerin bir bir vuku bulduğu iddiasıdır. Gayb kategorisinde dile getirilen haberlerin, hadis mecmuaları arasına girmesi ve bu konuda hatırı sayılır bir edebiyatın oluşmasının mutlaka sebepleri bulunmaktadır. Bu bölümde mezkûr rivayetlerin ait oldukları dönemi ve bu döneme dair hadiseleri ele alarak, ortaya çıkış sebeplerini irdelemeye çalışacağız.

3 Ebû 'Ubeyd, *Garîbu'l-Hadis*, thk. Muhammed Abdulmu'id Hân, Haydarâbâd 1384/1964, IV, 77; İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadis*, thk. 'Abdullâh el-Cebbûrî, Bağdâd 1397/1977, I, 562; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekki, Beyrût 1408/1987, I, 469; İbn Manzûr, I, 303, II, 389.

4 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 1, 2, 3.

Siyasi Çatışma ve Parçalanmışlığın Rivayetlere Yansıması

Hız. Osman zamanından itibaren başlayan yönetim sorunlarının zamanla siyasi mücadelelere ve çatışmalara dönüşmesi, bu hadiselerle dair haberlerin süreç içerisinde gaybi bilgi veya haber kategorisine sokulmasını beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle sözü edilen olumsuz hadiselerle dair haberler, gaybi rivayetlerin oluşması veya üretilmesine ilham kaynağı olmuştur.

Yönetim sorunu olarak ortaya çıkan birtakım idari tasarrufların giderek isyana dönüşmesi ve Hız. Osman'ın katledilmesine kadar varması, sahabe arasında ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Yerine geçen Hız. Ali, selefinin haklı gerekçelerle öldürüldüğü kanaatinde olduğu için, faileri cezalandırma yoluna gitmemiştir. Ona göre Hız. Osman idari yanlışlarının bedelini ödemiştir. Öldürülmesinin haklı sebepleri olduğunu düşündüğü için katilleri cezalandırma yoluna gitmemiştir. Dikkat edilirse Hız. Osman'ın katilleri arasında üç isim sayılır ve bunlardan birisi kendi üvey evladı Muhammed b. Ebî Bekir'dir.

Hız. Ali'nin aksine başta Hız. Âişe, Talha ve Zübeyr olmak üzere birçok kişi, Hız. Osman'ı eleştirsele de öldürülmesini haklı bulmazlar. Onlar Hız. Ali'nin gerekli adımı atmaması nedeniyle onun kanını dava etme adına ortaya çıkmışlar, ancak bir insanın kanını dava ederken binlerce insanın kanının akmasında başrolü oynayıp meşru iktidara kafa tutmuşlardır. Mekke'de toplanan bu grup Hız. Âişe önderliğinde örgütlenecek Cemel ashabını oluşturmuş ve Basra'ya doğru ilerleyip burayı ele geçirmişlerdir. Hatta çok sayıda insanın kanını akıttıktan sonra şehre girmişlerdir. Hız. Ali, kararlarına uymayan Şam valisi Muâviye üzerine yürümeye hazırlanırken, Cemel ashabının Basra'da estirdiği terör nedeniyle onlar üzerine yürümüş ve Cemel Savaşı yapılmıştır. İki taraf arasında kardeş kanı akarken, Talha ve Zübeyr gibi Resûlüllah'ın ashabından çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

Cemel ashabını bir araya getiren sebep, Hz. Osman'ın kanının ortada kalması sorunuydu. Dikkat edilirse tahkimde (hakem olayı) gündeme gelen ilk konulardan birisi, Hz. Osman'ın mazlumen öldürülmüş olduğu karardır. Diğer bir deyişle haksız yere öldürüldüğünün kabul edilmesidir. Hz. Ali suçluları cezalandırmadığı için bu karar onu ciddi ölçüde haksız konuma düşürmüştü, buna mukabil Hz. Osman'ın akrabası olan Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyan ise onun kanının davasını gütmeye hakkı elde etmiştir. Böylece Muâviye, Şam valisi olarak çıktığı iktidar mücadelesinde, mevcut Halife Hz. Ali ile şartları eşitleyerek haklı bir gerekçe ile muhalefetine meşru bir zemin elde etmiştir.

Hz. Ali, Cemel ashabının muhalefeti bitirdikten sonra, Muâviye üzerine yürümüş ve iki ordu Sıffin'de karşı karşıya gelmiştir. Görünürdeki sebep Hz. Osman'ın kanını dava eden Muâviye'nin meşru Halife Hz. Ali'nin kararını tanımaması ve ona muhalefet etmesiydi. Muâviye, Hz. Osman'ın kanı meselesini istismar edip siyasi ranta dönüştürmüştü de, Osman'ın mazlumen öldürüldüğü kanaatinde olan birçok sahabe onun safında yer almıştır. Böylece Sıffin'le başlayıp tahkimle neticelenen gelişmeler, Iraklılar ile Şamlıların mücadelesine dönüşmüş ve özellikle Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra, rakipsiz kalan Muâviye'nin 661 yılında halifeliğini ilan etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Mekke ve Medine başta olmak üzere diğer yerlerdeki Müslümanlara da halifeliğini kabul ettirerek, hilafet makamını ele geçirmiş ve böylece yaklaşık 90 yıl hüküm sürecek olan Emevî devletinin temellerini atmıştır.

Muâviye 661 yılında hilafeti ele geçirdiği zaman bu seneyi 'cemaat (birlik) yılı' ilan etmiş ve Müslümanları ortak noktada buluşturmak için, iç kargaşa nedeniyle duran fetihleri yeniden başlatmıştır. Ancak meşru yollarla iktidara gelmedikleri için, özellikle onun vefatından sonra Emevî halifelerine karşı sürekli isyan ve başkaldırıları devam etmiştir. Özellikle Irak bölgesindeki Müslümanlar sürekli isyan etmiş ve kanlı çatışmaların ardı arkası kesilmemiştir. Siyasal mücadele olarak başlayan çatışmalar, zamanla itikadi ayrılıklara kadar uzanmıştır.

Müslümanlar arasında yaşanan kargaşa ve sorunlar, geçmişe özlemi (*Asr-ı Saadet*) yansıtan ilginç rivayetlerin üretilmesine yol açmıştır. Örneğin bir rivayette Resûlullah'ın şu sözleri söylediği iddia edilir: "En hayırlı dönem benim zamanımdır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlar, müteakiben onlara yakın olanların dönemidir." Rivayetin devamında iki veya üç asır zikredildiğine dair tereddütlü bir açıklama yapıldıktan sonra, müteakip dönemde gelecek bir kavmin hainlik yapacağı, kimsenin onlara güvenmeyeceği, adadıkları adağı yerine getirmeyecekleri ve tıka-basa karınlarını doyuracaklarına dair haberler nakledilmiştir.⁵ Belli ki üstü kapalı eleştiriler yapılırken bir taraftan da, saadet asrının özlemini yansıtan rivayetler üretilmiştir.

Ümmet arasında patlak veren iç savaş sırasında insanların bir kısmı taraf olma konusunda tereddüt yaşamıştır. Hatta bu tereddüdün tezahürü olarak Hz. Peygamber'den, "Öyle zaman gelecek ki, katil ne uğruna öldürdüğünü, maktul de neden dolayı öldürüldüğünü bilmeyecektir." şeklinde haberler nakledilmiştir.⁶

Tarafların yerilip övülmesine dair rivayetlerin yanı sıra, ümmetin içinde bulunduğu siyasal konjonktüre uygun öğütlerin yer aldığı rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin iç savaşın devam ettiği ve fitnenin kol gezdiği dönemde, kişinin en hayırlı malının koyunları olacağı ve fitneden uzak kalmak için onların peşine giderek çatışmalardan uzak kalabileceğine dair öğütler hadis formuna sokulup zikredilmiştir.⁷

Ümmet içinde ortaya çıkan ayrışma ve siyasi çatışmalara dair haberler arasında Emevî idaresini kötüleyen veya öven ilginç rivayetlere rastlanır. İktidar korkusundan dolayı idareyi eleştirenler, anlayan anlasın kabilinden ifadelerle isim zikretmeksizin veya üstü kapalı olarak mesajlar vermişlerdir. Örneğin Emevîler kastedilerek Resûlullah'ın ağzından şu iddialar dillendirilmiştir: "Benden sonra sünneti (yolumu) söndüren, bidat ile amel eden ve namazları geciktiren birtakım

5 Buhârî, "Şehâdât", 9.

6 Müslim, "Fitne ve Eşrâtü's-Sâa", 55, 56.

7 Nesâî, "İman ve Şerâihû", 30.

kişiler başınıza geçip işlerinizi idare edecek." Bu ihtar üzerine ravi "Ya Resûlüllah! Şayet ben onların zamanına ulaşırsam nasıl davranayım?" diye sormuş, Resûlüllah da, "Ey İbn Abdî Ümm! Sen bana ne yapacağını soruyorsun? Allah'a isyan eden kimseye itaat etmek yoktur." karşılığını vermiştir.⁸

Değişik rivayetlerde de, kimi Emevî halifelerinin sefih hayatları konu edilmiş ve onları yermek için Resûlüllah'ın ağzından şu iddialar nakledilmiştir: "Benden sonra namazı vaktinde kılan ve geciktiren idareciler olacak. Eğer vaktinde kılarlarsa onlarla kılın. Onlarla kıldığınızda size ve onlara sevap vardır."⁹ Bir başka rivayette ise ünlü Emevî valisi Sakifli Haccac eleştirilmiş ve onun hakkında "Sakif kabilesinden çıkacak bir zalim vardır."¹⁰ ifadeleri kullanılmıştır.

Tarafların birbiri aleyhine veya kendi lehlerine oluşturdukları rivayetler, Şam ve Iraklıların mücadelesi ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim Abbâsiler, Haricîler, hatta Türkler dahil olmak üzere değişik grup, fırka veya zümrelerin leh ve aleyhlerinde birçok gizemli rivayet, hadis formuna sokulup Resûlüllah'ın ihbarı olarak sunulmuştur. Aynı kaynakta ve yine aynı isnad zincirleriyle birçok farklı veya bir birine zıt rivayetin yan yana bulunması hayli manidardır. Geriye dönük olarak oluşturulan rivayetlerle, adeta adrese teslim olaylar anlatılmış ve bir bakıma geçmişte yaşanan hadiseleri aklama veya haklı gösterme yoluna gidilmiştir. Ümmetin ayrılığını meşru gören/gösteren rivayetler bir süre ağızdan ağza dolaştıktan sonra, Abbâsilerin kuruluş yıllarından itibaren kaynaklara girmiş ve en önemli referanslar olarak kabul görmüştür.

Bazı rivayetlerde fitne karşısında takınılacak tavra dair öneriler yer alır. Mesela fitne döneminde "oturanın ayakta durandan, ayakta duranın koşandan daha hayırlı olacağı" uyarısı yapılmıştır. Bunun yanı sıra "fitnenin zuhuruna tanık olanların, ona bulaşmamak için kuytu yerlere çekilmeleri gerektiğine" dair ihtarlar yapılmıştır.¹¹ İddiaya göre Resûlüllah bu tür

8 İbn Mâce, "Cihâd", 40.

9 İbn Hanbel, III, 446.

10 Tirmizî, "Menâkıb", 73.

11 Buhârî, "Menakıb", 25; Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 12.

nasihatlerde bulunduğu sırada adamın birisinin zor kullanılarak herhangi bir fırkaya katılması, savaşması ve öldürülmesi durumunda akıbetinin ne olacağını sorduğu, Hz. Peygamber'in de "öldüren kişinin hem kendisi hem de öldürdüğü kişinin günahını yüklenmiş olacağını" söylediği rivayet edilir.¹²

Müslümanlar arasındaki ayrışmaya dair haberlerin en dikkat çekici olanları, Haricilerle ilgili iddialardır. Rivayetlere göre Resûlullah bizzat "Hariciler" ismini zikrederek onların ortaya çıkacağını ve Hz. Ali'ye düşman olacaklarını haber vermiştir.¹³ Keza onları fazla Kur'an okuyan, ancak okuduklarının gereğini yapmayan ya da hızla İslam'dan uzaklaşan topluluk olarak nitelmiştir. Dahası nerede kısıtılırlarsa öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir.¹⁴

Haricilerin tasvir edildiği bir rivayette şu ilginç detaylar yer alır: "Ümmetimden öyle bir kavim çıkacak ki, Kur'an okuyacaklar. Sizin okuyuşunuz onların okumasının yanında hiçbir şeydir. Namazınız ve orucunuz da onlarınkine nazaran hafif kalır. Onlar Kur'an okuyacak ve onu kendi lehlerine zannedecekler. Hâlbuki aleyhlerine olacak. Namazları köprücük kemiklerinden öteye geçmeyecek, okun avı delip geçtiği gibi hızla İslam'dan çıkacaklar."¹⁵

Yine Haricilerle ilişkilendirilen bir rivayette, bu fırka mensuplarının güzel sözler söyleyeceği, ancak amellerinin sözleriyle örtüşmeyeceğinden bahsedilir. Devamında bir önceki rivayette yer alan betimlemeler zikredildikten sonra, yaratıkların en şerlileri olduğu nitelmesi yapılır. Hatta "Onları öldüren veya onlar tarafından öldürülen kimselere müjdeler olsun." gibi teşvik edici sözler nakledilmiştir.¹⁶

En ilginç iddialarından birisi Haricilerin "cehennemin köpekleri" olarak nitelenmesidir. Bu nedenle gök kubbe al-

12 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 13.

13 İbn Kesir, *Kitâbu mu'cizâtü'n-nübüvve*, 314.

14 Buhâri, "Fedailü'l-Kur'an", 36; Ebû Dâvud, "Sünne", 27, 28; Dârimî, "Ci-had", 40; İbn Mâce, "Sunne", 12.

15 Müslim, "Zekât", 156, 158.

16 Ebû Dâvud, "Sünne", 27, 28.

tında öldürülenlerin en şerlileri oldukları, buna mukabil Haricîler tarafından öldürülenlerin ise Müslümanların en hayırlıları oldukları nitelemeleri dikkat çeker.¹⁷ Bir iddiaya göre Resûlullah Medine'nin doğu tarafını işaret ederek bu bölgede ortaya çıkacak bir kavmin dilleriyle Kur'an okuyacaklarını, ancak okuduklarının boğazlarından aşağıya geçmeyeceğini ve okun yaydan çıkması gibi hızla dinden çıkacaklarını söylediği iddia edilir.¹⁸ Benzer muhtevalı bir başka rivayette aynı betimlemelerden sonra, detay olarak saçlarını kökünden kazıdıkları, okun yaydan çıkıp geri dönmeyeceği gibi hızla dinden çıkacakları ve bir daha dönmeyeceklerinden bahsedilmiştir.¹⁹

Haricîler kastedilerek doğu tarafından saçları traşlı bir kavmin ortaya çıkacağı, hak yoldan sapacakları,²⁰ ellerinde hayvan kuyruğu gibi kamçılar bulunacağı ve bunların zuhur etmelerinin yakın olduğuna dair ihbarlar yapılmıştır.²¹ Bir başka rivayette Resûlullah'ın Haricîleri ümmetin içinden bir topluluk olarak görmediği iddiası yer almaktadır.²²

Taraflar arasındaki siyasi mücadeleler ve ayrışmalara bağlı olarak kendi lehleri veya rakipleri aleyhine oluşturdukları rivayetler bazen meşhur isimler üzerinden temellendirilir. Mesela bir iddiaya göre Hz. Ali, Haricîler arasında eli kısa bir adamın olduğundan bahsetmiş ve taraftarlarına seslenip 'şayet şımarmayacağınızı bilsem, onları öldürenler hakkında Resûlullah'ın ne derece güzel vaatlerde bulunduğunu söyledim' demiştir.²³ Mezkûr rivayetin bir başka versiyonunda yine Haricîleri yeren özellikler sayıldıktan sonra, haram olan kanı dökeceklerinden bahsedilmiştir.²⁴

Müslim'de yer alan bir rivayette, Müslümanların tamamını helâk edecek bir felaketle karşı karşıya kalmamak için bir-

17 İbn Mâce, "Sunne", 12.

18 Müslim, "Zekât", 159.

19 Buhârî, "Tevhid", 57.

20 Müslim, "Zekât", 160.

21 Müslim, "Cennet ve Sifât'u-Naimihâ ve Ehlihâ", 53, 54.

22 Müslim, "Zekât", 147.

23 Müslim, "Zekât", 155.

24 Müslim, "Zekât", 156.

birleriyle savaşmayıp hiziplere ayrılmamaları tavsiyesi yer alır. Hatta ümmetin ayrılığa düşmemesi için Resûlullah'ın dua ettiği ve bu konularda bir sıkıntı olmayacağına dair Allah tarafından kendisine garanti verildiği gibi ilginç iddialar bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen şayet ümmet arasında bir çatışma olursa artık kıyamete kadar iç savaşın devam edeceği ve bu nedenle de en çok endişelendiği hususun bu konu olduğu belirtilir. Rivayetin devamında, ümmet için Resûlullah'ın endişelendiği bir başka konunun ise, saptırıcı bidat ve günahlara dalan idarecilerin işbaşına gelecek olmasıdır. Hatta ümmetten bir kısmının putperestliğe döneceği ve müşriklere iltihak edeceğine dair ihbarda bile bulunmuştur. Bu itibarla kıyamete yakın dönemlerde otuzdan fazla Deccal'ın türeyeceği ve hepsinin de peygamber olduğunu iddia edecekleri, buna mukabil az da olsa hak ve hakikat yolundan ayrılmayan bir zümrenin de olacağı ve bunların ilahi yardımla ödüllendirileceğinden bahsedilmektedir.²⁵

Ümmetin parçalanmışlığı belli ki, birçok insanın zihnini meşgul etmiş, hatta umutsuzluğa düşenler olmuştur. Bu umutsuzluk bazı anlatılarda "Ümmetin başına öyle fitnelere gelecek ki bazısı bir öncekini hafifletecektir." gibi betimlemelerle yansımıştır. Rivayetin devamında sabah ayrı akşam ise ayrı fitnenin zuhur edeceğinden bahsedilir. Müteakiben şu uyarı yapılır: "Kim bir devlet başkanına biat edip ona elini verirse olanca gücüyle itaat etsin. Şayet bundan sonra başka bir devlet başkanı çıkıp gelir de birincisine muhalefet ederse sonradan gelenin boynunu vurunuz."²⁶

Müslümanlar arasında zuhur edecek gruplaşma ve ihtilafların olacağına dikkat çekildikten sonra, bu süreçte kılıcı mümin kardeşine çekmek yerine, Uhud Dağı'ndaki taşlara vurmanın daha hayırlı olacağı uyarısı yapılmıştır. Hatta haksız yere öldürülünceye kadar evden çıkmama tavsiyesi dillendirilmiştir.²⁷ Bazı rivayetlerde ise çıkacak fitneye vurgu yapıldıktan sonra, buna karışanlar için kapıları başında cehennem ateşine çağrı-

25 İbn Mâce, "Fitnen", 9.

26 İbn Mâce, "Fitnen", 9.

27 İbn Mâce, "Fitnen", 10.

racak kimselerin olacağından bahsedilmiştir. Ardından fitnecilerin yolundan gitmektense adeta ağaç kökünü kemirir halde ölmenin daha hayırlı olacağı uyarısı yapılmıştır.²⁸

“Müslümanlar arasında fitne çıkaran ve birliği bozmaya çalışan kim olursa olsun hemen boynunu vurun.”²⁹ mealindeki sözler, iktidar mensuplarının gücünü muhafaza etmek amacıyla dile getirilmiş iddialardır. Keza “Sizlere bazı idareciler tayin edilecek. Bazılarınız onlara itiraz edecek. Kim kerih görür veya itiraz ederse kurtulmuş olur. Ancak kim rıza gösterip tâbi olursa...” kabilinden sözler de benzer saikler taşımaktadır. Mezkûr rivayetin devamındaki iddiaya göre, Resûlullah sözlerini henüz tamamlamamışken ashaptan birisi “Onlarla savaşmayalım mı?” diye sormuş, Resûlullah da “Namaz kıldıkları müddetçe, asla.”³⁰ diye mukabelede bulunmuştur.

“Benden sonra ümmetinden bir taife hak uğruna galip gelmeye devam edecek.”³¹ veya “Sünnetimden başka yol seçen ve benim yolumdan ayrılanlarla karşılaşacaksınız. Onların bir kısmını tanıyacak ve yadırgayacaksınız.”³² gibi iddialar da bu kabil örneklerdir. Hatta sözü edilenler arasında şeytan kalpli kişilerin bile olacağı uyarısı yapılmıştır.³³

Müslümanlar arasma tefrika girdiği zaman dinden çıkan bir grubun zuhur edeceği ve onları Hakk’a en yakın olan iki gruptan birisinin öldüreceğine dair rivayetler³⁴ de, yine fırkaların birbirleri aleyhine oluşturdukları iddialardan başka bir şey değildir.

Ümmetin tefrikaya düşmesini engellemeye yönelik rivayetler olduğu gibi, adeta tefrikayı meşrulaştıran rivayetlerin bulunması da hayli manidardır. Rivayetlerin bir kısmında ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, sadece birisinin *fırkayı*

28 İbn Mâce, “Fiten”, 13.

29 Müslim, “İmare”, 59.

30 Müslim, “İmare”, 62, 63.

31 Dârimî, “Cihad”, 39.

32 Müslim, “İmare”, 51.

33 Müslim, “İmare”, 52.

34 Müslim, “Zekât”, 150, 152, 153; Ebû Dâvud, “Sünne”, 12.

nâciye (kurtuluş fırkası) olacağı iddiaları yer alır.³⁵ Bazı rivayetlerde *fırkayı nâciye* yerine 'cemaatten ayrılmayanların cennete gireceği' açıklaması yer alır. Rivayetin bu versiyonunun Muâviye b. Ebî Süfyan'a dayanıyor olması hayli manidardır.³⁶ Aynı rivayetin İbn Ömer'e isnad edilen versiyonu da bulunmaktadır.³⁷ Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra onun rakipsiz kalıp halifeliğini ilan ettiğini ve 661 yılını 'cemaat yılı' ilan ettiğini dikkate alırsak, bu versiyonun ondan gelmesinin tesadüf olmadığını anlamak çok zor değildir.

Bir rivayette Yahudilerin yetmiş küsur fırkaya ayrıldığından söz edildikten sonra Müslümanların da benzer sayıda fırkalara ayrılacaklarına işaret edilmiş ve şu detaylar anlatılmıştır: Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da bir o kadar. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.³⁸ Rivayetin diğer versiyonunda aynı oranlar verildikten sonra ilave olarak bir firkanın cennete, yetmiş iki firkanın ise cehenneme gideceği kaydı eklenmiştir. Bu firkanın hangisi olduğu sorusu üzerine, ravi "Sahabenin yolunda olan cemaat" karşılığını vermiştir.³⁹

Bir başka rivayette ise yetmiş iki fırkaya ayrılacak ümmetin hepsinin cehennemlik olduğu uyarısı yapılmıştır.⁴⁰ Ebû Dâvud'daki bir rivayete göre ise Yahudi ve Hıristiyanların fırka sayıları verildikten sonra, "Benim ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır." kaydı bulunmaktadır.⁴¹ Belli ki Yahudi ve Hıristiyan kültüründe var olan bu tür haberler Müslümanları da etkilemiştir. En dikkat çekici olan husus ise, yetmiş üç sayısını tutturabilmek için gösterilen çabadır. Mezkûr rivayetlerle ada Müslümanların bölünmüşlüğü meşrulaştırılmıştır.

Hemen belirtelim ki, bu muhtevadaki rivayetler erken dönemdeki kaynaklarda yer almaz. Bunlar daha çok her fırka-

35 Dârimî, "Siyer", 75; Tirmizî, "İman", 18; Ebû Dâvud, "Sünne", 1; İbn Mâce, "Fiten", 17

36 Dârimî, "Siyer", 75; Ebû Dâvud, "Sünne", 1.

37 Tirmizî, "Fiten", 7.

38 Tirmizî, "İman", 18.

39 Ebû Dâvud, "Sünne", 1; İbn Mâce, "Fiten", 17.

40 İbn Mâce, "Fiten", 17.

41 Ebû Dâvud, "Sünne", 1.

nın kendisini kurtuluş fırkası olarak görmesini sağlayacak ve aynı zamanda mevcut parçalanmışlığı meşru gösterecek iddialardan başka bir şey değildir. Bir taraftan bütün ömrünü ümmetin birliği için harcayan bir peygamber varken ve '*kennehüm bünyânun mersûs/onlar bir binanın yapı taşları gibi bir birlerine kenetlenmiştir*',⁴² ayetinde de ümmetin birliğine vurgu yapılırken, bir taraftan da aynı peygambere ümmetinin ayrılığa düşeceğini söyllettirmek, ona yapılabilecek en acımasız itham ve büyük bir haksızlıktan başka bir şey değildir.

İktidar Mücadelesinin Rivayetlere Yansıması

Gaybi konulara dair haberlerin önemli bir kısmını Şam ve Iraklılar arasındaki mücadelelere dair rivayetler oluşturur. Hz. Ali'nin hilafet makamına geçmesinden sonra, özellikle Osman'ın katillerini cezalandırmaya yönelik teşebbüste bulunmaması sorunları daha da artırdı. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü düşünen Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr Mekke'de toplanarak öldürülen halifenin kanını dava etmek amacıyla harekete geçmiştir. Basra'ya doğru yürüyen Ali muhalifleri veya Cemel ashabı, şehri ele geçirip binlerce kardeş kanı akmasına neden oldular. Müteakiben Hz. Ali onlar üzerine yürüdü ve Cemel Savaşı vuku bularak daha fazla kan döküldü.

Şam valisi Muâviye'nin de Halife Ali'nin görevden alma kararını tanımayıp Hz. Osman'ın kanını dava etmesi, iki tarafı Sıffin'de karşı karşıya getirdi. Malum hile nedeniyle tahkimle neticelenen Sıffin Savaşı'nın ardından, Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmesi üzerine taraftarlarından bir grup ayrıldı. Hariciler olarak isimlendirilen Ali'nin muhalifleri, bu sefer onunla savaştılar. Çatışmalarda binlerce kardeş kanı akmış oldu. Neticede bir Haricî tarafından Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar varan olaylar yaşandı.

Ali'nin suikastla öldürülmesinden sonra rakipsiz kalan ve hilafeti devralan Muâviye ümmet arasında birlik beraberlik mesajları vermeye çalıştı. İç problemler nedeniyle durmuş olan fetihleri yeniden başlattı. Onun döneminde fazla problem yaşanmasa da, müteakip süreçte Irak merkezli muhale-

42 Saff 61/4.

fet hiç durmadı ve bölge kanlı isyanlara sahne oldu. Bir nevi Muâviye'nin ölümünden sonra gizlenmiş olan geçmişe dair kin ve öfke yeniden açığa çıktı. Kербela faciası kanlı olayının yanı sıra, Haricî isyanları ve Ali evladına zulümlerin ardı arkası kesilmedi. Sonuçta var olan muhalefet, yaşanan olumsuz hadiselerle daha da keskinleşti. Hz. Ali-Muâviye arasında başlayan iktidar mücadelesi, Şamlılar ile Iraklıların mücadelesine dönüşmüş oldu.

Özetlemeye çalıştığımız mevcut siyasi tablo veya ümmet arasındaki parçalanmışlık çeşitli rivayetlerin oluşturulmasına müsait zemin hazırlamıştır. Rakip aleyhine geliştirilen söylemler hadis formunda sunulurken, fırkalar kendi siyasal mücadeleleri veya mensubu oldukları görüşü yücelten sözleri de yine aynı saiklerle hadis formuna sokup yaydılar. Emevî idaresini öven/yeren rivayetlerin yanı sıra özellikle Haricîleri kötöleyen haberler bu kabil örneklerdir. Keza Iraklılar ile Şamlıları öven/yeren rivayetler de benzer örneklerdendir.

İddiaya göre, Resûlullah ümmetin parçalanacağını haber vermiş ve bir kısmının Şam, bir kısmının Irak ve bir kısmının ise Yemen'de toplanacağını söylemiştir. Bu haber üzerine yanındakiilerden birisi, "Şayet o güne kavuşursam, hangi ordunun saflarında yer almalıyım?" mealinde soru sormuş, Resûlullah da "Sana düşen Şam'a gitmendir. Çünkü Şam, Allah'ın kendi mülkünde olan yeryüzü üzerindeki tercih ettiği bir yerdir. Kullarından tercih ettiklerini de orada toplayacaktır. Şayet oraya gitmekten çekinirsen o zaman Yemen'e git." şeklinde cevap vermiştir. Rivayetin sonunda "Allah bana Şam ve Şam halkı için teminat verdi."⁴³ kaydının düşülmesi hayli manidardır.

Şam bölgesini öven veya burayı yücelten rivayetler hayli muhtelifdir. "Ne mutlu Şam'a, Rahman'ın melekleri Şam'ın üzerine kanatlarını germiş ve burayı koruyor."⁴⁴ "Şam bölgesinin en kutsal şehri Dimeşk'tir."⁴⁵ gibi rivayetler hadis formuna sokulup ümmeti yönlendirmek için kullanılmıştır.

43 Ebû Dâvud, "Cihad", 3.

44 Tirmizî, "Menâkub", 74.

45 Ebû Dâvud, "Melâhim", 6.

Vefatına yakın sırada Resûlüllah'ın şu uyarıda bulunduğu iddia edilir: "Rabbim vahyederek bildirdi ki, çok geçmeden yakında öleceğim. Sizler benim yoluma uyacaksınız. Bunun yanında bir kısmınız bir kısmınızı öldürecek, o sırada müminlerin gerçek yurdu Şam olacaktır."⁴⁶ Daha ilginç bir rivayete göre ise, Hz. Peygamber bir gün dua ederken "Ya Rabbi! Şam'ımıza ve Yemen'imize bereket nasip eyle." diye temennide bulununca, yanında bulunanlardan birisi bu temennisine ilave olarak "ve Necd'imize de" ifadesini eklemiştir. Ancak Hz. Peygamber tekrar Şam ve Yemen adlarını zikrettikten sonra ısrarla bu ismi telaffuz etmeyip "Deprem ve fitne oradadır. Ayrıca şeytanın taraftarları da oradan çıkacak." diye karşılık vermiştir.⁴⁷ Böylece tüm ısrara rağmen bu bölgeyi duasına katmamıştır.

Şam'ın kutsallığı ve toplanma yeri olacağına dair rivayetlerin alternatifi olarak, Irak'ın merkezi konumundaki Basra'nın kutsallığına dair rivayetlerle dengelenme sağlanması da ilginçtir. Bir iddiaya göre Resûlüllah şunları haber vermiştir: "Ümmetimden bazıları Dicle denilen ve üzerinde köprü olan nehrin yanında, Basra adını verecekleri çorak bir yere yerleşecek. Bu şehrin ahali gittikçe çoğalacak ve burası muhacirlerin toplanma merkezi olacak."⁴⁸ Özellikle muhacirlere vurgu yapılması dikkat çeker. Hicret edenlerin Kur'an'da övülmesi ve ilk Müslümanlardan olmaları nedeniyle, ümmet arasında ayrı bir yeri vardı. Muhacirler vurgusuyla adeta gerçek inananların toplanma yerinin Basra bölgesi olduğu ima edilmiştir.

Irak bölgesini kötüleyen bir rivayetteki iddiaya göre Resûlüllah ileride Basra adında bir şehrin kurulacağını haber vermiş ve Enes b. Mâlik'e şu ihtarda bulunmuştur: "Şayet oraya yolun düşerse tuzlu yerlerden, iskelesinden, çarşılarından ve emirlerinin kapısından uzak dur. Şehrin kenar yerlerine git. Şüphesiz orada yer çöküntüsü, taş yağması ve zelzele olacak. Akşam yatan bir kavmin sabahleyin maymunlar ve

46 Nesâî, "Hayl ve's-Sebk ve'r-Ramy", 1.

47 Buhârî, "Fiten", 16, "İstiska", 27; Tirmizî, "Menâkıb", 74.

48 Ebû Dâvud, "Melahim", 10.

domuzlar olarak kalkacağını görürsün.”⁴⁹ Bu betimlemelerle neyin kastedildiğini anlamak zor değildir.

İddialara göre Hz. Peygamber fitnenin Arabistan'ın doğusuna kalan Necd⁵⁰ (Irak) bölgesinden çıkacağını,⁵¹ sonradan çıkacak fitnenin öncekini aratacağını haber vermiştir.⁵² Bir gün hutbesindeyken Necd bölgesine yönelerek “İşte fitne bu taraftadır. Şeytanın boynuzunun doğacağı yerdedir.” demiş ve Hz. Âişe'nin odasının olduğu tarafı işaret etmiştir.⁵³

Hz. Âişe'nin Cemel Savaşı'nın baş aktörlerinden olduğu hususu göz önüne alınırsa rivayetin anlatmak istediğini tahmin etmek zor değildir. Belli ki doğrudan onun adını zikre demeyenler, üstü kapalı bir şekilde onu ve beraberindekileri yermek amacıyla bu tür rivayetleri dile getirmişlerdir. Bütün Irak bölgesinin fitneye dâhil edilmesi ise, mezkûr iddianın kaynağının Şam kökenli olduğunu kolayca ele verir.

Şayet Hz. Peygamber eşinin odasına yönelerek böyle bir ihbarda bulunmuşsa, acaba Hz. Âişe bile bile niçin ordunun başına geçip Irak bölgesine gitmiştir? Ya da Âişe'nin safında yer alanlar, Resûlullah'ın onun odasını işaret ettiğini bildikleri halde, niçin ısrarla onun safına katılmayı tercih etmiş olsunlar? Görünen o ki, Cemel Savaşı'nda akan kanın sorumlusunun Âişe ve taraftarları olduğuna inananlar bu tür rivayetlerle, ima yolu olarak onu eleştirmişlerdir. Halbuki Âişe'nin odası dahil diğer eşlere ait odaların hepsi bir aradadır. Şayet Hz. Peygamber böyle bir ihtarda bulunmuşsa eşlerinin hepsinin odasına doğru yönelmiş olması gerekir. Dahası Irak bölgesine yönelmişse, zaten odaların tarafına yönelmesi veya bu tarafı işaret etmesi gerekir. Sadece bu detay bile birçok çelişkiyi anlamak için yeterlidir.

Hz. Peygamber'e nispet edilen kadın karşıtı söylem veya hanımları küçük düşürücü rivayetlerde de benzer iddiaları

49 Ebû Dâvud, “Melahim”, 10.

50 Buhârî, “Fiten”, 16; Müslim, “Fiten”, 45, 46, 47, 49, 50.

51 Buhârî, “Fiten”, 16, “Talak”, 24; Müslim, “Fiten”, 16, 45.

52 Buhârî, “Fiten”, 6.

53 Buhârî, “Fiten”, 16, “Farzu'l-hums”, 4, “Menâkıb”, 5.

görmek mümkündür. Örneğin bir rivayette Hz. Peygamber'in "Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı bir fitne sebebi bırakmıyorum."⁵⁴ dediği iddia edilir. Bir başka rivayette ise kadın yerine malın fitne sebebi olduğundan bahsedilir.⁵⁵ Sadece şu soruyu sormak kanımca yeterli: Acaba Resûlullah döneminde fitne sebebi olmayan kadın, ondan sonra hangi gerekçeyle fitne sebebi sayılmıştır? Ya da ümmetinin yarısını oluşturan kadınları Resûlullah hangi gerekçeyle töhmet altında bırakmış olsun?

Şam ve Irak yerine Medine'de kalmanın ümmet için daha hayırlı olacağına dair de rivayetler nakledilmiştir.⁵⁶ Bu uyarı muhtemelen Hz. Ali ve taraftarlarının Medine'yi terk etmeleri ve daha sonra başlarına gelen kötü akıbet üzerine dile getirilmiş olmalıdır. Bir iddiaya göre, Resûlullah Şam'ın mutlaka fethedileceğini haber vermiş ve Medine'den bir kavmin buraya akın edeceğini söylemiştir. Ardından da Medine'de kalmış olsaydılar kendileri için daha hayırlı olacağı uyarısını yapmıştır. Aynı açıklama Yemen ve Irak bölgesi için de dile getirilmiştir.⁵⁷

Tarafların çatışmaları, iki büyük fırka olarak nitelenmiş ve muazzam bir savaş çıkmadıkça kıyametin kopmayacağı ve her iki tarafın davasının da aynı olduğu yorumları yapılmıştır.⁵⁸ Muhtemelen bu rivayet Cemal Savaşı'ndaki tarafların durumunu izah etmeye yöneliktir. Hatta bir rivayette, kendileri dışında Müslümanlara başka bir düşmanın musallat olamayacağına dair Resûlullah'ın Allah'tan söz aldığı iddiaları bile hadis olarak nakledilmiştir.⁵⁹

İktidar mücadelesine yansıyan rivayetler arasında Ensâr'ın veya gayri Arap unsurların (mevali) yönetim taleplerinin ötelenmesine yönelik ilginç hamleler yapılmıştır. Malum olduğu üzere Resûlullah'ın vefat ettiği gün Ensâr'dan ileri gelenler, Muhacirlere haber vermeden kendi aralarında başkan/idareci

54 Müslim, "Rikâk", 98, "Nikâh", 18; İbn Mâce, "Fiten", 19; Tirmizî, "Edeb", 31.

55 Tirmizî, "Zühd", 26.

56 Buhârî, "Fedailü'l-Medine", 5; "Hac", 496, 497.

57 Müslim, "Hac", 496, 497.

58 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 17.

59 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 19.

seçmek için toplanmış, müteakiben olayı öğrenen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh toplantıya katılmıştır. Görüşmelerden sonra yönetim işinin Resûlüllah'ın akrabalarında olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

İdarenin Muhacirlerde olması gerektiğine dair karardan sonra, Ensâr bir daha bu taleple ortaya çıkacak fırsatı bulamamış ve adeta idarecilik yolu onlara kapatılarak Kureyş'in tekeline kalmıştır. Emevîlerle birlikte mevali de benzer bir süreçle karşı karşıya bırakılmıştır. İdare işinin Resûlüllah'ın akrabaları olan Kureyş'te olması gerektiğine dair iddialar ortaya atılırken, bu anlayış zamanla hilafetin ya da imametnin Kureyşliği tezi ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Adeta doktrin haline gelen hilafetin Kureyş'e ait olduğu tezini inceleyen M. Sait Hatiboğlu, yerinde tespit ve değerlendirmelerle bu rivayetin ne derece içi boş bir iddia olduğunu bütün delilleriyle ortaya koymuştur. Bir rivayette Resûlüllah'ın "Benden sonra on iki idareci gelecek."⁶⁰ diye bir açıklama yaptığı, müteakiben ravi Câbir'in şu ara cümleyi eklediği nakledilir: "Sonra bir şey daha söyledi fakat ben anlayamadım. Yanımdakine sorunca şunu söyledi: "Hepsi de Kureyş'tendir."⁶¹ Bu tür iddialarla hilafet veya yöneticilik görevi Kureyş merkezli anlayışa sabitlenmiştir.

Ensâr'ın yönetim talepleri veya beklentilerinin önüne geçmek için ilginç iddialar dillendirilmiştir. Bir rivayete göre, Huneyn Gazvesi sonunda ganimet taksiminden rahatsız olan Ensâr'ın durumu Hz. Peygamber'e iletilince, onların ileri gelenlerini çağırıp gönüllerini almış ve Kureyşlileri İslam'a ısındırmak için böyle bir karar aldığını söyledikten sonra şu açıklamada bulunmuştur: "Yakın gelecekte sizlere başkaları tercih edilecek. Böyle bir durumla karşılaştığınız zaman, Allah'a ve Resûlü'ne kavuşuncaya kadar sabredin. Çünkü ben havuz başında olacağım."⁶² Rivayetin bir başka versiyonunda ise, hilafet konusunda Resûlüllah onlara şu uyarıda bulunmuştur: "Ey Ensâr topluluğu! Yakın gelecekte başkalarının size

60 Müslim, "İmâre", 10.

61 Tirmizî, "Fiten", 46.

62 Buhârî, "Meğâzi", 57.

tercih edildiğine tanık olacaksınız. O gün geldiğinde bana kavuşuncaya kadar sabrediniz.”⁶³ Bu tür rivayetlerle Ensâr neslinin olası taleplerinin önü kesildiği gibi, bu anlayış hilafetin Kureşşiliği tezi ile bir adım daha ileri taşınarak, İslam toplumunun tebaası haline gelen mevalinin yönetim taleplerinin de önüne geçilmiştir.

İddiaya göre, Sakife toplantısındaki başkanlık seçimi sırasında Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın mezkûr sözünü hatırlatınca Ensâr iddiasından vazgeçmiştir. Oysa erken dönemde alt kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in böyle bir sözünden hiç bahsedilmez. Şayet Resûlullah'ın bu sözü nedeniyle Ensâr iddiasından vazgeçmişse, başlangıçta Sakife'de toplanmamaları gerekirdi. Bu iddia Emevîler döneminde ortaya atılarak hem Ensâr hem de mevalinin yönetim talepleri engellenmiştir.

Bazı rivayetlerde gerçek halifeliğin otuz yıl olacağı, müteakiben hükümdarlık şeklini alacağından bahsedilir.⁶⁴ Adeta adrese teslim rivayet mantığıyla dile getirilen bu iddia, dört halife dönemini meşru görüp Emevî idaresini benimsemeyen ulemanın kabulünü yansıtır. Sünnî gelenekte Hz. Peygamber'den sonraki dört halife dönemi, Asr-ı Saadet'in devamı gibi sunulur. Hulefâ-yi Râşidîn olarak da nitelenen dört halifenin, toplam hilafet sürelerinin yaklaşık olarak otuz yıl kadar olduğunu gerçeği dikkate alınrsa rivayetin hangi amaca yönelik olduğunu anlayabiliriz. Muhtemelen bu rivayeti uyduranlar, Hz. Peygamber zamanında hilafet kurumunun henüz tesis edilmediğini gözden kaçırmışlardır. Bazı rivayetlerde ise güya Resûlullah kendisinden sonra on iki halifenin geleceğini haber vermiştir.⁶⁵

Bir iddiaya göre ise, “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun. Ammâr'ın gösterdiği yoldan gidin ve İbn Mes'ûd'un rivayetlerine sıkı sarılın.” ikazında bulunmuştur.⁶⁶ Malum olduğu üzere Ammâr ile İbn Mes'ûd Hz. Osman döneminin muhaliflerindedir. Her ikisi de Emevî yöneticilerinden feci şekilde da-

63 Buhârî, “Cızye ve Muvâdea”, 4.

64 Tirmizî, “Fliten”, 48.

65 Müslim, “İmâre”, 10.

66 Tirmizî, “Menâkıb”, 37.

yak yemiştir. Âmmâr, Hz. Ali'nin yanında yer alıp ordusunda savaşmış ve doksan yaşlarındayken Sıffin'de öldürülmüştür. Dikkat edilirse rivayette Hz. Osman ismi atlanırken, Hz. Ali ismi dolaylı olarak zikredilmiştir. Mezkûr iddiaya göre Resûlullah bir önceki paragrafta dile getirilen sözü söylememesi gerekir. Aksi halde bu sözü ile kendi kendisini tekzip etmiş konuma düşer. Belli ki bu tür iddiaları ortaya atanlar Resûlullah'ı hangi konuma düşürdüklerini dikkate almamışlardır.

Bir rivayete göre güya Resûlullah şu uyarılarda bulunmuştur: "Benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara tanık olacaksınız. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışan şeylerden sakınıp uzak durun, çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu döneme ulaşırsa benim ve Hulefâ-yi Râşidin'in sünnetine sıkıca sarılsın."⁶⁷ Dikkat edilirse üçüncü ve dördüncü halifelerin dönemi büyük oranda iç karışıklık ve mücadele ile geçmiştir. Hatta çok sayıda kardeş kanı akmıştır. Oysa Resûlullah'ın sünnetinde kardeş kanı akıtmak diye bir gelenek yoktur. Allah Resûlü kardeş kanı akıtılmasını nasıl olur da sünneti olarak niteleyebilir veya meşrulaştırabilir? Bu rivayetlerin hadis olarak sunulması hakikaten hayret vericidir.

Benzer gayeye yönelik bir başka rivayette ise Resûlullah'ın şu uyarıda bulunduğu söylenir: "Benim sünnetimden başka yol tutan ve benim yolumdan uzaklaşan bir kavim tanıyacaksınız. Hatta bunları yadırgayacaksınız." Rivayetin devamında bunların cehennemlik olduklarını söylediği ve peşlerinden gidenlerin de kendilerini cehenneme atmış olacaklarını haber vermiştir. Resûlullah'ın yanında olanlar bu kavmi kendilerine tanıtmalarını isteyince şu açıklamaları yapmıştır: "Onlar bizim kabilemizden bir kavimdir. Bizim dilimizi konuşurlar." Açıklamaları dinleyenler şayet bu kavimle karşılaşarlarsa kendilerine hangi öneride bulunacağını sorunca Allah Resûlü, "Müslümanların cemaati ile imamından ayrılmayın, şayet cemaat ve imamları yoksa bu fırkaların hepsinden uzaklaşın." diye cevap vermiş, hatta gerekirse bir ağacın köklerini yiyerek öl-

67 Tirmizî, "İlim", 16.

menin daha hayırlı olacağı ikazını yapmıştır.⁶⁸ Bazı rivayetlerde ise ümmeti parçalayan kim olursa” onun boynunu vurun” gibi ikazı yer almıştır.⁶⁹

İdareyi öven veya meşrulaştıran rivayetlerin inandırıcılığını sağlamaya yönelik olarak da, çeşitli rivayetlerin uydurulduğunu görüyoruz. Emevî idaresini öven rivayetleri eleştirenler yerilirken, yakın gelecekte Allah Resûlü'nün hadislerini eleştirenlerin ortaya çıkacağına dair iddialar hadis olarak sunulmuş ve Resûlüllah'ın ağzından şu uyarılar yapılmıştır: “Sizden birine benim hadisim ulaştığında, o koltuğuna kurulmuş olarak ‘Bunu Allah'ın Kitabı'nda bulamıyorum’ şeklinde itiraz edip reddedenler olacak.”⁷⁰ Rivayetin bir başka versiyonunda ise, “Bana Kitap ve onunla beraber benzeri olan sünnet verildi. Karnı tok olarak koltuğuna kurulan kişi diyecek ki, ‘Allah'ın Kitabı'na sarılın, sadece onda bulduğunuz helal ve haramı kabul edin’ diyecektir.”⁷¹ şeklinde açıklamalar yer alır.

Emevîlerin Arap olmayan Müslümanlara karşı ayrımcı politikalarına karşı, birtakım rivayetler hadis formuna sokulup kaynaklara sokulmuştur. Mevalinin yüceltildiği bir rivayette şu açıklamalar bu kabil bir örnektir: “Şiddetli savaşlar meydana geldiği zaman Allah mevaliden öyle bir ordu gönderecek ki, bunlar hem silah hem de savaş atlarının cinsi yönünden Araplardan kat be kat üstün olacaklardır. Allah İslam dinini onlarla güçlendirecektir.”⁷²

Mevalinin bir ayağını oluşturan Türklerle yapılan kanlı savaşlara dair de ilginç betimlemelere rastlanır. Hatta onlarla savaş yapılmaması yönünde uyarılar bulunduğu gibi, yapılacak savaşların kıyamet alameti sayıldığına dair haberler de hadis olarak nakledilmiştir. Bir iddiaya göre Resûlüllah ashabıyla sohbet ederken şu ihbarda bulunmuştur: “Kıyamete yakın zamanda kıldan ayakkabıları olan bir kavimle savaşacaksınız. Onların yüzleri kılıflı kalkanlar gibidir. Yanakları

68 Müslim, “İmare”, 51, 52; Ebû Dâvud, “Fiten ve Melahim”, 1.

69 Müslim, “İmare”, 59

70 İbn Hanbel, II, 483, VI, 8.

71 İbn Hanbel, IV, 131.

72 İbn Mâce, “Fiten”, 35.

kırmızı, gözleri çekiktir.”⁷³ Rivayette Türkler ile Araplar arasında yapılan savaştan bahsedilmektedir.

Gözleri küçük -çekik- olarak tarif edilen Türkler ile Arapların savaşı ve Arap Yarımadası'na ilhak edilinceye kadar onlarla mücadelenin süreceğinden bahsedilir. İddiada yer alan detaya göre, Türklerin üç kez Arap Yarımadası'na sürüleceği, ilk sürüşten sonra bir kısmının kaçıp kurtulacağı, ikincisinde bir kısmının helak olacağı, üçüncüsünün de kökünün kazınacağından söz edilmiştir.⁷⁴

Emevî idaresinin en ciddi muhalifi olan Abbâsîleri öven çok sayıdaki rivayet de, yine hadis adı altında zikredilip kaynaklara alınmıştır. Örneğin bu devletin kurulacağını bizzat Resûlüllah'ın haber verdiği iddia edilir.⁷⁵ Hatta onları kast ederek Horasan'dan siyah bayrak açacak bir kavmin çıkacağını, bunların önünde hiçbir kuvvetin duramayacağını ve Kudüs'e kadar ilerleyeceklerini bildirmiştir.⁷⁶ Bir başka rivayette ise Resûlüllah'ın şu uyarıda bulunduğu iddia edilir: “Sizin hazinenizin yanında üç kişi mücadele edecek. Üçü de bir halifenin evladıdır. Halifelik hiçbirine nasip olmayacak. Sonra doğudan siyah bayraklar taşıyan bir ordu zuhur edecek, hiçbir kavmin öldürmediği şekilde sizi öldürecek. Onları görünce derhal biate koşun. Çünkü o, Allah'ın halifesidir.”⁷⁷

Yaşananların Kader Olduğu Avuntusu

Resûlüllah'ın vefatından kısa süre sonra, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi halifelerin yanı sıra birçok güzide sahabinin kanlı iç hesaplaşmalarda aktif rol oynamaları ve bir kısmının öldürülmesi, sonraki kuşak Müslümanlar tarafından izah edilememiştir. Bu nedenle geçmişte yaşanan kötü tecrübeler için haklı sebepler aranmış veya üretme gereği duyulmuştur. Bu çabanın neticesinde *fitne* en önemli sebeplerden birisi olarak konumlandırılmıştır.

73 Müslim, “Fiten ve Eşrâtu's-Sâa”, 66.

74 Ebû Dâvud, “Melahim”, 9.

75 İbn Kesîr, *Kitâbu mu'cizâtü'n-nübüvve*, 377.

76 Tirmizî, “Fiten”, 79.

77 İbn Mâce, “Fiten”, 34.

İkinci olarak Cahiliye dönemindeki kadercî anlayış yeniden hortlatılmış ve yaşanan olumsuz hadiseler bu kavramla gerekçelendirilmiştir. Böylece olup-bitenin ilahi yazgıdan ibaret olduğu iddiaları dillendirilerek failleri aklama çabası güdülmüştür. Bu gerekçe Resûlullah'ın ihbarı iddialarıyla hadis formuna sokulmuş ve "zaten Resûlullah da olumsuz hadiselerin vuku bulacağını önceden haber vermişti, dolayısıyla Müslümanların sorumluluğu yoktur" gibi bir avantajla olaylar hasıraltı edilmiştir.

Emevîler gayri meşru yolla iktidara geldikleri için sürekli tenkide tabi tutulmuşlardır. İlim ehli onların idaresini desteklememiştir. Emevî halifeleri yönetime karşı tenkitleri hafifletebilme adına, klasik bedevî kaderciliğini ön plana çıkararak iktidara gelmelerinin Allah'ın yazgısı olduğunu ileri sürmüşler ve bu süreçte yaşanan kötü tecrübeleri ilahi yazgı avantajıyla kamufle etme yoluna gitmişlerdir. Örneğin Yezîd zamanında Kerbela faciası yaşanınca, Hz. Hüseyin'in başına gelenler Allah'ın kaderi olarak yorumlanmıştır. Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'i kendilerinin değil Allah'ın öldürdüğünü söyleyebilmiştir.⁷⁸ Rivayete göre Hz. Hüseyin'in kesik başı Abdullah (Ubeydullah) b. Ziyâd'a gösterilmek için Kufe'ye getirilip bir taşın üzerine konmuş, vali elindeki asayla kesik başı dürtükleyip yanaklarına ve gözlerine dokununca bazıları müdahale etmişlerdir.⁷⁹

Bir iddiaya göre bazı kişiler Hz. Peygamber'den kendilerine nasihatte bulunmasını istemişler, Hz. Peygamber de "Allah'a karşı her daim sorumluluk bilinci içerisinde olmalarını, O'ndan gelen her şeyi kabullenmelerini ve idarecileri Habeşli bir köle bile olsa ona itaat etmeleri gerektiğini" söylemiştir.⁸⁰

78 Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, Beyrût 1387/1967, V, 458; ayrıca bk. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, III, 248; Ebû'l-Arab et-Temîmî, *el-Mîhen*, thk. 'Umar Suleymân el-'Ukayfî, Riyâd 1404/1984, 158.

79 İbn Hanbel, III, 261; Buhârî, "Fedailü Ashabi'n-Nebi", 22; Tirmizî, "Menâkıb", 30.

80 Tirmizî, "İlim", 16. Rivayetin muhtevasında şu detaylar yer alır: "İdareciniz Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyip itaat ediniz. İcinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara tanık olacak. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışılan şeylerden sakınıp

Rivayet baskı ve zulme dayalı idare anlayışı sergileyen Emevî otoritesine ses çıkarılmayıp itaat edilmesini öğütler muhtevadadır. Özellikle Allah'tan gelen her şeyin kabul edilmesine yönelik açıklama klasik bedevi kadercî anlayışının bariz tezahürü olup, adeta 'kaderinize razı olun' mesajı verilmiştir. Emevî halifeleri bu anlayış üzerinden kendi idarelerini topluma kabul ettirmeye çalışmış ve kendilerinin hilafet makamına gelmelerini Allah'ın takdiri veya yazgısı olarak sunmuşlardır.

Benzer ihtarın yer aldığı bir rivayette de, yine Resûlüllah'ın kendisinden sonra fitne çıkacağını haber verdiği, olaylara karışmamak için devesi olanın devesi, koyunları olanın ise sürülerinin başına geçmesini tavsiye ettiği anlatılır. Diğer bir deyişle, Emevî idaresine karşı savaşmak yerine pasif kalıp idareye itaat etmek gerektiğine dikkat çekilir. "Müslüman'ın en hayırlı malının dağ başında güttüğü davarı olacağı ve bu şekilde dinini fitnelerden korumuş olacağı"⁸¹ yönündeki rivayetler bu kabil örneklerdendir.

Müslümanlar arasında yaşanan kötü tecrübelerin kadere irca edilmesi ile bunların ilahi yazgıdan başka bir şey olmadığını anlatma çabası birçok rivayette kendisini hissettirir. Hâkim anlayış olayları ilahi takdirle ilişkilendirirken, buna mukabil olumsuz fiillerin tamamen insan kaynaklı olduğuna dair görüşler de yer yer dillendirilmiştir.⁸²

İlk tepkinin Ma'bed el-Cühenî⁸³ (83/702) ve Gaylân ed-Dimeşki⁸⁴ (120/738) gibi tabiün ulemasından geldiği söylenir. Her iki isim kötü fiillerin ilahi kader değil, insanın hür iradesiyle gerçekleştiğini savunarak *kaderî hareketin* giderek büyümesinin öncüleri olmuşlardır.⁸⁵ Ayrıca Ca'd b. Dirhem,⁸⁶

uzak durunuz. Zira onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine sıkıca sarılsın. Bu yolda sabredip dışınızı sıkınız." Tirmizî, "İlim", 16.

81 Ebû Dâvud, "Fiten ve Melahim", 4.

82 İlyas Üzüm, "Kaderiyye", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 64.

83 Mustafa Öz, "Ma'bed el-Cühenî", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 281.

84 Cihat Tunç, "Gaylân ed-Dimeşki" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 414.

85 Müslim, "İmân", 1, 2; Ebû Dâvud, "Sünnet", 16.

86 'Abdulkâhir el-Bagdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırak*'n-Nâciye, Beyrût 1977, 14.

Ebü Yûnus el-Esvârî,⁸⁷ Ebû'l-Esved ed-Deylî'nin⁸⁸ (69/688) ve Hasan Basrî gibi isimlerin de kaderci anlayışı eleştirdikleri bilinmektedir.⁸⁹

Kader eleştirisi Emevî idarecilerini ziyadesiyle rahatsız ettiği için buna yönelik sıkı tedbirler alınmış ve bu fikri savunanlar ya cezalandırılmış ya da tenkitlerin önünü kesmek için alternatif rivayetler üretilmiştir. Mesela İbn Ömer isnadlı bir rivayette, kader hakkında tartışma yapılmasının anlamsızlığına işaret edildikten sonra şu açıklama yapılmıştır: "Bu konuda bana hiçbir şey yazma. Çünkü Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: "Ümmetimin içinde kaderi inkâr edenler olacaktır."⁹⁰

Emevî aleyhtarlığına dönüşen Kaderiye giderek siyasi mahiyet kazanmış ve özellikle Basra'da yayılma alanı bulmuştur.⁹¹ Kader konusundaki fikirleri nedeniyle Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in, Gaylân ed-Dimeşki'yi davet edip bazı sorular sorduğu ve kaderi inkâr etmesini eleştirdiği yönünde haberler bulunmaktadır.⁹² Fikirleri yönetime karşı açık eleştiri olarak algılanınca, Gaylân hakkında idam kararı verilmiştir. Baskılar ve ardından idam kararı üzerine Şam bölgesini terk eden Gaylân'ın, Irak bölgesine gittiği ve uzun süre burada yaşadığı söylenir. Rivayete göre Hişâm b. Abdülmelik döneminin sonuna doğru yakalanıp idam edilmiştir.⁹³

Kader konusundaki benzer fikirleri nedeniyle Ma'bed el-Cühenî'nin de aynı baskıları gördüğü ve Emevî idaresinin zulmüne maruz kaldığı için Basra'ya kaçtığı, hatta burada Kaderiyenin fikirlerini ilk kez yayan kişi olduğu söylenir.⁹⁴ Ben-

87 Firyâbi, *Kitâbu'l-Kader*, thk. 'Abdullâh b. Hamd el-Mansûr, 1418/1997, 205.

88 Firyâbi, *el-Kader*, I, 114-15.

89 Hasan Basrî'nin kader risalesi, Mustafa İslamoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hasan el-Basrî, *Kader Risalesi ve Şerhi*, çev. Mustafa İslamoğlu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, 102 vd.

90 İbn Hanbel, II, 90, ayrıca bk. I, 330.

91 İbn Hanbel, I, 151; Firyâbi, *el-Kader*, 145-148; 'Abdulkâhir el-Bagdâdî, *el-Fark beyne'l-Frak*, 14.

92 İbn Hanbel, II, 429; Firyâbi, *el-Kader*, 182-83; el-İmrânî, *el-İntisâr fi'r-Reddî 'ale'l-Mu'teziletî'l-Kaderiyyeti'l-Eşrâr*, thk. Su'ûd b. Abdulaziz el-Halef, I-III, Riyâd 419/1999, 64.

93 İbn Ahmed, II, 430; Firyâbi, *el-Kader*, I, 182; Cihat Tunç, "Gaylân ed-Dimeşki" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 414.

94 Müslim, "İman", I.

zer fikirleri savunduğu için kardeşi olduğu anlaşılan Saïd b. Abdullah el-Cüheni'nin de Abdülmelik b. Mervan tarafından idam edildiği haberleri nakledilir.⁹⁵

Emevîlerin baskıcı yönetim anlayışına karşı muhalefet giderek etkili olmaya başlayınca, kaderi reddeden isimlere karşı şiddet daha da artmıştır. Bir yandan da, benzer fikirleri savunanlar için çeşitli iddialar hadis formuna sokulup itibarsızlaştırılmaları hedeflenmiştir. Hatta din dışı ilan edilmişlerdir. "Kaderiye fırkası mensupları ümmetimin mecûsisidir."⁹⁶ ya da "Kaderiye mensuplarıyla bir arada oturmayın, onlara davalarınızı da götürmeyin."⁹⁷ gibi iddialar bu kabil örneklerdir. Bir rivayette ise "Ümmetimden iki sınıfın İslam'dan nasıpları yoktur. Bunlar Kaderiye ve Mürcie'dir."⁹⁸ iddiası yer almaktadır. Kaderi inkâr edenlerin, dine bidat soktukları gerekçesiyle eleştirilmeleri de hayli ilginçtir.⁹⁹

Kadere imanın şart olduğu anlayışı, Abdullah b. Ömer aracılığıyla babası Hz. Ömer'e dayandırılmış ve Resûlullah'ın kadere inanmayı şart koştuğu iddiası dillendirilmiştir. İddiaya göre ismi belirtilmeyen birisi Resûlullah'a "İslam nedir?" diye sormuş, o da temel iman esaslarını sayarken "1. Allah'a, 2. meleklerine, 3. kitaplarına, 4. peygamberlerine ve 5. ahirete" inanmaktır demiş. Sonradan da ilave olarak şu cümleyi eklemiştir: "Bir de kadere, (O'nun) hayrına-şerrine inanmandır."¹⁰⁰ Gelen kişinin Cebrail olduğu iddiası dillendirilmiştir.¹⁰¹ İbn Abbâs isnadlı bir rivayette ise, "Şayet elime geçirirsem kadere inkâr eden adamın burnunu koparır, boynunu kırardım." dediği iddia edilir.¹⁰²

95 İbn Tagrıberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhıra fî Mulûktı Misr ve'l-Kâhıre*, I-XVI, Mısır, I, 200.

96 Ebû Dâvud, "Sünne", 16.

97 İbn Hanbel, I, 30; Ebû Dâvud, "Sünne", 17.

98 İbn Mâce, "Sünne", 9; Tirmizî, "Kader", 13.

99 Tirmizî, "Kader", 16.

100 İbn Hanbel, I, 27, 51, 52, II, 207; Müslim, "İman", 1, 7; Ebû Dâvud, "Sünne", 6; İbn Mâce, "Sünne", 9; Tirmizî, "İman", 4; Nesâî, "İman ve Şerâihü", 5, 6.

101 İbn Hanbel, IV, 129.

102 İbn Hanbel, I, 330.

Değişik rivayetlerde de kader anlayışının temel iman esasları arasında zikredildiğini görüyoruz.¹⁰³ Gerçek anlamda Allah'a inanmanın, ancak hayır ve şer dahil her türlü kaderin O'ndan geldiğine imanla mümkün olacağı iddiası, benzer hedefleri içeren rivayetlerdendir.¹⁰⁴ Kader meselesi iman esasları arasına monte edilirken, zamanla bu rivayetler ağızdan ağza dolaşmış ve müteakiben kaynaklara girmiştir. Ömer b. Abdülaziz (717-720) dönemiyle ilgili bir rivayette Kaderiye mezhebi mensuplarının önce tövbeye davet edilmeleri, şayet ısrar ederlerse boyunlarının vurulmasının benimsendiği açıklaması yer alır.¹⁰⁵

Baskıcı yönetim anlayışına karşı muhalefeti dizginlemek amacıyla dile getirilen iddialar arasında, "Adak adamayın, adayacağınız adak kaderinize bir deva olmaz." kabilinden haberler hayli manidardır.¹⁰⁶ Adeta 'kaderinize razı olun ve ses çıkarmayın' mesajı içeren bu rivayet, muhtemelen dile getirilen saiklerle uydurulmuş ve kaynaklarda yer bulmuştur. Bazı rivayetlerde ise Uhud Dağı kadar altını olan kişi bunu infak etse, ancak kaderin tamamına inanmazsa, yaptığı hayrın kendisine hiçbir fayda vermeyeceğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁷

En ilginç iddialardan birisi de şudur: "Kader konusunda az sorgulama yapan kişi bile, bundan ahirette hesaba çekilir. Ancak bir kimse bu konuda hiç konuşmazsa, konuşmamasından dolayı sorguya çekilmez."¹⁰⁸ Dahası kaderi sorgulayanların recmedilerek cezalandırılması gerektiği iddiaları bile hadis olarak zikredilmiştir.¹⁰⁹ Bu rivayetle birlikte adeta Emevilerin yerleştirmeye çalıştığı kaderci anlayışı sorgulamanın önü kesilmiş ve muhalefetin susturulması hedeflenmiştir.

Kimi rivayetlerde müşriklerin Resûlullah ile kader konusunda konuşmaları ve itirazları hatırlatılarak, bu konuda sessiz kalınmasına dair öğütler verdiği haberleri yer alır.¹¹⁰ Hatta

103 İbn Mâce, "Sünne", 10.

104 Tirmizi, "Kader", 17.

105 Muvatta', "Kader", 1.

106 İbn Hanbel, II, 412; Müslim, "Nzer", 5; Nesâî, "Eymân ve Nuzûr", 26.

107 İbn Hanbel, V, 182; İbn Mâce, "Sünne", 10.

108 İbn Mâce, "Sünne", 10.

109 İbn Mâce, "Fiten", 29.

110 Müslim, "Kader", 19.

"Sizden önceki kavimler kader konusunda soru sormaları ve onu sorgulamaları yüzünden helâk oldular."¹¹¹ şeklinde haberlerle, kaderci anlayışı sorgulamanın önü kesilmek istenmiştir. Kader konusunda soru soranların cehennemlik olduğu iddialarının bile hadis olarak nakledilmesi hayli manidardır.¹¹²

"Ümmetim içinde kaderi inkâr eden bazı kişiler ortaya çıkacak!"¹¹³ uyarısının da hadis formunda sunulması benzer bir gayeye yöneliktir. Bunların yanı sıra hayır ve şerrin tamamının Allah'tan olduğuna inanmayan kişinin, tam anlamıyla iman etmediğine vurgu yapılması yine benzer saikleri çağrıştıran haberlerdir.¹¹⁴ Bir rivayete göre Cahiliye döneminde eline geçen fırsatı kaçıran insanların teselli için, kadere sığındıkları ve bu şekilde gönüllerini avuttukları söylenir.¹¹⁵ Anlaşılan daha önce Araplar için avuntu olan kader anlayışı, bu sefer Emevîler döneminde farklı formla yine teselli vasıtasına dönüştürülmüştür.

Kadim Kültürlerle Tanışma

Gelecekte vuku bulacak olaylara dair rivayetlerin ortaya çıktığı dönem, Resûlullah'ın vefatından sonraki asra denk gelir. Müslümanlar Hz. Ömer dönemiyle beraber Arap Yarımadası dışına çıkmış Yahudi, Hıristiyan, Mısır, Mezopotamya ve İran kültürleriyle tanışmıştır. Hz. Peygamber'den çok kısa bir süre sonra Müslümanların eline geçen bu kültürlere ait miras, birçok yönüyle İslam kültürünü etkilediği gibi gelişip şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Sözü edilen etkileşimin en yoğun olduğu alanlardan birisi, gaybi konulara dair rivayet kültürü veya edebiyatıdır. Özellikle Yahudi kültürüne ait birçok mistik-mitolojik anlatının, *israiliyat* adı altında İslam kültürüne taşındığına dair birçok veriye sahibiz.¹¹⁶ Yahudi kültüründe peygamberlerin en baskın yönlerinden birisi, geleceği bilmek ve olacak olanları ön-

111 İbn Hanbel, II, 179; Tirmizî, "Kader", 1.

112 Tirmizî, "Kader", 17.

113 İbn Hanbel, II, 90; Ebû Dâvud, "Sünne", 6.

114 Tirmizî, "Kader", 10.

115 Ebû Dâvud, "Sünne", 6.

116 Ertuğrul Döner, *Tefstirde İsrailiyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 17-37.

ceden tahmin etmektir.¹¹⁷ Hiç kuşku yok ki bu telakkiye dair anlayış, Müslümanları etkilemiş ve Allah Resûlü'nün de gaybı bileceği iddiaları için müsait bir zemin oluşturmuştur.

Müslümanlar devraldıkları kültürlerdeki mistik-mitolojik hikâyeleri veya gayb kategorisindeki haberlerin bir kısmını zenginleştirip kendilerine dönüştürmüş veya benzer kurgular inşa etmişlerdir. Diğer yandan Müslüman Araplar, kendi kültürel geleneklerine dair telakkileri de İslam kültürüne taşıyıp İslamileştirmişlerdir. En somut örneklerden birisi yukarıda işaret edilen Cahiliye dönemindeki *kader* telakkisidir. Bu anlayış aynen İslam kültürüne kodifike edilmiştir.

Müslümanlar, Arap Yarımadası dışına çıktıktan sonraki ilk asırda sözlü kültürden yazılı kültüre geçmeye başlamışlardır. Yazılı kültür başlamadan önce tedvin dönemindeyken, geçmişte yaşanan hadiseleri anlamaya çalışan Müslümanlar, bunlara makul izahlar getirme gayreti içine girmişlerdir. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu gerekçenin en önemli ayaklarından birisi *fitne*, bir diğeri Arap kültüründeki *kadercî* anlayıştır. Bunlara ilaveten Resûlüllah'ın ihbarı olarak sunulan iddialarla birlikte, muazzam bir *fiten* ve *melâhim* edebiyatı oluşmuştur. Nitekim erken dönemden itibaren sırf bu konularla ilgili müstakil eserler yazılmıştır. Örneğin Nu'aym b. Hammâd (228/843) ve müteakiben İbn Kesir (774/1373) gibi müellifler *fiten* ve *melâhim* konularında eserler telif etmişlerdir.¹¹⁸

Nu'aym b. Hammâd'ın *Kütâbu'l-Fiten* adlı eserini inceleyen Micheal Cook, eserde yer alan gelecekle ilgili apokaliptik rivayetlerin, daha çok Yahudi ve Hıristiyan kültüründe var olan rivayetlerle çok fazla benzer özellikler taşıdığını söyler.¹¹⁹ Cook, ayrıca Nu'aym'ın kaynaklarından olan Hakem İbn Nafi'

117 Gürkan, 29.

118 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinin birinci kısmında (el-Bidâye/ başlangıç), kâinatın yaratılışından başlayarak kendi dönemine kadar meydana gelen olayları kronolojik sıraya göre anlatır. İkinci bölümü oluşturan en-Nihâye'de ise *fiten* ve *melâhim* haberlerine yer verir. Bu bölümde kıyamet âlâmetleri ve ahiret halleriyle ilgili âyet, hadis, sahabe sözleriyle bazı İslam âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Çelebi, "Fiten ve Melâhim" XIII, 154.

119 Michal Cook, "En Erken Döneme Ait bir Fiten Metni", *AÜİFD*, çev. E. Metin Eren-Muzaffer Tan (XLVIII, 2007, Sayı: 1, ss. 169-175), 170.

(222/837), Cerrah İbn Müleyh ve Ertât İbnü'l-Münzir (163-779) gibi isimlerin Şam bölgesindeki antik bir şehir olan Hims (Emesa) kökenli olduklarını, bu bölge kaynaklı rivayetlerin daha çok *fiten* edebiyatı yönüyle ön plana çıktığına dikkat çeker. Somut örnek olarak ise Yahudi-Hıristiyan kaynaklarının tercüme edildiğini, ancak mütercimlerin bazen acemice hatalar yaptıklarını iddia eder. Hatta iddiasına bir haftanın yedi gün olduğuna dair rivayetin, İslam kaynaklarına yedi bin yıl olarak geçtiğine dair rivayeti referans gösterir.¹²⁰

Herhangi bir sorgulamaya tabi tutmaksızın alınan rivayetlerin nakledildiği eser hayli zengin muhtevaya sahiptir. Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek olumsuz hadiseler *fitne* kategorisinde sunulur ve bu dönemde yapılması gerekenlere dair açıklamalar yer alır. Keza olaylara karışan sahabilerin duydukları pişmanlık, Müslümanlar arasında yaşanan iç karışa, Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği ve tarafların mücadelesi, Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler, Mehdî'nin ortaya çıkışı ve ömrü, İstanbul'un fethine ilişkin rivayetler, Deccal, nüzulü İsâ, Ye'cüc ve Me'cüc, dâbbetü'l-arz, Habeşliler ve Türkler hakkında olumsuz anlamdaki rivayetler, müellifin naklettiği geleceğe dair apokaliptik gayb haberleridir.¹²¹

Araplar İslam öncesindeyken kâhinlik, arrâflık, fal oku çekme gibi gaybi konularda bilgi sahibi olan özel yetenekli insanların varlığına inanıyordu.¹²² Kadim kültürlerin tanınmasıyla beraber ilm-i nücûm, falcılık, tılsım, ilham, rüya yoluyla bilgi elde etme, aynaya bakarak gayb veya geleceğe dair haberler öğrenme çabası daha da yoğunlaşmıştır.¹²³ Ahmet Yaşar Ocak, eski kültürlerden İslam kültürüne intikal eden ve İslamleşen bu hikâyeleri "İslam mitolojisi" olarak yorumlar.¹²⁴

120 Cook, 171.

121 Ali Çelîk, "Nu'aym b. Hammâd'ın Hadisçiliği ve 'Kitâbu'l-Fiten'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar* (Ocak-Nisan 2000, Cilt: 2 Sayı: 6), ss. 99-118; Ali Akyüz, "Fiten ve Melâhim" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 153.

122 Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 152, 154.

123 Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 152, 154, 160.

124 Ahmet Yaşar Ocak, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)" *El Milal ve Nihal* (Cilt: 6, Sayı: 1, Ocak-Nisan 2009), 138.

Şarkiyatçılar, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinî-kültürel geleneklerin Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı bile etkilediğini söyleyerek daha da ileri gider. Müteakiben hadis, tarih, fıkıh, kelâm, tefsir ve tasavvuf gibi İslami ilimlerin her birisine kadar bu etkinin görüldüğünü iddia ederler. Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı rivayetlerin ya çalma ya etkilenme ya da tercüme yoluyla İslam kültürüne taşındığını ve bunların önemli bir bölümünün hadis mecmuaları içerisine girdiğini söyleyenler olmuştur.¹²⁵

A. Guillaume, Halife Me'mûn (199/814-218/833) döneminde, İslam ile Hıristiyanlık arasında karşılıklı fikir alış-ve-rişinde bulunmak için önemli fırsatların oluştuğunu söyler ve hadis literatürü içinde bu etkileşimin izlerinin görüldüğünü savunur. Ona göre çok sayıda hadis sonraki dönemlerde ortaya çıkmış ve bunların kahir ekseriyeti Yahudi, Hıristiyan kültürü ve Eski Yunan felsefesinden alınmıştır. Savını desteklemek için İslam inancındaki abdest ve teyemmüm gibi temizliğe dair ibadetlerin, Yahudilikten alınıp Arap âdetleri yoluyla İslam'a girdiğini söyler. Keza Talmud ile hadisler arasında da birçok benzerlik bulunmaktadır.¹²⁶ Haddizatında Hz. Muhammed'in Yahudiliğin etkisinde kaldığı iddiasından hareketle, hadis edebiyatı üzerinde bu dinî geleneğin etkisinin daha fazla olduğu söylenir.¹²⁷

Müslümanlar, Yahudilik ve Hıristiyanlık geleneğinin yanı sıra Mısır'dan Mezopotamya ve İran kültürüne kadar birçok eski kültüre ait mistik-mitolojik hikâyelerden de etkilenmiş ve bunları kendilerine dönüştürmüştür. En tipik örneklerden birisi, eski İran kültürüne ait göğe yükseliş telakkisinin Müslümanları etkilemiş olmasıdır. Nitekim Zerdüştlükteki göğe yükseliş anlatısı ile İslam kültüründe var olan Hz. Muhammed'in göğe yükselişi (mi'râc) tamamen buradan esinlenilerek oluşturulmuş bir kurgudur.¹²⁸

125 Özcan Hıdır, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine" *Hadis Tetkikleri Dergisi* (Cilt/Volume: III Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2005, ss. 7-37), 7-16.

126 Geniş bilgi için bk. Mehmet Said Toprak, *Talmud ve Hadis; Karşılaştırmaları Bir Araştırma*, İstanbul 2012.

127 Hıdır, 14.

128 Balcı, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, 40-42, 298-302.

Eski İnan edebiyatına ait hikmetli sözlerin Araplar arasında hayli etkili olduğunu unutmamak gerekir. Hatırlanacağı üzere aleni tebliğin başladığı dönemde Nadr b. Hâris isimli müşrik, bir süre Ninevâ (Musul) bölgesinde bulunduğunu, Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri dinlediğini hatırlatarak, Hz. Muhammed'in okuduğu vahiylerden daha güzel sözler söyleyebileceğini iddia etmiş ve birtakım secili sözler söyleyerek halkı etkilemeye çalışmıştır.¹²⁹ Hatta Hz. Peygamber'in okuduğu vahiyleri eskilerin masalları olarak nitelmiştir.¹³⁰

Abbâsiler döneminde başlayan tercüme faaliyetleriyle birlikte Müslümanlar, iç içe yaşadıkları kadim kültürlerle ait pek çok hikâyeyi İslam kültürüne taşımışlardır. İhtida hareketleri¹³¹ veya bazı Müslümanların önceki medeniyetleri tanıma merakı gibi amiller de, bu kültürlerle ait birçok unsurun İslam kültürüne taşınmasında etkili olmuştur.¹³² Arapların sözlü kültür geleneğine sahip olmaları, bu kültürlerin etkisinde kalmalarına müsait bir zemin oluşturmuştur.

Müslüman Araplar kadim kültürleri tanımaya başladıkları dönemde kendi aralarında meydana gelen bir dizi iç sorunla da karşılaşmıştır. Nitekim ortaya çıkan sorunlar, Hz. Peygamber'in en güzide sahabilerinin öldürülmelerine kadar varan olayları beraberinde getirmiştir. Üçüncü halife Hz. Osman Müslümanların gözü önünde asiler tarafından öldürülmüştür. Müteakiben Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel ve Sıffin savaşları, hakem olayı, kanlı Haricî isyanları, Ali-Muâviye arasındaki iktidar mücadelesi, Ali'nin suikastla öldürülmesi, Muâviye'nin meşru olmayan yollarla hilafeti ele geçirmesi, Hz. Hüseyin'in Kербela'da acımasızca katledilmesi,¹³³ Harre Savaşı, Emevîlerin baskıcı idare anlayı-

129 İbn İshâk, 261; İbn Hişâm, I, 195, 239-241.

130 İbn Hişâm, I, 239-241; ayrıca bk. Kalem 68/15; Mutaffîfîn 83/13.

131 Özellikle Yahudi kökenli mühtedi Ka'b el-Ahbâr'ın Tevrat'tan birçok hikâyeyi İslam'a uyarladığı iddia edilmektedir. Bu iddiaları hakkı gösterecek birçok rivayeti en erken dönem kaynaklarda görmek mümkündür. Muvatta, "Cuma", 7; Buhârî, "İ'tisâm", 25.

132 Döner, 71-81.

133 İsmi geçen hadiselerin bir kısmının fitne olarak nitelendiğine dair bk. H. Reşit Demirel, "Bazı Fitne, Melâhim ve Siyâsi Hadislerin Gaybi Haberler

şı nedeniyle kanlı isyanlar, Abdullah b. Zübeyr'in halifelik iddiasına engel olmak için Yezîd (680-683) ve Abdülmelik (685-705) dönemlerinde iki kez Kâbe'nin mancınıklarla dövülmesi ve tahrip edilmesi, mevaliye karşı ayrımcı politika güdülmesi gibi birçok olay, Müslümanların hafızalarında derin izler bırakmıştır. Yaşanan kötü tecrübeler, birtakım mistik-mitolojik anlatıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle kadim kültürlerdeki rivayetler, oluşturulan hikâyelere ilham kaynağı olmuş ve birçok gaybi haber kaynaklarda yer bulmuştur.

Resûlullah'tan çok kısa bir süre sonra yaşanan bu olaylar, İslam toplumu içerisinde derin siyasi çatışmalara, fikrî ve itikadi ayrışmalara kadar varmıştır. Geçmişte yaşananları anlamaya çalışan müteakip dönemdeki Müslümanlar, sahabelerin de müdahil olduğu olayların iç yüzünü anlama yerine, onların aktör olduğu hadiseler için müsebbip arama gereği duymuş ve geçmişi aklama çabası içine girmiştir. Nitekim Hz. Osman zamanında yaşanan huzursuzlukların idari, siyasi, sosyal, kabilevi veya iktisadi boyutunu anlama yerine, halifenin öldürülmesine kadar gelişen olaylar *fitne*¹³⁴ veya *el-Fitnetü'l-kübrâ* (Büyük Fitne) olarak nitelenmiş ve tüm sorumluluk fitneye yüklenmiştir.

Dökülen binlerce kardeş kanının müsebbibi olarak İbn Sebe gibi hayali bir kahramanın ismi ortaya atılmış ve tüm mesuliyet onun sırtına yüklenmiştir.¹³⁵ Böylece bir evin çocuklarının mücadelesine bir taraftan meşru gerekçeler üretilirken bir taraftan da olayların üzeri karartılmıştır. Hz. Osman'ın kanı için ortaya çıkan Cemal ashabının Basra'da estirdiği terör sonucu binlerce insanın canına kıyılmış¹³⁶ ve bu hadiseler ya hasıraltı edilmiş ya da görmezden gelinmiştir.

Açısından Değerlendirilmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2000, Cilt: III, Sayı: 3), 120.

134 Ebü 'Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, II, 52.

135 Abdullah b. Sebe ile ilgili rivayetlerin tek kaynağı Seyf b. Ömer et-Temimi (180/796) olduğu ve bu ismin aslında hayali bir kahraman olarak sonradan uydurulduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Bu ismin Ammâr b. Yâsir'in lakabı olan İbnü's-Sevdâ veya Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin künyesiyle karıştırılmış olabileceğine dair yorumlar bulunmaktadır. Et-hem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, İstanbul 1998, I, 133.

136 Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Referans Alınması*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, 227.

Dönemin koşulları gereği böyle bir zihin dünyasının anlaşılabilir nedenleri vardır. Ancak müteakip süreçte ortaya atılan iddialar, yeni sorunların veya açmazların doğmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Hz. Osman döneminde yaşanan siyasi ve idari problemler için *fitne* en önemli müsebbip olarak sunulurken, bu gerekçe daha sonraki Müslümanlar için bir avuntuya dönüşmüştür. Büyük bir gayretle, “aslında Müslümanlar veya sahabe arasında hiçbir sorun yaşanmazdı, lakin dışarıdan bir el, onlar arasında *fitne* çıkmasını sağladı ve böylece bir dizi talihsiz hadiseler yaşandı” gerekçesine sığınılarak, geçmişin devasa sorunlarının üzeri örtülmüştür. Diğer bir deyişle, dosya kapanmış ve Müslümanlar bir daha bu dosyayı açıp öğrenme şansı elde edememiştir. Hatta böyle bir zihin dünyasının sorgulanmasına da fırsat verilmeyerek, asırlar boyunca ezberlenen hikâyeler üzerinden geçmişi idealize etme, hatta yüceltme çabaları güdülmüştür.

Hadis mecmuaları arasında sunulan gaybi haberlerde ilginç ve gizemli tasvirlerle rastlanır. Örneğin Hıristiyan kültüründe var olan Hz. İsa'nın (Mesih'in)¹³⁷ göğe yükseltilip Tanrı'nın katına çıkarıldığı iddiası ve kıyamete yakın zamanda Şam'a ineceği,¹³⁸ güneşin batıdan doğacağı, Ye'cüc ve Me'cüc¹³⁹ adlı bir kavmin zuhur edeceği,¹⁴⁰ Deccal¹⁴¹ ve dâbbetü'l-arz adlı varlıkların ortaya çıkacağı, yeryüzünü dumanımsı bir tabakanın kaplayacağı,¹⁴² inanmayanların bu dumandan etkilenecekleri, buna mukabil Müslümanların etkilenmeyeceği ve

137 Müslim, “Mesâcid”, 128, 129, 130, 132, 134, “Küsûf”, 11, “Cenâiz”, 87; Ebû Dâvûd, “Salât”, 148, 149, 178, 179.

138 Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 14.

139 Buhâri, “Fiten”, 28.

140 Bir rivayette yaklaşan şerden bahsedilip Arapların zarar göreceğine ve “Bu gün Ye'cüc Me'cüc'ün seddinden şu kadarı açıldı.” ifadelerine yer verilmektedir. Açıklama üzerine “Ya Resûlullah! Aramızda salihler olduğu halde helak mi olacağız?” sorusuna, Resûlullah'ın “Evet” karşılığını verdiği ve bu hadisenin *fitne* ve kötülüklerin başladığı süreçte vuku bulacağından bahsedilmektedir. Müslim, “Fiten ve Eşrâtu's-Sâa”, 1, 2, 3.

141 Buhâri, “Edebü'l-müfred”, 226, 229, 237, 241, “Ezan”, 149; Müslim, “Mesâcid”, 132, 134; Nesâi, “İstiâze”, 38; Tirmizi, “Fiten”, 56; İbn Mâce, “Fiten”, 33. Bir hadis kaydında Deccal'in fitnesine karşı en çok Temim oğullarının mukavemet göstereceği iddiası bile yer almaktadır. Buhâri, “Megâzi”, 69.

142 Müslim, “Fiten”, 128, 129.

bu olaylar gerçekleşmeden kıyametin kopmayacağı gibi haberlerin çoğu Hıristiyan kültüründen İslam kültürüne intikal eden mitolojilerdir.¹⁴³

Ebû Dâvud ahlaki çöküntü, kargaşa ve iç savaşlar, kardeş kanının dökülmesi, bolluk ve lüks yaşam tarzına dair rivayetleri 'fitne' başlığı altında zikreder ve bunları Resûlullah'ın önceden haber verdiği olaylar kategorisinde sunar. 'Melâhimu'r-Rum' başlığı altında ise Rumlarla yapılan kanlı savaşları anımsatır. Keza Medine'nin yağmalanması, İstanbul'un fethedileceği ihbarı, Türkler¹⁴⁴ ve Habeşlilerle savaşılacağına dair iddiaları, yine *melâhim* kategorisindeki haberler olarak nakleder.

Kıyamet alameti olarak, her şeyi unutturan müthiş bir yoksulluktan bahsedilir ve yoksulluk artmadıkça kıyametin kopmayacağı iddiası dillendirilir. Buna mukabil, zenginlik ve israf eleştirisi yapılırken bir taraftan da hastalıklar ve bunama artmadıkça dünyanın sonunun gelmeyeceği gibi birbirine tezat iddiaları bir arada ve aynı kaynaktan görmek mümkündür. Rivayetin devamında bu alametler zuhur edene kadar Hz. Peygamber'in ibadete devam edilmesini tavsiye ettiği açıklaması hayli manidardır.¹⁴⁵ Müslümanlar bilinçsiz ve körü körüne ibadet anlayışına yönlendirilirken dünyadan el-etek çekmiş, gelişmelere bigâne kalan ve büyük oranda kader veya fitne avuntusuyla ömrünü tüketen dindar tiplmesi ortaya çıkmıştır. Hatta tıpkı Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki gibi din adamı sınıfı oluşturulmuştur. Oysa İslam inancı böyle bir te-lakkiyi asla kabul etmez.

143 Hz. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak olayları önceden haber verdiği iddialarının, mucizevi bir karakter taşıyıp taşımadığı veya onun böyle bir özelliğinin bulunup bulunmadığı üzerinde durduğumuzdan, sözü edilen konuların her birisinin detaylarını ayrı ayrı irdelemeyi gerekli görmüyoruz. Bu tür haberler Çelebi tarafından ele alınıp değerlendirilmiştir. Her ne kadar net ifadeler kullanmasa da, bu haberlerin sunulduğu şekliyle Kur'an'a dayandırılıp temellendirilmesinin mümkün olamayacağını ve bunların rivayet kültüründe var olan iddialardan ibaret anlatılar olduğunu özenli bir üslup kullanarak ifade etmesi dikkate değer bir tespittir. Geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, *İtkadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi, İstanbul 1996, ss. 98-180.

144 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 66.

145 Tirmizî, "Zühd", 3.

Kıyamete yakın zamanda cimrilik, cehalet ve öldürme olaylarının artacağı,¹⁴⁶ ilmin azalacağı, farklı fitnelerin yayılacağı,¹⁴⁷ kıyamet saati yaklaşınca zamanın çabuk geçeceği ve öldürme olaylarının artacağına dair haberler büyük oranda kadim kültürlerdeki mitolojilerden İslam'a uyarlanmış hikâyelerdir.¹⁴⁸ Bir rivayette Hz. Peygamber'in altı olay zikrettiği ve bunlar vuku bulmadıkça kıyametin kopmayacağını haber verdiği söylenir ve bu olaylar şöyle sıralanır: "1. Benim ölümüm; 2. Beytül-Makdis'in fethi; 3. Koyun kırımı gibi sizi yakalayacak olan mûtân (موتان); 4. Mal çokluğu; zenginlik öyle artacak ki, bir kimseye yüz dinar verseniz bile, bunu az bulacak ve memnuniyetsizliğini ifade edecektir; 5. Araplardan fitnenin girmedığı hiçbir ev kalmayacaktır; 6. Benû Asfar (Bizanslılar) ile aranızda önce barış olacak, ancak onlar barışa ihanet edeceklerdir. Ardından her bayrağın altında on iki bin asker olmak üzere, seksen komutanın emrinde size saldıracaklardır."¹⁴⁹

Kıyamete yakın zamanda küçüklerin büyüklere üstün geleceği, insanların bu durumu kanıksayacakları haberlerinden bahsedilmiştir.¹⁵⁰ Ebû Hureyre'ye dayandırılan bir rivayete göre ise kıyamet yaklaştığı zaman ilmin öneminin kalmayacağı, cehalet ve fitnenin zuhur edeceği ve öldürme olaylarının çoğalacağı gibi haberler nakledilmiştir.¹⁵¹ Rivayetin diğer versiyonunda depremler çoğalmadıkça, mallar artıp sel gibi taşmadıkça kıyametin kopmayacağı haberleri tekrar edilmiştir.¹⁵²

Kıyamet saatinin sorulması üzerine Hz. Peygamber'in şunları saydığı iddia edilir: "Kıyamet saati yaklaştığı zaman, kişiye özel selâm verilecek. Ticarete kadın kocasına yardım edecek kadar alış-veriş yaygınlaşacak. Akrabalarla ilgi kesilecek. İlim azalacak. Yalancı şahitlik yayılırken, hakiki şahitlik kaybolacak."¹⁵³ Değişik rivayetlerde ise yüksek katlı bina in-

146 Ebû Dâvûd, "Fitnen ve melâhim", 1.

147 Ebû Dâvûd, "Fitnen ve melâhim", 1, 2.

148 Buhâri, "Fitnen", 5.

149 Buhâri, "Cizye", 15.

150 Dârimî, "Mukaddime", 22.

151 Buhâri, "İlim", 24; Müslim, "İlim", 11.

152 Buhâri, "İstiska", 27.

153 Buhâri, "Edebü'l-müfred", 360.

şaatlarının artması, lüks ve israfın çoğalması gibi nedenler de sayılmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca A'mâk veya Dâbık'a Romalıların (Bizans) girmediği sürece kıyametin kopmayacağı gibi ilginç haberler verilmiştir. Medine'den çıkan bir ordunun Bizans'ı mağlup edeceği ve müteakiben İstanbul'un (Kostantınıyye) fethedileceği, Meryem oğlu İsa'nın Şam'a ineceği gibi tasvirler¹⁵⁵ Hıristiyan kültürünün etkisinin tezahürleridir. Bir rivayette ise Romalıların nüfusunun bütün insanlardan fazla olduğu zaman geldikten sonra kıyametin kopacağından bahsedilmiştir.¹⁵⁶

Buhârî'de yer alan uzunca bir rivayette ise daha detay haberlerden bahsedilir ve özetle şu hususlar dile getirilir: İki büyük ordu birbiriyle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Otuza yakın yalancı Deccal çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Bu Deccalların her birisi peygamberlik iddiasında bulunacaklardır. Hakiki âlimler vefat edip ilim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, gece gündüz bir olmadıkça, fitneler zuhur etmedikçe, öldürme olayları çoğalmadıkça kıyamet kopmayacaktır. İnsanlar arasında mal çoğalıp sel gibi akmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Mallar öylesine çoğalacak ki, zenginler zekât verecek kimse bulamayacak, hatta zekât verilen kişi buna ihtiyacı olmadığını söyleyecektir. Ayrıca insanlar yüksek binalar yapma yarışına girmedikçe ve mezarlıktan geçenlerin 'keşke aralarında ben de olsaydım' temennisinde bulunup ölümü arzulamadıkça kıyamet kopmayacaktır. Güneş batıdan doğmadıkça ve bu durumu gören insanlar topluca iman etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Ancak bu saatten sonra iman edenlerin imanı kişiye fayda sağlamayacaktır. Bu tasvirler anlatıldıktan sonra kıyametin mutlaka kopacağına vurgu yapılmış ve ansızın gerçekleşeceğine işaret edilmiştir. Öyle ki, alıcı ve satıcı pazarlık yaptıkları malın alış-verişini bitirme fırsatı bulamadan kıyamet kopacaktır. Örneğin şayet taraflar bir elbise üzerinde anlaşmışlarsa bile, açılan elbiseyi dürme imkânı bulamadan ansızın kıyamet kopacaktır. Devamında ise devesinden süt sağan kişinin sütü içmeye fırsat

154 Buhârî, "Edebü'l-müfred", 159, 160, 163, 272.

155 Müslim, "Fiten", 34.

156 Müslim, "Fiten", 35, 36.

bulamayacağı veya kişi ağzındaki lokmasını yutamadan kıyametin ansızın gerçekleşeceği gibi açıklamalar yapılmıştır.¹⁵⁷

Kıyamet alameti olarak sunulan bu haberlere dair edebiyat, büyük oranda Yahudi ve Hıristiyanlıktaki mitolojik anlatılar olup, İslam kültürüne uyarlanmış veya İslamleştirilmiş içi boş iddialardır. Sadece şu kadarını söyleyelim ki, kıyamet alameti olarak sunulan bu haberlerin tamamı, kıyametin ansızın geleceğini bildiren¹⁵⁸ ve onun vaktini-saatini Allah'tan başkasının bilemeyeceğini vurgulayan ayetlerle¹⁵⁹ çelişmektedir. Dolayısıyla bunların tarihin çöp sepetine atılması gereken asılsız iddialardan başka bir şey olmadığını düşünüyoruz.

Konjonktürel şartların yanı sıra kültürel farklılıklara dair de, ilginç betimlemeler anlatılır. Örneğin hanımların hamamlara girmesini engellemek için rivayet uydurulmuştur. Bir rivayette acemlerin memleketinin fethedileceği, orada hamamlar denilen yapıların bulunacağı, bu hamamlara peştamalsız erkeklerin ve kadınların girmesinin yasaklanması gerektiği tavsiyesi yer alır.¹⁶⁰

Anlaşılan o ki, aklına gelen kendi değer yargılarına göre bir kıyamet alameti uydurmuş ve bunu Hz. Peygamber'e söylettirmiştir. Bu tür rivayetleri daha da çoğaltarak nakilcilik yapmak istemiyoruz. Ancak Hz. Peygamber'in mucizeleri adı altında ne tür hezeyanların dile getirildiğinin gözler önüne serilmesini gösterebilmek için bazılarına yer vermiş olduk. Ayrıca sayısız çelişkilerle dolu olan bu rivayetleri tahlile tabi tutmayı zait sayıyor ve peygamber bile olsa gaybı ya da bu anlamda kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka hiç beşerin bilemeyeceğine vurgu yapan ayetlerin varlığını hatırlatmayı yeterli görüyoruz.

Sözlü Kültür Geleneğinin Etkisi

Müslümanlar arasında patlak veren iç mücadeleler zamanla Iraklılar ile Şamlıların mücadelesine dönüşünce, kendi

157 Buhâri, "Fiten", 25.

158 A'râf 7/187; Muhammed 47/17.

159 Naziat 79/42-45; Tâhâ 20/15; Lokman 31/34; Ahzâb 33/63.

160 İbn Mâce, "Edeb", 38.

siyasal davalarını meşrulaştırmak veya rakiplerini yıpratmak isteyen siyasi fırka veya gruplar, sözlü kültür geleneğinde var olan anlatıları veya geriye dönük olarak oluşturdukları rivayetleri hadis formuna sokup yaymışlardır. Diğer bir deyişle siyasi mücadelelerini Resûlullah'ın ismi üzerinden meşru gösterme çabası içine girmişlerdir.

Sözlü kültür geleneği devam ettiği için, oluşturulan rivayetlerin halk arasında yayılmasına müsait bir ortam vardır. Iraklılar ile Şamlıların birbiri aleyhine dillendirdikleri rivayetleri, hadis iddialarıyla yaymalarına tepki gösteren İbn Şihab ez-Zühri¹⁶¹ (124/742), bu hamlelerin önüne geçmek için rivayetlerin kaynağını göstermek zorunluluğunu getirmiştir. Bu nedenle isnadı başlatan kişi olarak tanıtılır.¹⁶² Ravilerin uydurdukları asılsız iddialar veya sözlerine karşılık olarak tarihi bilgilerle itiraz edildiğinden bahsedilir.¹⁶³

Zühri isnadı başlatan ilk kişi olarak bilinse de, aslında çok daha önceden Resûlullah'a isnad edilen sözlerin kaynağının belirlenmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Özellikle Hz. Ömer'in bu konuda hayli hassas davrandığı bilinir. Hatta bazı kişilere hadis rivayet etme yasağı koyduğundan bahsedilir. İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derda ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî gibi isimler, fazla hadis rivayet etmeleri nedeniyle Hz. Ömer tarafından

161 Zühri en erken dönem ravilerden birisidir. Genel kabule göre 671 yılında Medine'de doğmuş ve müteakiben geçim sıkıntısı nedeniyle Şam'a gidip Emevî idaresinden maddi destek almış burada yaşamıştır. Ancak Hicaz bölgesiyle ilişkisini kesmemiştir. Halit Özkan, "Zühri", *DİA*, İstanbul 2013, 44/544.

Zühri Şam'a gitmekle birlikte Emevî idaresine angaje olmamıştır. Hişam b. Abdümelik Kur'an'da geçen bir ifadenin Hz. Ali ile ilgili olduğunu söyleyince onunla heyecanlı bir tartışmaya girmiş ve sözü edilen ifadenin Abdullah b. Ubey'le ilgili olduğunu söylemiştir. Hişam "Yalan söylüyorsun" diye çıkışınca, Zühri şu karşılığı vermiştir: "Ben mi yalan söylüyorum! Allah müstahakkımı versin; yemin ederim ki, gökten, Allah'ın yalan söylemeyi helâl kıldığını söyleyen bir habercî gelse, ben gene de yalan söylemezdim." Abdülaziz ed-Dûri, "İslâm'da Tarih Yazıcılığının Ortaya Çıkışı Üzerine Bir İnceleme: ez-Zühri", çev. H. İbrahim Gök, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (22, Güz 2006), 174-75.

162 İbn Sa'd, VII, 437.

163 Talat Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zühri (50-124 h.)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: XXI, 1976), 73.

hapis cezasıyla tecziye edilmişlerdir.¹⁶⁴ Keza isim verilmeksizin bir grubun da yine aynı gerekçeyle hapsedildiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁶⁵

Henüz sahabe dönemindeyken bile birtakım iddiaların hadis formuna sokulup Resûlullah'a isnad edildiğine dair haberler bizzat hadis kaynaklarına yansımıştır. Müslim'de yer alan bir rivayette Ebû Ca'fer el-Hâşimî el-Medenî adlı kişinin, anlamca doğru ve hikmetli olan birçok sözü, Hz. Peygamber'in hadisi olarak uydurup yaydığından bahsedilir.¹⁶⁶

Irak bölgesinde de isnad geleneğinin daha önceden varlığından bahsedilir. Hz. Ömer Irak bölgesine gönderdiği Karaza b. Ka'b'a hadis rivayet etmemesi konusunda uyarılar yapmış, buna mukabil Kur'an okuyup amel etmesini önermiştir. Karaza beraberindeki grupla Irak bölgesine vardığı zaman, insanlar sahabe olması hasebiyle ondan Resûlullah'ın sözlerini dinlemek istemiş, ancak kendisinin bu konuda halife tarafından yasaklandığını hatırlatmıştır.¹⁶⁷ Gelişmelere bakılırsa Zührî'den önce isnad geleneği biliniyordu, ancak onun Şam'da ilk kez isnadı başlatan kişi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

Hz. Ömer'in hadisler konusundaki bu hassasiyeti, Resûlullah'ın sözlerine karşı olduğundan değil, aksine ona karşı yapılacak yanlış isnadların önüne geçmeye yönelik tedbirdir. Nitekim Resûlullah'a isnad edilen bir söz duyduğu zaman onu hemen reddetmez, dinler sonra rivayetin doğruluğunu teyit etmek için şahit ister ve başkaları tarafından rivayet edilip edilmediğini araştırır.¹⁶⁹ İddiaya göre "Biriniz üç defa

164 Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsul beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, Beyrût 1404, 553; Hatîb el-Bagdâdî, *Şerefu Âshâbî'l-Hadis*, thk. Muhammed Sa'îd Hatî (Galî), Ankara, 87.

165 Ebû 'Abdillâh el-Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbî'l-İktil*, thk. Fuâd 'Abdulmun'im Ahmed, İskenderye, s. 70.

166 Müslim, "Mukaddime", 7.

167 *ez-Zeyle'î Cemâl ed-Dîn, Nasbu'r-Râye li'Ehâdisi'l-Hidâyeti me'a Hâşiyetihi Bagyeti'l-Elme'î fi Tahrîci'z-Zeyle'î*, thk. Muhammed 'Avvâme, 1418/1997, IV, 269.

168 Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 155.

169 Talat Koçyiğit, "İslâm Hadisinde İsnad ve Hadis Râvilerinin Cerhî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: IX, 1961, ss. 47-57), 47-48.

izin isteyip cevap alamazsa ısrar etmeyip dönsün.” muhtevasında bir sözün Ebû Mûsâ el-Eş’ârî tarafından Resûlüllah’a isnadla söylendiğini duyduğu zaman, onu çağırması ve “Şahit getir, aksi halde canını yakarım.” diye uyarmıştır. Rivayetlerdeki betimlemelere göre, Ebû Mûsâ endişeli bir şekilde kendisine tanık aramış ve bu isimlerle birlikte Halife’nin huzuruna çıkmıştır.¹⁷⁰ Hz. Ömer onu tanıklarla beraber mescide götürüp halk huzurunda mezkûr sözü doğrulamıştır. İmâm Mâlik’in naklettiği rivayette de benzer bilgiler verilirken, Ebû Mûsâ’yı çağırıldığı zaman “Bu sözü başka kim biliyor?” diye sormuş ve tanık getirmesini istemiştir.¹⁷¹ Sözün doğrulanması üzerine maksadının halk huzurunda kendisini itham etmek değil, Resûlüllah’tan hadis rivayet etmenin ağır sorumluluk gerektirdiğini ve bu nedenle teyit etmek istediğini söylemiştir.¹⁷²

Maalesef Hz. Ömer’in vefatından sonra, hadis konusundaki aynı hassasiyet sürdürülememiş ve birçok isim tarafından çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Örneğin fazla hadis rivayet etmesiyle tanınan Ebû Hureyre, güvenilir olmadığı gerekçesiyle Hz. Ömer tarafından yasaklanmıştır. Ancak onun vefatından sonra Hz. Osman döneminde yeniden hadis rivayet etmeye başlayınca, bazıları Ömer dönemindeki durumunu hatırlatmıştır. Ebû Hureyre de “Şayet onun zamanında olsaydım boynumu uçururdu.” diye karşılık vermiş ve bir bakıma Ömer dönemindeki hassasiyete dikkat çekmiştir.¹⁷³

Belli ki başlangıçta hadis rivayeti konusunda hayli hassas davranılıyordu. Ancak Hz. Osman zamanından itibaren ortaya çıkan yönetim sorunları ve merkezî kontrolün kaybolması ile birlikte birçok isim hadis rivayet etmeye başlamıştır. Erken dönem ravilerden İbn Sirin’ine dayandırılan şu rivayet hayli manidardır: “İlk zamanlar bize isnad sorulmuyordu. Ancak fitne zuhur edince, rivayet ettiğiniz kimselerin isimlerini söyleyin, demeye başladılar. Bu nedenle ehli sünnetten olan-

170 Buhârî, “Edebü’l-müfred”, 366, 368; Müslim, “Âdâb”, 33, 36; Dârimî, “İstî’zan”, 1; Ebû Dâvud, “Edeb”, 127, 128.

171 Muvatta, “İstî’zân”, 1.

172 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl*, I, 24.

173 Koçyiğit, *agm.* s. 47.

lara bakıyorlar ve hadislerini alıyorlar, ehli bidattan olanların hadislerini ise terk ediyorlardı.”¹⁷⁴

Görünen o ki, uydurma rivayetlerin artmasının önüne geçebilmek için isnad zorunluluğu getirilmiş ve Hz. Peygamber'e dayandırılan hadislerin kaynağının verilmesi istenmiş,¹⁷⁵ ancak Müslümanlar kısa sürede bu engeli de aşmışlardır. Juynboll'un ifadesiyle söylemek gerekirse, henüz birinci asırda adeta isnad orduları oluşturulmuş ve uydurulan rivayetler bu halkalara eklenerek görünürde sağlam senetli haberler olarak sunulmuştur.¹⁷⁶

Tasavvuf Geleneğinin Etkisi

Kur'an-ı Kerim gaybın bilgisinin Allah'a ait olduğunu ve sadece O'nun tarafından bilineceğini kesin bir dille vurgulasa da, geleneksel yorumlarda Resûlullah'ın da gaybi bilgiye muttali kılındığına dair birçok iddia dillendirilmiştir. Haddizatında bu iddia peygamber varisi veya Allah dostları olarak nitelen veli veya salih kimselerle de ilişkilendirilmiş ve onların da bazı gaybi bilgilere muttali kılındıklarına dair yorumlar yapılmıştır.¹⁷⁷

Fahreddin er-Râzî (606/1210), Kadı Beyzâvî (685/1286), Şevkânî (1250/1834) gibi Sünnî ulema, Cın¹⁷⁸ ve Âl-i İmrân¹⁷⁹ surelerindeki ayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in gaybın bir kısmını bilebileceğini iddia etmişlerdir.¹⁸⁰ İsmi geçen âlimler vahyin dışında *keşf*, *ilham*, *rüya* gibi yollarla da gaybi bilgi elde edilebileceğini savunmuşlardır. Haddizatında *keşf* ve *ilham*, akıl veya zihinsel faaliyetler dışında kalan gaybi bilme aracı olarak kabul edilmiştir.

174 Dârimi, "Mukaddime", 38.

175 Zührî'nin hadis rivayet konusundaki hassasiyeti ve ne derece güvenilir bir isim olduğuyula ilgili geniş bilgi için bk. Talât Kocyiğit, "İbn Sihâb ez-Zuhrî (50-124 H)", *AÜFD*, Ayıbasım (Ankara 1976), XXI, 51-84; Özkan, 44/546.

176 Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 185.

177 Fethi Ahmet Polat, "Kuran Âyetleri Işığında Gayb Bilgisi ve Mugayyebatı Hamse (Beş Bilinmeyen)", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* (2004, Cilt: I, Sayı: 2), 30.

178 Cın 72/27.

179 Âl-i İmrân 3/179.

180 Çelebi, "Gayb", 407.

Geleneksel İslam anlayışında mutasavvıfların en çok kendilerine alan açtığı araç *keşf* ve *ilham*dır. *Rüya* ve *hikmeti* de bunlara eklemek mümkündür. Tasavvuf geleneğinde *ülme'l-yakîn*, *ayne'l-yakîn* ve *hakka'l-yakîn* gibi dereceler belirlenmiş veya benimsenmiştir.¹⁸¹ Bir yorumda *keşf*, *ilham*, *ilm-i bâtın*, *feraset*, *keramet* gibi telakkilerle elde edilen bilgiler 'ilahî ikram' olarak nitelenmiştir.¹⁸²

Gaybi bilginin keşf, ilham veya rüya yoluyla elde edilebileceği iddialarına meşru zemin oluşturma amacıyla ilginç tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin Neseî'ye göre iki türlü vahiy vardır. Peygamberlerin aldığı *özel vahiy* (*vahy-i nebevî*), bir de evliya ve asfiyanın ilham yoluyla elde ettiği *genel vahiydir* (*vahy-i ilhamî*).¹⁸³ Mutasavvıfların keşf ve ilhamla gaybi bilgiye ulaşma iddiasına karşı, İslam kelamcıları *nazar* ve *istidlal* yolunu benimsemişler ve bilgiye ulaşmada daha doğru bir araç olduğunu savunmuşlardır.¹⁸⁴

Geleneksel Sünnî anlayışta *rüya* da önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Hatta bu kanaat çeşitli rivayetlere yansımıştır.¹⁸⁵ Peygamberlerin vârisleri gibi telakki edilen bazı âlimler veya Allah dostlarının bu yolla gaybi bilgiye muttali kıldıklarına dair çeşitli menkıbeler anlatılmıştır. Örneğin İbn Haldun, peygamberlerin yanı sıra riyazet ve keramet ehli olan mutasavvıfların da gaybi bilgiye muttali olabileceklerini söylemiştir.¹⁸⁶ Ancak bu konuda bir netliğin olmadığına da işaret etmiştir. Nitekim Mutezile gibi, peygamberlerin mucizelerine benzer şekilde, salih ve veli kulların keramet gösterme yeteneklerinin olmadığını savunanların varlığına ve dolayısıyla gaybi bilgiye muttali olamayacaklarına dair görüşlere de yer verir.¹⁸⁷

181 Süleyman Uludağ, "Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (Cilt: VI, 2004), 271-72, 282.

182 Ahmet Yıldırım, "Tasavvuf Literatüründe Gaybi Rivayetler", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 100.

183 Uludağ, 284.

184 Uludağ, 281.

185 Müslim, "Rüya", 2, 4, 7, 8.

186 İbn Haldun, *Mukaddime*, 386.

187 İbn Haldun, *Mukaddime*, 359.

Peygamberlere *hükmet* verildiği ve bunun gaybi bilgiye ulaşma aracı olduğu iddiası sıkça dillendirilen savdır. Hemen belirtelim ki *hükmet* kavramı Kur'an'da birçok farklı manada kullanılmıştır. Kavramın yer aldığı ayetlerin mesajı bir bütün olarak ele alındığında görülecektir ki, mezkûr kavram mutasavvıfların yorumladığı gibi vahiyden ayrı olarak peygamberlerin bazı gaybi bilgileri elde edebilecekleri anlamında kullanılmamaktadır. Üstelik hiçbir ayette gaybi bilgiye erişme aracı olduğundan bahsedilmemiştir. Çoğunlukla Allah'ın hükümlerliği,¹⁸⁸ mutlak gücü,¹⁸⁹ bilgisi ve kuvveti bağlamında kullanılmıştır. Keza Yüce Allah'ın sıfatları olarak "*ilim ve hükmet sahibi*",¹⁹⁰ "*hüküm ve hikmet sahibi*",¹⁹¹ "*izzet ve hükmet sahibi*",¹⁹² "*Allah'ın lütfu geniş, hükmeti büyüktür*"¹⁹³ gibi tanımlamalar kullanılmıştır.

Bir kısım ayetlerde *kitap* ve *hükmet*¹⁹⁴ terimleri bir arada kullanılmıştır. Bununla Peygambere veya peygamberlere inzal edilen vahiy/Kitab'ın kastedildiğini anlıyoruz. "*Hikmet dolu Kur'an*",¹⁹⁵ "*yüce ve hikmetle dolu bir kitap*",¹⁹⁶ "*Biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli söz) olarak indirdik.*"¹⁹⁷ veya "*İşte bu ayetler, hikmet dolu Kitab'ındandır.*"¹⁹⁸ gibi nitelermeler Hz. Peygamber'e inzal edilen vahiyler (Kur'an) için kullanılmıştır. Hz. Lokman¹⁹⁹ ve Hz. İsa'ya indirilen kitap için de aynı kavram kullanılmıştır.²⁰⁰

188 Bakara 2/251.

189 Âl-i İmrân 3/6, 18, 62, 126.

190 Nisâ 4/17, 24, 26, 92, 104, 170; En'âm 6/128, 139; Enfâl 8/71; Tevbe 9/15, 28, 60, 71, 110; Hüd 11/1; Yûsuf 12/6, 83, 100; Zümer 39/1; Fussilet 41/42; Fetih 48/4; Tahrim 66/2.

191 En'âm 6/18, 73, 83; Enfâl 8/10, 49, 63, 67; Tevbe 9/40; İbrahim 14/4; Nahl 16/60; Hac 22/52; Nur 24/10, 18, 58; Neml 27/6, 9; Ankebût 29/26, 42; Rûm 30/27; Lokman 31/6; Lokman 31/27; Sebe' 34/1, 27; Fâtır 25/2; Haşır 59/1, 24; Mümtehine 60/5, 10; Saff 61/1; Teğabün 64/18; İnsan 76/30.

192 Nisâ 4/158, 165; Mâide 5/38, 118; Zâriyat 51/30.

193 Nisâ 4/130; Fetih 48/19.

194 Bakara 2/129, 151, 231, 164; Nisâ 4/54, 113; Mâide 5/110; En'âm 6/89; Yûnus 10/1; Âl-i İmrân 3/81.

195 Yâsîn 36/2; Âl-i İmrân 3/58.

196 Zuhruf 43/4.

197 Ra'd 13/37; Kamer 54/5.

198 Lokman 31/2.

199 Lokman 31/12.

200 Zuhruf 43/63; Âl-i İmrân 3/48.

Ahzâb suresinde "Evelrinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın."²⁰¹ uyarısı ile Hz. Mûsâ'ya hikmet ve ilim verildiğine dair açıklama²⁰² da benzer bağlamdadır. "Ona hikmet ve güzel konuşma yeteneği vermiştik."²⁰³ veya "O, dilediğine hikmeti verir"²⁰⁴ açıklaması da bu kabil örneklerdendir. Ayetlerde gaybi bilgiyi elde etme yeteneğinden değil, bilgiden bahsedilmektedir.

İsrâ suresinde Hz. Peygamber'e inzal edilen vahiyelere işaret edilirken "İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir."²⁰⁵ açıklaması yer alır ve bilgi bağlamında kullanılır. Bir başka ayette kitap, hikmet ve peygamberlik bahşedilmesine dikkat çekilir.²⁰⁶ Cuma suresinde ise peygamberimiz için "Kitab'ı ve hikmeti öğreten" tanımlaması kullanılmıştır.²⁰⁷ Şu'ârâ suresinde de, "Sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden küldü."²⁰⁸ açıklaması yer alır. Yine aynı surede "Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat."²⁰⁹ yakarışı yer alır. Peygamber'imize öğüt verilirken, "Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."²¹⁰ açıklaması yer alır. Bütün bu kullanımlarda hikmetin gaybi bilgiyi elde etme yetisi, yeteneği olduğundan hiç söz edilmez.

Hikmet kelimesi Allah için kullanıldığı zaman, O'nun hükûmranlığı,²¹¹ gücü,²¹² bilgisi,²¹³ ilmi, izzeti,²¹⁴ hükmü ve

201 Ahzâb 33/34.

202 Kasas 28/14.

203 Sâd 38/20.

204 Bakara 2/269.

205 İsrâ 17/39.

206 Âl-i İmrân 3/79.

207 Cuma 62/2.

208 Şu'ârâ 26/21.

209 Şu'ârâ 26/83.

210 Nahl 16/125.

211 Bakara 2/251.

212 Âl-i İmrân 3/6, 18, 62, 126.

213 Nisâ 4/17, 24, 26, 92, 104, 170; En'am 6/128, 139; Enfâl 8/71; Tevbe 9/15, 28, 60, 71, 110; Hüd 11/1; Yûsuf 12/6, 83, 100; Zümer 39/1; Fussilet 41/42; Fetih 48/4; Tahrîm 66/2.

214 Nisâ 4/158, 165; Mâide 5/38, 118; Zâriyat 51/30.

*hikmet*²¹⁵ bağlamlarındadır. Peygamberlere nispet edildiği zaman yukarıda görüldüğü üzere onlara verilen bilgi, kavrama gücü veya inzal edilen vahiylerdir. Nitekim Hz. Yahyâ'dan bahseden ayette, "Ona çocukken hüküm (hikmet) verdik."²¹⁶ açıklaması, çocuk yaşta ona kavrama yeteneğinin verildiğine işarettir.

Kimi hadis rivayetlerinde hikmet kelimesi "güzel söz" anlamında kullanılmıştır.²¹⁷ Yemenlileri öven bir rivayette ilim, iman ve hikmetin Yemen'de olduğundan bahsedilir.²¹⁸ Buhârî'deki bir rivayette hikmet kelimesi bilgi bağlamında kullanılmıştır.²¹⁹ Bazı rivayetlerde ise hikmet, müminin yitiği olarak nitelenmiş ve bilgi anlamında kullanılmıştır.²²⁰ Değişik rivayetlerde de mezkûr kavrama bilgi manası verilmiştir.²²¹ Bir rivayette şiirin bir kısmının hikmet olduğuna dikkat çekilmiştir.²²² "Yâ Rabbi! Bana hikmet öğret"²²³ veya "Ben hikmet eviyim. Ali de kapısıdır."²²⁴ mealindeki rivayetlerde de hikmetin bilgi ve güzel söz bağlamında kullanıldığını görüyoruz.

Hikmet kavramının insan için kullanıldığı zaman "dengeli, mutedil ve adaletli olma" anlamlarına geldiğine dair yorumlar yapılmıştır.²²⁵ İslam tasavvuf geleneğinde "hikmet" kavramına "bazı gerçeklerin ve ilahi sırların bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebepler ve sonuçlar arasındaki ilişkilerde ilahi iradenin rolünün keşfedilmesi" gibi anlamlar

215 En'am 6/18, 73, 83; Enfâl 8/10, 49, 63, 67; Tevbe 9/40; İbrahim 14/4; Nahl 16/60; Hac 22/52; Nur 24/10, 18, 58; Neml 27/6, 9; Ankebüt 29/26, 42; Rûm 30/27; Lokman 31/6; Lokman 31/27; Sebe' 34/1, 27; Fâtır 25/2; Haşr 59/1, 24; Mümtehine 60/5, 10; Saff 61/1; Teğabün 64/18; İnsan 76/30.

216 Meryem 19/12.

217 Müslim, "Mukaddime", 7.

218 Buhârî, "Menâkıb", 1, "Megâzi", 75; Müslim, "İman", 84, 88, 89, 90.

219 Buhârî, "İlim", 15.

220 İbn Mâce, "Zühd", 15.

221 Buhârî, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3; Müslim, "Salât'ül Müsâfirin ve Kasruhâ", 268; Tirmizî, "Menâkıb", 42

222 İbn Hanbel, 1, 303; Buhârî, "Edeb", 90; Ebû Dâvud, "Edeb", 87; İbn Mâce, "Edeb", 41.

223 Buhârî, "Fedâilü'l-ashâb", 24.

224 Tirmizî, "Menâkıb", 20.

225 Kutluer, XVII, 503.

yüklenmişse de, bunun sadece bir yorumdan ibaret olduğunu belirtmeliyiz.

Bakara suresinin 269. ayetinde yer alan, “Allah hikmeti dilediğine verir...” açıklamasından hareketle, peygamberlere verilen hikmetin birtakım ilahi sırlar veya gaybi bilgileri elde etme anlamına geleceğine dair yorumlar yapılmıştır. Bize göre bu ayet en çok istismar edilen ve aynı zamanda peygamber varisleri gibi gösterilen birtakım otoritelere alan açılan ayetlerden birisidir. Oysa mezkûr kavram, müfessirlerin tamamı tarafından bazı gaybi bilgileri elde etmenin referansı olarak kullanılmamıştır. Örneğin Zemahşerî, ayetteki kavramı “ilim ve amel uygunluğu” olarak yorumlamıştır.²²⁶

Lügatlerde de hikmet kavramı, insanın kendi beşerî sınırlılıkları çerçevesinde, eşyanın veya nesnelere mahiyeti ya da hakikatini anlayabilme²²⁷ yeteneği olarak açıklanır. Tasavvufî bilgi kaynağı olarak görülen hikmetin, ehline verildiğine dair kabulden söz edilir. Diğer bir deyişle, hikmet ehli olmayana bunun verilmediğinden bahsedilir. Unutmamak gerekir ki, İslam inancı bireylere dinî otorite veya statü hakkı tanımaz.

Mutasavvıflar hikmet sahibi olmanın alâmetini, sürekli olarak sükût etmek ve ihtiyaçtan fazla konuşmamak olarak kabul ederler. Bazı rivayetlerde de, hikmeti elde etmek için dünyevî kaygılardan uzak kalmak gerektiğine dair haberler yer alır.²²⁸ Dünyadan el-etek çekmiş, az konuşan kimselerin övülmesi ve onların hikmetli sözler söyleyeceklerine dair haberler verilmesi²²⁹ belli ki, mutasavvıfların kendilerine alan açmalarında önemli referans olmuştur. Hemen hatırlatalım ki, her sükût edenin hikmet sahibi olacağına dair bir ölçü yoktur. Bu tür tanımlamalar tamamen izafi açıklamalardır ve asla genele şamil olamaz.

Kurtubî (671/1273) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (957/1550) gibi bazı âlimler, vahiy ve ilham yoluyla gaybi bilgiye muttali

226 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidil't-Tenzil*, Beyrût 1407, I, 319.

227 Şerif el-Curcânî, *Kütâbu't-Ta'rifât*, Beyrût 1403/1983, 91.

228 Kara, 519.

229 Dârimî, “Mukaddime”. 48; İbn Mâce, “Zühhd”, 1.

olunabileceğini, bunların haricinde gaybi bilgi elde etme iddiasının bireyi küfre götüreceğini iddia etmişlerdir. Benzer görüşleri Saadettin Konevi, Abdürrezzak Kâşânî, Dâvud-i Kayseri ve Molla Fenari gibi Sünnî ulema da benimsemiştir.²³⁰ Bununla birlikte geleneksel yorumlarda bazı mutasavvıfların gaybi bilgiye ulaşacaklarına dair ilginç iddialar dillendirilmiştir.

İslam tasavvuf geleneğinde *ilm-i ledûn* seviyesine ulaşanların, Kur'an ayetlerinin bânına da vâkıf olduklarına dair iddialar dillendirilmiştir. İlm-i ledûn seviyesindeki otoritelerin birtakım gaybi bilgilere muttali olduklarına dair hakim bir ön kabul söz konusudur. Mutasavvıflar *keşf* ve *ilhamı* gaybi bilgiye ulaşma yolları olarak görmüştür.²³¹ Onlara göre bu durum gaybı sadece Allah'ın bileceğine dair ayetlerle çelişmez. Zira *ilm-i ledûn* seviyesine ulaşan ya da keşf veya ilhamla gaybi bilgiye vâkıf olanlar kendi çabalarıyla bunu elde edemezler. Allah kendilerine lütufta bulunmuştur. Daha açık ifadeyle söylemek gerekirse beşerî sıfatlarını kaldırıp kendi sıfatlarıyla onları donattığı için bu bilgiye muttali olabilirler.²³²

Dikkat edilirse yoruma göre gaybi bilgiye muttali olan şeyh veya velinin kendisi değil, kendisinde tecelli eden Allah'ın sıfatlarıdır. Böylece kendilerine ilahlık vasfı veren/verilen mutasavvıflar, ikinci veya üçüncü şahısların asla tanık olamayacakları iddialara kapı aralamışlar ve kendilerine önemli bir statü kazandırmışlardır. Aslında bu yorum bütünüyle şirk unsuru içerir ve tamamen İslam akidesine aykırıdır.

Mutasavvıflar "*Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberleridir.*"²³³ mealindeki ayetlerden hareketle, peygamberlerin muttali olduğu bilginin, izafi gayb kategorisindeki haber olduğu kanaatindedirler.²³⁴ Peygamberlere bu alan açıldığı zaman, onların

230 Çelebi, "Gayb", 407.

231 Uludağ, 271-72.

232 Yıldırım, "Tasavvufta Gayb Problemi", 190.

233 Hüd 11/49; Yûsuf 12/102; Âl-i İmrân 3/44.

234 Mahmut Erol Kılıç, "Sûfi Mütefekkirlerin 'Gayb'a Bakışları", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI), 306.

vârisleri gibi kabul edilen âlim, müceddid veya mutasavvıfların da benzer bilgilere muttali olacakları iddialarının önü açılmaktadır. Oysa referans verilen ayetlerde, gayba dair haberlerin Elçi'ye vahiyle bildirildiğinden bahsedilmektedir. Diğer bir deyişle, peygamberler sadece kendilerine vahyedilen gaybi bilgiyi bilir ve aktarır. Vahiy haricinde verdikleri haberler öngörü, tahmin, teşvik veya sakındırma bağlamında uyarılardır. Doğru çıkabileceği gibi çıkmaması da gayet doğaldır. Nitekim Resûlullah'ın bazı öngörülerinin gerçekleşmediğine yukarıda işaret edilmiştir.

Gayb konusunu bilgi meselesi olarak ele alan Mâturîdî (333/945), mutasavvıfların aksine bilginin üç temel kaynağı olduğunu vurgular. Bunları beş duyu organının yanı sıra akıl ve haber olarak sıralar.²³⁵ Öte yandan Mâturîdî, kimi âlimlerin hikmeti ilham yoluyla vahiy ve sünnet olarak yorumladıklarına dikkat çeker ve eleştirir. Ayrıca o, hikmeti adalet kavramıyla da ilişkilendirir ve Allah'ın bilgisi ve kudretinin eksiksiz olması ile açıklar.²³⁶ Hemen belirtelim ki, haberdan kasıt peygamberlerin getirdiği veya tebliğ ettiği vahiydir. Bu nedenle kelamcılar gayb konusunu vahyin sınırları çerçevesinde ele almışlardır.²³⁷ Tasavvuf geleneğinde ise bu konu varoluşsal yönden ele alınmıştır.

Şems suresinde yer alan şu ayet, gaybın bir kısmının peygamberler tarafından bilinebileceği iddialarının referansı²³⁸ olarak yorumlanmıştır:

Fe-elhemehâ fücûrehâ ve takvahâ/Ona kötülük yapma ve bundan sakınma yeteneği veren/ilham edene (and olsun).²³⁹

Dikkat edilirse burada bir bilgi veya enforme söz konusu edilmemekte, insanlara bilgi ve kavrama yeteneğinin verilmesine işaret edilmektedir. Peygamberler hem birer beşer, hem

235 Selahattin Polat, "Gayb Meselesi ve İmam Maturidi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Sayı: 1, 1989), 261-62.

236 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, thk. Mecdi Bâsellûm, Beyrût 1426/2005, VI, 595.

237 Çelebi, "Gayb", XIII, 405.

238 Uludağ, 274.

239 Şems 91/8.

de toplumlarının önder kişileri olarak kendilerine verilen bu yetenek sayesinde bazı konularda açıklama yapabilir veya görüş bildirebilir, ancak bu durum onların gaybi bildiği anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in bazı kararlarında yanılması, onun tercihlerinin vahiy kaynaklı olmadığını açık göstergesidir.

Şunu hatırlatalım ki vahiy, inananlar için en bağlayıcı otoritedir. Gaybi bilgi kaynağı olarak nitelenen ilham sadece yol gösterici veya birtakım tecrübelerin oluşmasına imkân veren derunî bilgi türü olarak yorumlanır.²⁴⁰ Bu nedenle vahiy gibi mutlak bilgi içermez. Ne ki tasavvuf geleneğinde velilerin de ilham yoluyla gaybi bilgiye muttali olduklarına dair ilginç iddialar dillendirilebilmiştir.²⁴¹ Bize göre bu anlayışın esin kaynağı, büyük oranda Yahudilik ve Hıristiyanlık kültürüdür. Örneğin Yahudilikte *Rûhulkudûs* sadece peygamberlere değil, diğer insanlara da aracı olmuştur. Onlar da bu kabiliyetleri sayesinde geleceğe dair kehanetlerde bulunma yeteneği kazanmışlardır. Aynı telakki Hıristiyan inancında da mevcuttur. İsa'dan sonra havarileri veya kiliseye bağlı olarak faaliyet gösterenler de ilham yoluyla gaybi bilgi elde edebilirler.²⁴²

Resûlüllah tarafından gaybın bilineceği iddiasına kapı aralanınca, onun vârisi olarak konumlandırılan alimler veya veli olarak nitelenenlerin de bu bilgiye muttali olmalarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Böylece kendisini bu konumda gören herhangi bir birey gaybi bilgiye ulaşabileceğini iddia edebilmiştir. Örneğin Cumhuriyet döneminin en önemli simalarından birisi olan Said Nursî, sorulan bir soruya cevap verirken gaybi bilgiye muttali olduğunu iddia ederek şunları söylemiştir:

Benden sual ediyorsun: "Neden senin Kur'an'dan yazdığın Sözler'de öyle bir kuvvet, bir te'sir var ki, müfessirlerin ve âriflerin sözlerinde nâdiren bulunur. Bâzan bir satırda, bir sahife kadar kuvvet var; bir sahifede, bir kitap kadar te'sir bulunuyor?..."

Elcevap: Güzel bir cevaptır. Şeref i'caz-ı Kur'âna ait olduğundan ve bana ait olmadığından, bilâ-perva derim: "Ekseriyet itibariyle

240 Mustafa Sinanoğlu, "İlham" *DiA*, İstanbul 2000, XXII, 100.

241 Uludağ, 275.

242 Sinanoğlu, 101.

öyledir." Çünkü: Yazılan Sözler tasavvur değil tasdikdir; teslim değil, imandır; marifet değil, şehadettir, şuhuddur; taklid değil tahkiktir; iltizam değil, iz'andır; tasavvuf değil hakikattir; dâva değil, dâva içinde bürhandır.²⁴³

Açıkça görüldüğü üzere, Said Nursî yazdıklarının kendisine yazdırıldığını ima edecek kadar ileri gidebilmiştir. Böylece gaybi olarak bu bilgilere muttali kılındığını ortaya koyup insanları peşinden sürükleyebilmiştir.

Gayri Metluv Vahiy İddiası

Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddialarının en çok referanslandırıldığı konulardan birisi, *gayri metluv vahiy* veya *Kur'an dışı vahiy* tanımlamasıdır.²⁴⁴ Bu yoruma göre vahiy *metluv* ve *gayri metluv* olarak iki kısma ayrılır.²⁴⁵ Mezkûr tanımlamanın bir ileri adımı, Resûlullah'a isnad edilen hadislerin metni kendisine, manasının ise Allah'a ait olduğu anlayışıdır.²⁴⁶ Hemen belirtelim ki, böyle bir tanımlama bütünüyle insan ürünüdür ve asla vahiyle temellendirilemez.

Adeta melez veya paralel vahiy icadıyla birlikte, yorumların ardı arkası kesilmemiştir. Böyle bir alan açıldıktan sonra Resûlullah'a isnad edilen asılsız iddialar veya hadislerin kahir ekseriyeti için müsait bir zemin oluşturulmuştur.²⁴⁷ Hatta Resûlullah'ın kimi kararları bile bu kavramla ifade edilmiştir. Örneğin kibleyi el-Mescidü'l-Harâm'dan el-Mescidü'l-Aksâ'ya çevirmesi, gayri metluv vahiy iddiasıyla izah edilmiştir.²⁴⁸ Oysa ilk önce Resûlullah'ın Kâbe'ye yönelmesi veya buradan Kudüs'e dönmesi kararı tamamen kendi tercihidir. Bu konuda hiçbir

243 Said Nursî, *Sikke*, 239.

244 Mâturidî, *Te'vîlât*, VII, 161, IX, 50, 547.

245 İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd-'Alî Muhammed Mu'avvid, Beyrût 1419/1998, II, 381; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrût, IV, 58; Muhammed Reşid Ridâ, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Hakîm*, 1990, X, 252.

246 Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk, II, 375; İbn 'Âdil, *el-Lubâb*, III, 505.

247 "Kur'an dışı vahiy" tanımlaması hakkında geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *İslâmîyât* (c: 1, s: 1, Ankara 1998), ss. 53-71.

248 İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, I, 218; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi'l-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrût 1420, II, 10.

Kur'ani emir yoktur. Medine'ye geldikten sonra, Yahudilerin olumsuz tutumu üzerine kiblesini değiştirmek istemiş, ancak onların menfi propagandasından ve yayacakları söylentilerin zihinleri bulandıracığından çekindiği için makul bir gerekçe aramıştır. Nihayet nâzil olan ayetlerle birlikte meşru gerekçe ortaya çıkmış ve kiblesini vahyin emriyle değiştirmiştir.²⁴⁹

Kible değişikliği konusu, geleneksel yorumlarda nesh doktrinıyla izah edilmiştir. Diğer bir deyişle önce gelen ayetin sonra nâzil olan ayetle nesh edildiği iddiaları dillendirilmiştir. Oysa kible değişikliğini emreden ayetlerde Kur'an, bir başka ayeti değil Resûlullah'ın kararını neshetmiştir.²⁵⁰ Ancak Kudüs'e doğru yönelmenin Resûlullah'ın tercihi ve kararı olduğunu fark edemeyen klasik ulema, bu tercihini gayri metlup vahiy iddiasıyla açıklamaya çalışmış, ancak daha büyük açmaz içine girmiştir. Çelişkiden kurtulmak için bu sefer klasik nesh doktrinıyla işin içinden çıkmaya çalışmıştır. Oysa Kur'an Resûlullah'ın tercihi veya kararı olan kible değişikliğini neshetmiş ve Kâbe'nin nihai kible olmasını netleştirmiştir.

Gayri metlup vahiy iddiaları ilginç yorumları beraberinde getirmiştir. Mesela Bedir Savaşı'nda Resûlullah'm Kureys ordusuyla karşılaşma kararı, gayri metlup vahiy iddiasıyla açıklanmıştır.²⁵¹ Hâlbuki bu karar yolda nâzil olan ayetlerden sonra netleşmiştir.²⁵² Bizzat vahiyle belirlenen hedefin, melez bir vahiy türü icat edilerek temellendirilmek istenmesi ise, vahyin mesajını görmeme ısrarından başka bir şey değildir.

Gayri metlup vahiy iddialarının en ilginç yorumlarından birisi, Medine'de nâzil olan abdest ayetiyle ilgili açıklamalardır. Namaz Mekke döneminde farz kılınıp, abdestin Medine döneminde zorunlu hale gelmesini izahta zorlanan ulema, bu açmazı gayri metlup vahiy yorumuyla aşmaya çalışmıştır. Buna göre Allah abdest alma emrini önceden gayri metlup olarak

249 Bakara 2/142-150.

250 İsrail Balcı, *Hız Peygamber ve Namaz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 147-49.

251 İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, II, 503.

252 Enfâl 8/5-7.

Resûlüllah'a vahiyetmiş, sonradan da emri metin olarak inzal etmiştir.²⁵³ Hâlbuki namaz tedrici süreçte son halini almış bir ibadettir.²⁵⁴ Nitekim abdestten sonra içki yasağı gelmiş ve nihai olarak namaz formu tamamlanmıştır. Ancak son şeklini alan namaz üzerinden yorumlar yapıldığı için ve Mekke döneminde abdestsiz namaz kılındığı gerçeğiyle karşı karşıya kalındığından, bu sorun Mekke'de gayri metluv olarak abdest almanın emredildiği gibi gayri ciddi iddialarla izah edilmeye çalışılmıştır. Şu kadar söyleyelim ki, madem Allah abdest almayı emretmişse, niçin metin olarak değil de mana olarak emretmiş veya metnini bir süre ertelemiştir. Değişik ayetlerin yorumlarında da aynı tanımlamanın yapıldığı görülür.²⁵⁵

Gayri metluv vahiy iddiası ile hadislere ilahi kaynaklı bir alan açıldıktan sonra, Cebrail'in Hz. Peygamber'e Kur'an'ı indirdiği gibi sünneti de indirdiği iddialarına da meşru zemin oluşturulmuştur. Hadislerin de Allah'ın kelamı olduğu iddiaları böyle bir zihin dünyasının ürünüdür.²⁵⁶ Nitekim bir hadis rivayetinde aynen şu iddialar dillendirilebilmiştir: "Bilin ki, bana Kur'an ile birlikte onun bir benzeri (sünnet-hadisler) de verilmiştir."²⁵⁷

Şunu açıklıkla belirtelim ki Kur'an dışı vahiy iddiası, öncelikli olarak vahye saygısızlıktır. Keza Allah'ın ayetlerini yetersiz bulma gibi problemler bir sorunu beraberinde getirir. Şayet Resûlüllah kendisine inzal edilen ayetlerin bir kısmını açıklayıp bir kısmını gayri metluv vahiy olarak tebliğ etmişse görevini eksik yapmış demektir. Oysa Kur'an böyle bir ihtimalin önünü bütünüyle kapamış ve Resûlüllah'a şu ihtarda bulunmuştur:

253 Se'âlebi, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Alî Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd., Beyrût 1418, II, 347; Bîkâ'i, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suer*, I-XXII, Kahire, VII, 243.

254 Balcı, *Hz. Peygamber ve Namaz*, 39-40.

255 Şihâb el-Hafâci, *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ'l-Beydâvi: 'Înâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi* Beyrût, V, 141.

256 H. Mûsâ Bağcı, "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri, 29-30 Mayıs 2004-Bursa), Kurav Yayınları, Bursa 2005, 68-69.

257 Ebû Dâvud, "Sünne", 6.

*O (Kur'an), âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir. Şayet Peygamber Bizim adımıza bazı sözler uyduracak olsaydı, Biz onu kudret elimizle kısıkrak yakalar, sonra da can damarını koparırdık. Hiçbiriniz de buna engel olamazdı.*²⁵⁸

Bu tehditlerin muhatabı olan Resûlüllah'ın, kendisine inzal edilen vahiylerin bir kısmını gizlemesini ya da eksik bırakmasını düşünmek mümkün değildir. Aksi bir iddia sadece ona isnat edilen rivayetlere meşruluk kazandırma çabası olabilir. Dolayısıyla 'Kur'an dışı vahiy' iddiası hem Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'e açık bir ihanettir ve asla vahiyle temellendirilebilecek bir iddia değildir.

*"O arzu ve kendi hevesine göre konuşmuyor. Onun okudukları kendisine indirilen vahiylerden başka bir şey değildir."*²⁵⁹ mealindeki ayetler, Kur'an dışı vahiy iddialarının en önemli referanslarından birisi olarak gösterilir. Bize göre en çok anlam erozyonuna uğratılan ve istismar edilen ayetlerden birisi bu mesajdır. Ayetlerin ait olduğu dönem ve bağlam dikkate alınmaksızın yapılan yorumlar birçok istismarı beraberinde getirmiştir.

Öncelikli olarak belirtelim ki, mezkûr açıklama Hz. Peygamber'in okuduğu ayetleri ona bir başkasının öğrettiğini iddia eden müşriklerin sataşmalarına cevaptır. Kur'an bu tür sataşmaların önüne geçmek için tek taraflı cevap verir. Nitekim mezkûr ayetlerin akabindeki açıklamada okuduğu vahiyleri ona Allah katında güçlü, kuvvetli ve itibarlı elçinin öğrettiği açıklaması yapılır.²⁶⁰ Böylece Kur'an onun bilgi kaynağının sağlamlığına dikkat çeker ve ona vahiy getiren meleğin özelliklerini ön plana çıkarır. Buna göre vahiy meleği aldığı mesaja hiçbir ekleme ve eksiltme yapmaksızın onu Peygamber'e ulaştıran 'güvenilir elçi' olarak tanımlanır.

Müşriklerin sataşmaları müteaddit defalar devam ettiği için, Kur'an değişik ayetlerde de yine vahiy meleğinin benzer özelliklerine vurgu yaparak Resûlüllah'ın bilgi kaynağının

258 Hâkka 69/45-47.

259 Necm 53/3-4.

260 Necm 53/5-8.

sağlamlığına işaret eder.²⁶¹ Keza onun okuduğu vahiylerin cin veya şeytanların sözü olmadığını vurgulayarak şu açıklamaları yapar:

Bu Kur'an (Müşriklerin İddia ettiği gibi) asla kovulmuş şeytanın sözü değildir.²⁶² Arkadaşınız deli değildir.²⁶³

Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir. Bu onların işi değil, hem güç de yetiremezler.²⁶⁴

Şeytanların asıl kimlere haber verdiklerini bildireyim mi? Nerede bir İftiracı ve günahkâr varsa ona inerler. Onlar şeytanlara kulak verirler, zaten çoğu yalancıdır.²⁶⁵

Ayetlerin mesajı son derece açık ve nettir. Ancak gayri metluv vahiy iddialarından sonra, birçok asılsız söz, hadis formuna sokulup Hz. Peygamber'e isnat edilirken, adeta vahyin mesajı ötelenmiş ve rivayetlere dayalı din algısına müsaait bir zemin oluşturulmuştur. Deyim yerindeyse Resûlullah, tebliğ ettiği vahiyle çelişen bir konuma düşürülürken, aynı zamanda gaybı bilmeyen Cebrail de, bilmediği gayb haberini bildiren elçi olarak konumlandırılmıştır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in gaybı bildiği iddiaları, genel olarak kendisinden sonra fitnenin zuhur edeceğine ve kıyamet saatine dair haberlere odaklıdır. Bu iddialar hadis mecmuaları arasında *Kitâbu'l-Fîten* başlığı altında derlenmiştir. Bu bağlamda neredeyse sayılamayacak kadar çok rivayet nakledilmiş ve bunlar Hz. Peygamber'in haber verdiği olaylar olarak sunulmuştur.

Onca ayete rağmen adeta Hz. Peygamber bunlardan haberdar değilmiş gibi, gayba dair sayısız haberler verdiği iddialarının ona isnat edilmesini vahiyle bağdaştırabilmek mümkün değildir. Ayetlerde işaret edilen hususlar ile rivayetlerde dile getirilen bazı iddialar karşılaştırıldığında, bu iddiaların inandırıcılıktan ne derece uzak olduğunu anlamak zor değildir.

261 Tekvîr 81/15-25.

262 Tekvîr 81/25.

263 Tekvîr 81/22.

264 Şu'arâ 26/210-211.

265 Şu'arâ 26/221-223.

Şu çok açık ki, ümmet içerisinde patlak veren sorunlara makul gerekçe üretebilme kaygıları, tarafların lehinde veya aleyhinde bir dizi rivayetin doğmasını beraberinde getirmiştir. Bir taraftan Şam ve Iraklı grupların siyasi mücadeleleri, bir taraftan Hâricî isyanları veya Arap olmayan nüfusa (mevali) karşı uygulanan dışlayıcı yönetim anlayışı, bunun yanı sıra çeşitli siyasi ve itikadi fırkaların ortaya çıkması, grupların birbirleri aleyhine çeşitli rivayetler üretmesine yol açmıştır. Her siyasi akım veya fırka, ya davasını haklı gösterebilmek ya da rakipleri aleyhine çeşitli söylemler üretebilmek adına, Hz. Peygamber'in ismi üzerinden kendi siyasal konumlarını güçlendirme veya meşrulaştırma çabası gütmüştür.

Kıyamet alametleri olarak sunulan içi boş iddiaların tamamının vahye aykırı olduğunu ve asla Hz. Peygamber'le ilişkilendirilemeyeceğini vurgulamak istiyoruz. Sürekli vahiyle kontrol altında olan Allah Resûlü'nün tebliğ ettiği ilahi mesajın hilafına bir açıklama yapmasının mümkün olamayacağını göz ardı etmemek gerekir.

Hikmet kavramına yüklenen anlam üzerinden peygamberlerin ve onların varisleri olarak nitelenen Allah dostları veya bazı ulemanın da bazı gaybi bilgilere erişebileceğine dair yorumlar tamamen asılsızdır. Dahası doğrudan Allah'ın ayetlerine meydan okumaktan başka bir şey değildir. Kur'an böyle bir ihtimalin kapısını tamamen kapamıştır.

Peygamberlerin bilgi kaynağı vahiydir. Bunun dışında kendilerine anlama, kavrama yeteneği verilmiş olabilir, ancak bu bağlamdaki yetenekleri kesin bilgi anlamına gelmez, hadizatında gayri metluv vahiy olarak asla konumlandırılmaz. Nitekim beşerî anlamda Resûlüllah'ın ileriye yönelik kimi tahminlerinin gerçekleştiğini, kimisinin ise gerçekleşmediğini görüyoruz. Bu itibarla hikmet metaforu üzerinden peygamber varisleri gibi gösterilen âlim veya velilerin bazı sırlara erişebilecekleri iddiası bütünüyle vahye aykırıdır.

Elçî'ye vahyedilenlerin tebliğ edildiğini, şayet vahyelidip de bildirmemişse, bunun risalet görevinin eksik yapıldığı anlamına geleceğini unutmamak gerekir.

Hikmetin bilgi kaynağı olduğu iddiası, mutasavvıfların dile getirdiği bir savdır. Onlara göre hikmet, çabayla kazanılan ve özenle korunan çok değerli gizli bir bilgidir. Bu bilgiye sahip olana da hakîm denir. Dikkat edilirse ilk mutasavvıfların çoğu da bu isimle anılır. Hiç kuşku yok ki, mutasavvıfların bu iddiası genel kabul değildir. Asla da bağlayıcı olamaz. İslam inancında aleniyet esastır, gizli veya gizemli bir bilgiden söz edilemez. Hz. Peygamber'in bilip de eksik bıraktığı hiçbir vahiy yoktur. Aksi bir iddia görevini eksik yapmış anlamına gelir ki, bunu kabul etmek mümkün değildir.

BÖLÜM V

İSTANBUL'UN FETHEDİLECEĞİNİ HZ. PEYGAMBER'İN MÜJDELEDİĞİ İDDİASI

Giriş

Kostantınıyye'nin (İstanbul) Müslümanlar tarafından fethedileceğine dair haberler, hadis mecmuaları arasındaki *fiten* ve *melâhim* bahislerinde zikredilir ve şehrin fethi ile kıyamet saati arasında yakın bir ilişki olduğu iddia edilir. İstanbul'un fethedileceğine dair haberlerin yer aldığı yaklaşık otuz civarında irili ufaklı rivayet bulunmaktadır. Çoğu birbirinin tekrarı veya değişik versiyonu niteliğindeki bu rivayetlerden sadece birisi hariç, diğerlerinin tamamı kıyamet saatiyle ilişkilendirilmiş ve birtakım zaman dilimleri verilerek şehrin fethiyle birlikte, bu zaman dilimleri içerisinde kıyametin kopacağı iddiası dillendirilmiştir. Her ne kadar rivayetlerin muhtevası ve verilen zaman dilimlerinde ciddi tutarsızlıklar varsa da, bunlar fazla sorgulanmamış ve özellikle Anadolu İslam kültüründe İstanbul'un fethi konusu doğrudan Resûlullah'ın ihbarı veya müjdesi olarak sunulmuştur. Hatta çeşitli akademik çalışmalarda bile, İstanbul'un fethedilmesi ile mezkûr iddialar arasında bir bağ kurulmuştur.

Fiten edebiyatı dışında kalan ve İstanbul'un fethedileceğine dair haber ihtiva eden tek rivayet, "İstanbul mutlaka fethedilecek, onu fetheden komutan ne büyük komutan, onu fetheden asker ne büyük asker" şeklinde dillere pelesenk edilen meşhur hadistir.¹ Kıyamet alameti iddialarıyla ilişkilendiril-

* Bu konu "İstanbul'un Fethine İlişkin Hadis Rivayetlerine Farklı Bir Yaklaşım" isimli bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

1 Ahmed b. Hanbel, *Musnedu 'Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Ma'bed 'Abdulkerim, I-XIV, Beyrût 1432/2011, VIII, 254; el-Buhârî, *Tahrîcu'l-Ehâdisi'l-Merfû'ati'l-Musnede fi Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr*, Riyâd 1420/1999, I, 791; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rîfetih's-Sahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994, I, 389.

meyen bu rivayet, muteber hadis kaynaklarında geçmemesine rağmen, özellikle Müslüman Türkler tarafından büyük bir hüsnü kabul görmüş ve şehri fethetmeleri nedeniyle Hz. Peygamber'in müjdesi ve övgüsünün muhatabı oldukları yorumlarının en önemli referansı olarak gösterilmiştir.² Mezkûr rivayet akademik araştırmalarda referans olarak sunulurken, özellikle bu araştırmaları yapanların İstanbul'un fethi ile kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair rivayetleri veya muhtevalarındaki çelişkileri dikkate almaması şaşırtıcıdır.³ Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, rivayetin/rivayetlerin maksada yarayan kısmı kullanılırken sorunlu tarafı görmezden gelinmiştir.

İstanbul'un fethine yönelik ilk ciddi girişim Emevîler döneminde başlatılmıştır. Özellikle hanedanın kurucusu olan Muâviye, şehrin fethine büyük önem vermiş ve iki kez kuşatmasına rağmen bu hedefini gerçekleştirememiştir. İkinci kuşatmanın ardından yaklaşık 30 yıl sonra üçüncü kez İstanbul kuşatılmış, fakat yine sonuç alınamamıştır.

İlk iki kuşatma ile ilgili dikkat çeken hususlardan birisi, ordu hazırlığı yapıldığı sırada veya muhasaralar devam ederken, az önce zikredilen rivayet ya da rivayetlerden hiç söz edil-

- 2 Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 2), 116-123; İsmail Yiğit, "Emevîler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri", 2. *Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları (30-31 Mayıs, 1 Haziran 1997); Hüseyin Algül, "Eyyüb Sultan'dan Fatih'e Yolculuk", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005); Mehmet Ali Kulat, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* (Cilt: 37, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2001), 5-23; Mustafa Güler, "İstanbul'un Fethinin Zamanın Müslüman Devletleri Arasındaki Yeri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005), 236-241; Arif Yıldırım, "Ebu Eyyüb el-Ensâri'nin Bir Ayetle İlgili Yorumu ve İstanbul'un Fethi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005), 161-171.
- 3 Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İstanbul'un fethi ile kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair konu Feridun M. Emecen tarafından kaleme alınmıştır. Kadim kültürlerde de var olan İstanbul'un fethi ile kıyamet senaryolarına dair rivayetleri değerlendiren Emecen, İslâm kültüründeki anlatıların bunlardan esinlenme olduğu sonucuna ulaşmıştır. Geniş bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, Timaş, İstanbul 2012.

memesidir. Diğer bir ifadeyle, erken döneme ait kaynaklarda Resûlüllah'ın böyle bir sözü veya müjdesi nedeniyle Müslümanların bu şehri almak için mücadele ettiklerine dair bir tek rivayet/haber nakledilmemiştir. Buna mukabil, özellikle Muâviye'nin girişiminin arkasında daha çok siyasi hesaplar veya bireysel başarı kazanma gibi hedeflerin etkili olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır.

Emevîler Zamanında İstanbul'un Fethi Girişimi

Yaklaşık doksan yıl süren Emevîler döneminde, İstanbul üç kez kuşatılmasına rağmen arzulanan netice elde edilememiştir.⁴ Rivayetlere bakılırsa birinci kuşatma 668-670, ikinci kuşatma 674-680, üçüncü kuşatma ise 716-717 yıllarında gerçekleşmiştir. Buna göre ilk iki kuşatma Muâviye (660-680), üçüncüsü ise Süleyman b. Abdülmelik (715-717) dönemine denk gelmektedir.

Muâviye'nin iki kez İstanbul'u kuşatması, onun buraya verdiği önemi ve şehri alma arzusunu gösterir. Kimi yorumlara göre henüz Şam valiliği dönemindeyken Kostantınıyye'yi ele geçirmeyi hedeflemişti.⁵ Bizans tarihçisi Sebeos, 653-54 yıllarından itibaren Arapların İstanbul'u ele geçirmeyi hedeflediklerini söylerken bir bakıma bu hususa işaret etmiştir.⁶ Hz. Osman'ın onayını alarak deniz seferine çıkan Muâviye, önce Kıbrıs adasını fethetmiştir.⁷ İlerleyen süreçte

4 İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılması ile ilgili geniş bilgi için bk. Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri" (çev. İsmail Hâmi Danişmend), *İstanbul Enstitüsü Dergisi I*, İstanbul 1955, 215; Şükran Harbutli, "Hisâru'l-Kostantınıyye fi'l-Asri'l-Umevi", *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri İslâmiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*, Elazığ 2012, ss. 229-261; Âdem Apak, "Fethinden Önce İstanbul Üzerine Müslüman Seferleri: Emevîler Dönemi", *Eyüp Sultan Sempozyumu VII (Tebliğler)*, İstanbul 2003, 226-27.

5 Harbutli, 231.

6 Sebeos, L'évêque, *Histoire d'Héraclius*, Traduite de L'Armenien et Annotée Frederic Macler, Imprimerie Nationale, Paris 1904, 140.

7 Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât; Halife b. Hayyât Tarihi*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara 2001, 200; Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 218; İbn A'sem, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986, I, 347-48.

Arvad,⁸ Rodos⁹ ve Girit (İkrîdiş)¹⁰ gibi adaların fethedilmesi, denizden yapılacak kuşatmaların ön temeli niteliğindedir.¹¹

Rivayetlere göre Bizans'ın payitahtını hedef alan Muâviye'nin girişimini haber alan II. Constans donanma ile karşı saldırıya geçmiş ve iki taraf Finike (Phoenix) açıklarında karşı karşıya gelmiştir.¹² Likya sahillerindeki mücadelenin ardından Bizans donanması ağır bir yenilgi almıştır. Hatta II. Constans'ın kılık değiştirerek kaçtığına dair haberler nakledilmiştir.¹³ İbn A'sem'in verdiği bilgiye göre II. Constans'ın karşı saldırısının haber alınması üzerine, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh yardım göndermiştir.¹⁴

Şehrin fethine yönelik ilk ciddi hamle, 668 yılında gerçekleştirilmiştir. Rivayete göre Muâviye, Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi II. Constans'a yardım eden Ermeni valisi Saborios üzerine göndermişti. Ancak ordu Anadolu içlerindeyken Saborios'un öldüğü haberinin alınması üzerine, yoluna devam eden Fedâle Kadıköy'e kadar ilerlemiştir. Onun bu hamlesinin arka planında, Bizans idaresindeki taht kavgalarının da etkisi olduğuna dair yorumlar yapılmıştır.¹⁵ Kış ayını burada geçiren Fedâle, şehri kuşatmak için yardım isteyince, Muâviye ilk önce Süfyan b. Avf, ardından da oğlu Yezîd komutasında bir ordu hazırlayıp sevk etmiştir. Yezîd'in ordusunda İbn Abbâs, İbn Ömer, Zübeyr b. Avvâm ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (Hâlid b. Zeyd) gibi önemli isimlerin bulunduğu rivayet edilir. Yardım gelmesinin ardından şehir kuşatılmış an-

8 Belâzurî, *Fütûh*, 338; İbn A'sem, I, 367.

9 Belâzurî, *Fütûh*, 338; İbn A'sem, I, 352; Rodos seferinin 678 yılında düzenlendiği de söylenir. Halife b. Hayyât, 279.

10 Belâzurî, *Fütûh*, 339.

11 İbn A'sem, I, 352-54.

12 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, Translated by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982, 45.

13 Canard, 215-16.

14 İbn A'sem, I, 354, 356.

15 Bîrsel Küçükspahioğulları, "Emevîlerin İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu" *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu İslâmîyetin Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*, Elazığ 2012, 81.

cak sonuç alınamamıştır.¹⁶ Kuşatmanın başarısızlıkla neticelenmesi ordunun erzak sıkıntısı çekmesi ve salgın hastalığın baş göstermesi gibi nedenlerle açıklanır. Bazı rivayetlerde ise başarısızlık Yezid'in beceriksizliğine fatura edilir. Ancak bu tür iddialar daha çok onu kötölemeye yönelik sonradan uydurulan iddialar görüntüsündedir.

İlk hamle başarısızlıkla neticelenmesine rağmen, Muâviye İstanbul'u fethetme arzusundan vazgeçmemiştir. Bu amacını gerçekleştirmenin alt yapısı olarak Anadolu içlerine doğru seferler düzenlemeye devam etmiştir. Sevk ettiği ordular Kapıdağ Yarımadası'nı ele geçirmiş, burası daha sonraki seferler için bir üs olarak kullanılmıştır.

İkinci kez İstanbul'u kuşatmayı planlayan Muâviye, ciddi hazırlıklar yapmış, özellikle donanmaya ağırlık vererek gemi inşaatını hızlandırmıştır. Rivayetlere göre Şam, Mısır ve Libya sahillerindeki tersanelerde gemiler inşa edilmiştir. Finike sahillerinden ahşap malzeme ticareti yapıldığı söylenir. Bizans tarihçisi Theophanes (201/817), Tripolis (Libya) sahillerindeki tersanelerde de gemiler inşa edildiğini ve bu gemilerin İstanbul kuşatmasında yer aldığını belirtir.¹⁷

Gerekli hazırlıkları tamamlayan Muâviye, 677 yılında Cunâde b. Ebi Umeyye komutasında güçlü bir donanma hazırlayıp İstanbul üzerine göndermiştir. Ermeni kökenli Bizans tarihçisi Sebeos, Arapların bin kişilik üç yüz gemi ve yüz kişilik beş bin gemiden oluşan bir filo ile İslam ordusunun İskenderiye'den yola çıkıp Kadıköy sahiline ulaştığını söyler.¹⁸ Bir başka Bizans tarihçisi Theophanes de benzer haberler aktarır ve İslam ordusunun İstanbul'u kuşattığına dair haberi destekler.¹⁹ Bu haberlerin bir kısmı İslam tarihi kaynaklarındaki rivayetlerle de doğrulanmaktadır.²⁰

16 Canard, 217-18.

17 Rivayete göre tersanede çalışan iki kardeş, Müslümanların elindeki esirleri kurtarıp onlar vasıtasıyla şehrin emirini öldürdüler ve ardından İstanbul'a kaçtılar. O sırada Muâviye Kapadokya üzerinde seferdeydi (Theophanes, 45).

18 Sebēos, 140.

19 Theophanes, 45.

20 İbn A'sem, I, 354-56.

Ciddi hazırlıklardan sonra gerçekleştirilen ikinci kuşatmada da arzulanan netice gerçekleşmediği gibi, büyük kayıplar yaşanmıştır. Kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanması, denizde yanma özelliğine sahip Rum ateşiyle irtibatlandırılır ve donanmanın bir kısmının yandığı söylenir. Donanma komutanı Yezîd b. Şecerred'in öldüğü, dağılan ordunun ağır kayıplarla geri çekildiği haberleri aktarılmıştır. Ayrıca İslam ordusu içindeki Mısır'dan gelen birliklerin bir kısmının Bizans saflarına katıldığı, erzak yüklü gemilerin Bizans'ın eline geçtiği ve bu nedenle erzak sıkıntısı yaşandığı gibi rivayetler aktarılmıştır. Geri çekilen İslam ordusunun Antalya yakınlarına geldiği zaman şiddetli bir fırtınaya tutulduğu ve donanmadan geriye kalan kısmın da burada telef olduğu söylenir. Kara birliklerinin de dikkate değer bir başarı elde edememesi üzerine, Muâviye'nin ikinci kez İstanbul'u fethetme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu başarısızlıklar, şehrin alınacağına dair umutları tüketmiştir.

Bu süreçten sonra şehri ele geçirme hedefinin bir süre dondurulduğu ve Bizans'la 30 yıl boyunca savaşmamak üzere antlaşma yapıldığı söylenir. Anlaşma gereği, Muâviye'nin savaş tazminatı olarak 3000 dinar ve 50 Arap atı vermeyi kabul ettiği, keza antlaşma taahhüdü olarak 50 kişiyi de rehine olarak bırakmaya razı olduğu belirtilir. Arka arkaya iki kez başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmalara rağmen, Bizans'ın Şam üzerine saldırmaması dikkat çeker. Bazı yorumlarda bu durum Bulgarlarla da savaş halinde olduklarına bağlanır.²¹

Muâviye'nin vefatından sonra oğlu Yezîd'in (680-683) hilafete gelmesiyle birlikte başlayan iç çekişmeler, hem Anadolu içlerine doğru sürdürülen seferlerin hem de diğer bölgelerdeki fetihlerin durmasına neden oldu. Abdülmelik (685-705) hilafete geldiği zaman, halifelik iddiasıyla ortaya çıkan İbn Zübeyr'le uzun süre mücadele etmek zorunda kaldı. Hatta kuzey sınırını güvenceye almak için Bizans'la antlaşma yapıp yüklü miktarda vergi ödediği söylenir. Abdülmelik'ten sonra hilafete gelen oğlu I. Velid (705-715) zamanında Emevî dev-

21 Küçükşipahioğulları, 84.

leti en güçlü dönemine erişmişti. Onun zamanında kardeşi Mesleme b. Abdülmelik Anadolu içlerine doğru sürdürdüğü seferlerle Bizans'a karşı büyük başarılar elde etmiştir.²² Ayrıca diğer kardeşi Hişâm b. Abdülmelik, Yezîd b. Cübeyr, Abbas b. Velid, Ömer b. Velid, Mervan b. Velid, Abdulaziz b. Velid, Velid b. Hişâm ve Yezîd b. Ebî Kebşe gibi komutanlar da bu dönemde Anadolu'ya doğru başarılı akınlar yapmışlardır. Elde edilen başarılardan sonra, I. Velid İstanbul'u fethetmeye yönelik hazırlıklara girişti. Fakat bu hedefini gerçekleştiremeden vefat etti. Onun hedefini kardeşi Süleyman b. Abdülmelik devam ettirdi.

İki yıl kadar hilafette bulunan Süleyman b. Abdülmelik (715-717) döneminde, Emevî devletinin duraklama dönemine girdiği ve birçok dahili problemin ortaya çıktığı söylenir. Bu tür olumsuzluklara rağmen onun döneminin en önemli olaylarından birisi, İstanbul'un üçüncü kez kuşatılmasıdır. Özellikle duraklamanın başladığı bir dönemde Süleyman b. Abdülmelik'in bu girişimi, Emevî halifelerinin buraya verdikleri önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Halife Süleyman 716 yılında kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki orduyu İstanbul üzerine sevk etti. Ayrıca Ömer b. Hubeyre'yi de denizden muhasaraya destek vermesi amacıyla gönderdi. İstanbul kara ve denizden muhasara altına alındı, fakat kayda değer bir başarı elde edilemedi.²³ Surların bir türlü aşılamaması, Rum ateşi, kuşatmanın uzaması, erzak sıkıntısının çekilmesi ve sabırların zorlanması gibi birtakım olumsuzluklar, bu sefer sırasında karşılaşılan problemler olarak sıralanır. Keza Mısır'dan gönderilen donanmanın beklenen desteği vermediği de kaydedilir. Muhasara devam ederken

22 Mesleme'nin Anadolu içlerinde sürdürdüğü başarılı seferlerle ilgili detaylı bilgiler için bk. Mehmet Azimli, "Emevî Dönemi Valileri ve Komutanlarından Mesleme b. Abdülmelik", *Dicle Ünv. İlahiyat Fakültesi* (Cilt: 9, Sayı: 2, Diyarbakır 2007), 26-39; Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi, *U. Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: 18, Sayı: 20, 2009), 95-122.

23 İbn Manzûr, *Muhtasarı Târîhi Dimeşk*, thk. Rûhiyye en-Nehâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî', I-XXIX, Dimeşk 1402/1984, XXIV, 265.

halife vefat edince, yeni bir süreç başladı. Süleyman'ın yerine tahta geçen Ömer b. Abdülazız (717-720) fetih politikasında değişikliğe giderek İstanbul'u muhasara eden orduyu geri çekti. Böylece üçüncü kuşatma da başarısızlıkla neticelenmiş oldu. Bu süreçten sonra Emevî halifeleri bir daha İstanbul'u ele geçirmek için ciddi girişimde bulunmamışlardır.

Özellikle Hişâm b. Abdülmelik (724-743) döneminde Emevî devleti yeniden güçlü bir idari yapı kazanmasına rağmen, İstanbul'u fethetmek için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Oysa Anadolu içlerine doğru birçok akın düzenlenmiştir. Bu akınlar sırasında İslam ordusu Konya, Ankara, Kayseri ve Niksar gibi birçok şehre kadar ilerlemesine rağmen, Bizans payitahtını ele geçirmeye yönelik ciddi bir adım atılmamıştır. Başarısızlıkla neticelenen kuşatmalar, devletin büyük maddi kayba uğramasına neden olduğu gibi, şehrin fethinin imkânsız olduğu gibi bir umutsuzluğa da beraberinde getirmiştir.

Bütün bunlarla birlikte, Muâviye döneminden beri Anadolu'ya doğru başlatılan akınlar ve İstanbul'u ele geçirme girişimleri, Bizans'ın savunmada kalmasına yol açmış ve karşı saldırıda bulunma fırsatı bulamamıştır.²⁴ Özellikle üçüncü kuşatmanın gerçekleştiği süreçte Bizans'ın içinde bulunduğu durumun hiç de iç açıcı olmadığı söylenir.²⁵

İstanbul'un Fethiyle İlgili Rivayetler

Hadis koleksiyonları arasında yer alan Kostantınıyye'nin (İstanbul) fethedileceğine dair rivayetlerin kahir ekseriyeti, Müslim'in (261/875) *es-Sahih*'i ile onun çağdaşı olan Ebû Dâvud'un (275/889) *Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve el-Hâris b. Ebî Usâme'nin (282/895) *Bugyetu'l-Bâhis* adlı eserlerinde geçmektedir. Gelecekte vuku bulacak olaylara dair birtakım gizemli haberleri ihtiva eden ve aynı zamanda kıyamet alametleri olarak sunulan bu haberler, birçok çelişki ve tarihi gerçeklere aykırı iddialarla doludur. Örneğin Kostantınıyye'nin

24 Kaegi, Walter Emil, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, Kaknûs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000, 366.

25 Küçükspahioğulları, 84.

fethi, kıyamet alametlerinden birisi olarak sunulurken, ayrıca fetihle birlikte Deccal'in zuhur edeceği ve Hz. İsa'nın nüzulü gibi tasvirler bu haberlerden sadece birkaçıdır. En erken döneme ait kaynaklarda da bazı rivayet kıyımları bulunmaktadır. Ancak önce bu rivayetlerden bütünlük arz edenleri ele alıp, diğerlerini bunlarla birlikte zikretmeye çalışacağız.

et-Tayâlisî'de (204/820) yer alan bir rivayette şu haberler nakledilmiştir: Eslem Ebû İmrân dedi ki, Rum şehrinde (İstanbul'da) idik. Rumlar büyük bir ordu ile karşımıza çıktılar. Müslümanlar onlara denk veya daha fazlaydı. Mısır'dan gelen ordunun başında Ukbe b. Âmir komutan olarak bulunuyordu. Fedâle b. Ubeyd genel komutan idi. Müslümanlardan birisi Rum saflarına doğru tek başına hücum edince, bazıları (Bakara suresinin 195. ayetine atıfla) "Sübhanallah, kendi eliyle kendini tehlikeye atıyor" diye haykırdı. O sırada Ebû Eyyüb şu uyarıda bulundu: "Ey insanlar! Siz bu ayeti bununla ilişkilendiriyorsunuz, fakat yaptığınız bir tevildir. Oysa ayet biz Ensâr hakkında nâzil olmuştur. Allah, İslam'ı yüceltip yardımcılarını çoğaltınca, bizler 'artık mallarımızın başına geçip onlarla meşgul olsak, ihmal ettiğimiz kazancımızı telafi etsek' diye söylüyorlardık. Bu temennimiz üzerine Bakara suresinin 195. ayeti nâzil oldu. Asıl tehlike mallarla meşgul olup onları çoğaltmaya ve ıslah etmeye çalışırken Allah yolunda cihadi terk etmektir." Böylece Ebû Eyyüb, Allah yolunda cihada devam edip şehid düştü ve Rum toprağına defnedildi.²⁶ Klasik tefsir kaynaklarında da mezkûr ayete dair açıklamalar yapılırken, bu rivayetlere veya benzer anlatılara yer verilmiştir.²⁷

26 et-Tayâlisî, *el-Musned*, thk. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, I-IV, Mısır 1419/1999, I, 491; ayrıca bkz. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 2; el-Hâkım, en-Nisâbüri, *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1411/1990, II, 302; Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1424/2003, IX, 78; el-Beyhâkî, *Ma'rîfetu's-Sunen ve'l-Âsâr*, thk. 'Abdmutî 'Emîn Kal'aci, I-XV, Karaçi, Beyrut, Halep, Kâhire 1412/1991, XIII, 138.

27 et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, 1420/2000, III, 590, 591; İbn Ebi Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. 'Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1419/1998, I, 330, 331; es-Sa'lebî, *et-Tefsîr*, II, 92, 93; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. 'Abbâs, Riyâd 1418/1997, I, 195; ez-

Ebû Dâvud'da yer alan aynı rivayetin biraz değişik versiyonunda ise, Halid b. Velid'in oğlu Abdurrahman komutasındaki ordunun İstanbul'u fethetmek amacıyla Medine'den yola çıktığı ve şehre yaklaştıkları zaman Romalı askerlerin sırtlarını surlara dayamış bir şekilde İslam ordusunu karşıladıkları, müminlerden birisinin tek başına düşman saflarına doğru hamle yaptığı, o sırada bazı Müslümanların vazgeçmesi için arkasından seslendikleri ve (Bakara suresinin 195. ayetine atıfla) "Lâilahaillallah, kendi kendini tehlikeye atıyor" diye haykırdıkları açıklamaları yer almaktadır. O sırada Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin şu konuşmayı yaptığı rivayet edilir: "Bu ayet biz Ensâr hakkında nâzil oldu. Allah Peygamber'ine yardım edip İslam'a destek olunca, 'Artık mallarımızın başına geçme zamanı geldi, onlarla ilgilenelim' demiştik. Bunun üzerine "Mallarınızı Allah yolunda harcayın. (Malınızı düşünerek) kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın..."²⁸ ayeti nâzil oldu. Kendi ellerimizle kendimizi tehlikeye atmak demek, mallarımızla uğraşıp cihadı terk etmemizdir." Rivayetin devamında Ebû Eyyüb'un şehid oluncaya kadar savaştığına dair bir iddia dile getirilmiş ve İstanbul'a defnedildiği bilgisine yer verilmiştir.²⁹

Oysa rivayetlerin çoğunda bu sefer sırasında Ebû Eyyüb'un hastalandığı, komutan Yezid'e vasiyette bulunarak vefat etmesi durumunda Müslümanların ulaşabildiği en son noktaya kadar götürülüp burada gömülmesini istediği, hastalığının artması üzerine vefat edince, İstanbul surlarına yakın yere defnedildiği söylenir.³⁰ Günümüzde kabrinin yeri net olarak

Zemaşeri, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmid't-Tenzil*, I, 237; el-Kurtubi, *el-Câmi' li'Âhkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdüni-İbrahim Etfeyiş, Kahire 1384/1964, II, 361; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, I-VIII, 1420/1999, I, 528.

28 Bakara 2/195.

29 Ebû Dâvud, "Cihad", 22; el-Beyhaki, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 167, 168; et-Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, XII, 99; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 94. Bir rivayete göre ordu, Medine'den ayrılıp İstanbul'a doğru ilerlerlerken Filistin bölgesindeki ez-Zulukye'de (ذُلُوكِيَّة) konaklamıştı (Ebû Dâvud, "Fiten ve Melahim", 6).

30 Ebû Bekir ed-Dineveri, *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meshûr b. Hasen 'Âl Suleymân, X, Bahreyn, Beyrût 1419H, IV, 89; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 518; Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evlüyâ' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'*, Mısır 1394/1974, I, 361.

bilinmemekle birlikte, İstanbul'un Eyüp semtinde olduğuna inanılır.³¹ Ebû Eyyûb'un hicrî 51 yılında vefat ettiği belirtilir.³² Ayrıca Yezid komutasındaki ordunun hicri elli iki³³ ve elli beş yılında savaştığına dair de rivayetler nakledilmiştir.³⁴

Ahmed b. Hanbel'de (241/856) yer alan Ebû Zıbyân isnadlı bir rivayette, İstanbul muhasarası sırasında Ebû Eyyûb'un hastalandığı ve ölüm vaktinin geldiğini anlayınca şöyle dediği rivayet edilir: Burada ölürsem beni (ileri) götürün ve düşmanla karşılaştığınız en son yere defnedin. Ben Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: "Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete gider."³⁵ İbn Ebi Şeybe (235/850)³⁶ ve Buhârî'deki (256/870) bir rivayette de, Ebû Eyyûb'un Kostantınıyye'de savaşıp vefat ettiği haberi yer almaktadır.³⁷ Ebû Eyyûb'un surlara yakın bir yere defnedildiği söylenmekle birlikte yeri net olarak belirtilmez.

Ebû Katade el-Adevî'nin Yüseyr b. Câbir'den naklettiği bir rivayette, Kûfe'de sıcak bir rüzgârın estiği, o sırada bir adamın "kıyamet geldi" dediği, İbn Mes'ûd'un da ona "Miras taksim edilmeyince ve ganimetle ferahlanma olmayınca kıyametin kopmayacağını" söylediği, ardından eliyle Şam tarafını işaret ederek, düşmanın Müslümanlar aleyhine hazırlık yaptığını ve iki taraf arasında şiddetli bir savaşın olacağını, Müslümanların ölüm timi kuracaklarını, fakat iki tarafın birbirine galip gelemeyeceğini haber verdiği iddiaları yer almaktadır.³⁸

Mezkûr rivayetin daha mukaddem versiyonunda, benzer anekdotlar anlatıldıktan sonra Müslümanların Kostanti-

31 Ebû Dâvud, "Cihâd", 22; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 2.

32 İbn Ebi 'Âsim, *el-Âhâd ve'l-Mesâni-İbni Ebi 'Âsim*, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbra, I-VI, Riyâd 1991, III, 439; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecid es-Selefi, Kâhire, IV, 118.

33 el-Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 518.

34 'Abdulcebbar el-Havlânî, *Târîhu Dâryâ*, Dimeşk 1369/1950, I, 37.

35 Ahmed b. Hanbel, *Musnedu 'Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Ma'bed 'Abdulkerim, Beyrût 1432/2011, V, 419.

36 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Riyâd 1409, VIII, 238.

37 Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 59.

38 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 37.

niyye'ye girecekleri, orada altın ve gümüşler elde edecekleri haberleri de bulunmaktadır. Keza rivayetin devamında Deccal'ın çıkacağından da bahsedilmektedir.³⁹ Aynı kaynaktan İstanbul'un fethi ile kıyamet saati arasında ilişki kurulan bir başka rivayet daha bulunmaktadır.⁴⁰ Bu rivayetler en son ravi olarak İbn Mes'ûd'a dayandırılıp aynı konuyla ilgili olmakla birlikte, hem ravi zincirinde yer alan isimler hem de muhteva olarak birtakım farklılıklar içermektedir.

İbn Ebî Şeybe (235/850)⁴¹ ve Ahmed b. Hanbel'de (241/856)⁴² yer alan Muaz b. Cebel isnadlı bir rivayette, büyük savaş veya kanlı savaş (*el-melhametü'l-kubrâ* veya *uzmâ*), Kostantınıyye'nin fethi ve Deccal'ın çıkışının yedi ay ara ile vuku bulacağı haberleri yer almaktadır.⁴³ Aynı rivayet İbn Mes'ûd isnadıyla da nakledilmiştir.⁴⁴ Bir rivayette ise büyük savaş ile İstanbul'un fethinin altı ay ara ile gerçekleşeceği, yedinci ayda ise Deccal'ın çıkacağı haberi yer almaktadır.⁴⁵

İbnu'l-Ca'd'ın (230/845) *el-Musned* adlı eserinde yer alan Muaz b. Cebel isnadlı bir rivayette, "Beytül-Makdis'in imarının, Medine'nin harabına, Medine'nin harabının büyük savaşın çıkışına, büyük savaşın çıkışının Kostantınıyye'nin fethine, Kostantınıyye'nin fethinin ise Deccal'ın çıkışına işaret"

39 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî, I-II (Musannef'in 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403H, XI, 385; Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI, 385; el-Hâris b. Ebî Usâme, *Musnedu'l-Hâris=Bugyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkiri, I-II, Medine 1413/1992, II, 784; el-Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (I-IX); 'Adil b. Sa'd (X-XVII); Sabri 'Abdulhâlik eş-Şâfi' (XVIII), I-XVIII, Medine 1988/2009, VI, 447; Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-Sunne*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Muhammed Zuheyr eş-Şâviş, I-XV, Dimeşk, Beyrût 1403/ 1983, XV, 42.

40 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 388.

41 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 458.

42 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, X, 33.

43 et-Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyîn*, I, 398, II, 362, XX, 91; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 473; Ebû 'Amr ed-Dânî, *es-Sunenu'l-Vâride fi'l-Fiten*, thk. Rıdâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mubârekfûrî, Riyâd 1416H, IV, 930.

44 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, X, 39; Ebû Dâvud, "Melahim", 4; Tirmizî, "Fiten", 58; İbn Mâce, "Fiten", 35.

45 Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-Sunne*, XV, 47.

olduğu iddiası dillendirilmiştir.⁴⁶ Aynı rivayet İbn Ebi Şeybe,⁴⁷ Ahmed b. Hanbel,⁴⁸ Ebû Dâvud,⁴⁹ et-Tahâvî,⁵⁰ et-Taberânî,⁵¹ el-Hâkim⁵² ve Ebû 'Amr ed-Dâni'nin eserlerinde⁵³ de geçmektedir. Rivayetın başlangıcındaki ifadeler adeta Emevîleri yermektedir. Özellikle Emevîler döneminde Kudüs'e yapılan yatırım, buna mukabil Medine'de yaşanan Harre Olayı böyle bir ihtimali akla getirmektedir.

Mezkûr rivayetın bir başka versiyonunda Kostantınıye'nin fethinden değil, buranın harap olmasından bahsedilir.⁵⁴ Hatta büyük savaşın gerçekleşmesi, İstanbul'un harap olması ve Deccal'm çıkışının bu rivayette dokuz ay içerisinde vuku bulacağı iddiası dillendirilmiştir.⁵⁵ Diğer bir deyişle büyük savaş veya kanlı savaşın, Kostantınıye'nin harabının ve Deccal'in çıkışının arasında yedi veya dokuz aylık bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşeceği iddiasından bahsedilmektedir. Utbe b. Amr es-Sülemî isnadlı bir rivayette ise Hz. Peygamber'in dört şehri cehennemlik olarak nitelediği, bunlar arasında Kostantınıye'yi de saydığı belirtilir.⁵⁶

Abdullah b. Busr isnadlı rivayette ise, büyük savaş ile Kostantınıye'nin fethi arasında altı senelik bir zaman diliminin olduğu, yedinci senede el-Mesihu'd-Deccal'in (الْمَسِيحُ الدَّجَالُ) çıkacağı iddiası yer almaktadır.⁵⁷ İbn Mâce'de bulunan aynı ravi isnadlı rivayette ise Kostantınıye adı belirtilmeksizin, bu ismin yerine sadece *medine*, yani *şehir* ifadesi kullanılır.

46 İbnu'l-Ça'd, *el-Musned*, thk. 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990, I, 489; Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-Sunne*, XV, 46.

47 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, VII, 490.

48 Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, X, 61.

49 Ebû Dâvud, "Melahim", 3.

50 et-Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, I-XVI, 1415/1994, I, 450.

51 et-Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyîn-et-Taberânî*, thk. Hamdi b. 'Abdulmecid es-Selefi, I-IV, Beyrût 1405/1984, I, 122, IV, 347, XX, 108.

52 el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 467.

53 Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vâride fi'l-Fiten*, IV, 885, 930, VI, 1130.

54 eş-Şâfi, *el-Musned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh, I-II, Medine 1410H, III, 288.

55 Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vâride fi'l-Fiten*, VI, 1183.

56 et-Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyîn*, II, 106.

57 Ebû Dâvud, "Melahim", 4.

mıştır.⁵⁸ Bir başka kaynakta ise İstanbul'un fethi gerçekleşmeden Deccal'ın çıkmayacağı iddiası dillendirilmiştir.⁵⁹ Enes b. Mâlik isnadlı rivayette, Kostantınıyye'nin fethi ile kıyametin kopmasının aynı anda vuku bulacağından söz edilmiştir.⁶⁰ Bir başka rivayette, büyük olay (الْمَلْحَمَةُ الْكُبْرَى) vuku bulduğunda İstanbul'un fethedileceği haberi nakledilmiş, ancak sözü edilen büyük olayın ne olduğu belirtilmemiştir.⁶¹ Tirmizî'deki rivayetin devamında, ashaptan bazı kişilerin hayatta olduğu dönemde, Kostantınıyye'nin bir kez fethedildiği iddiası bile eklenmiştir.⁶²

Mütevrid el-Kureşî isnadlı bir rivayette, insanların en kalabalığının Romalılar olduğu zaman kıyametin kopacağı iddia edilmiştir.⁶³ Bu iddiaya göre mevcut şartlarda kıyametin kopması gerekirdi. Aynı rivayetin değişik bir versiyonu daha bulunmaktadır.⁶⁴ Bir başka rivayette ise Kostantınıyye'nin yanı sıra Roma'nın da tesbih ve tekbirlerle fethedileceği haberi yer almaktadır.⁶⁵ Abdullah b. Amr isnadlı bir rivayette, Kostantınıyye ve Rumiye (Roma) şehirlerinden hangisinin önce fethedileceğinin Resûlüllah'a sorulduğu, İstanbul'u kastederek Hırakl'in şehrinin daha önce fethedileceğini haber verdiği iddia edilir.⁶⁶

58 İbn Mâce, "Fiten", 35

59 Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vârîde fî'l-Fiten*, IV, 880.

60 Tirmizî, "Fiten", 58; Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vârîde fî'l-Fiten*, VI, 1129.

61 Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vârîde fî'l-Fiten*, IV, 881, 884.

62 Tirmizî, "Fiten", 58.

63 Rivayetin devamında Amr b. Âs'ın raviye karşı çıkıp şunları söylediği nakledilir: Sen böyle diyorsun fakat onlarda şu dört özellik vardır: 1. Onlar fitne arında en halim insanlardır. 2. Bir musibetten sonra en çabuk kendine gelenlerdir. 3. Firardan sonra hücumu en yakın onlardır. 4. Yoksul, yetim ve zayıf için insanların en hayırlılarıdır. Beşinci olarak güzel bir huyları var, onlar kralların zulmüne en fazla karşı duran insanlardır, dedi. Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 35.

64 Müslim, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 36.

65 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 15, 21; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 530.

66 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 219; Ahmed b. Hanbel, II, 174, 177, III, 372, 376; Dârimî, "Mukaddime", 43; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, 68, 490, XIV, 130; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 468; Ebû 'Amr ed-Dâni, *es-Sunenu'l-Vârîde fî'l-Fiten*, VI, 1127.

Müslim'deki bir rivayette Hz. Peygamber'in bir grupla konuşurken onlara Arap Yarımadası'nı savaşip fethedeceklerini, ardından İran bölgesinde savaşip bu toprakları ele geçireceklerini, daha sonra ise Romalılarla savaşip onların topraklarını da ele geçireceklerini ve nihayet Deccal'la savaşip ona da galip geleceklerini haber verdiği iddia edilir. Rivayetin devamında bu haberleri ravi Nâfi' b. Utbe'nin duyduğu açıklaması yer almaktadır.⁶⁷ Yine Müslim'de yer alan Ebû Hureyre isnadlı rivayette, Resûlüllah'ın şu haberleri verdiği iddia edilir: "Rumlar (Romalılar) A'mâk (الأعماق) veya ed-Dâbık'a (دَابِق) inmedikçe kıyamet kopmayacaktır. O gün karşılıklarına yeryüzü halkının hayırlılarından olan Medine'den bir ordu çıkacak. Ordu saf tuttuğu zaman, Romalılar "Bizimle bizden esir alınanların arasını serbest bırakın (ki,) onlarla savaşalım!" diyecekler. Müslümanlar ise "Hayır, kardeşlerimizle sizin aranızı asla serbest bırakmayız!" diyecekler. Ardından onlar savaşacaklar ve üçte biri hezimete uğrayacak. Allah onların tövbelerini ebediyen kabul etmeyecek. Üçte biri öldürülecek, ancak Allah katında şehitlerin en faziletlisi olacak. Üçte biri ise fethedecek ve ebediyen fitneye bulaşmayacak. Ardından Kostantınıyye fethedilecek. Müminler kılıçlarını zeytin ağaçlarına asıp ganimetleri taksim ederken, o anda şeytan çıkıp "Mesih arkadaşta kalıp ailenizdeki yerinizi aldı" diye haykırarak. Müminler "bu bâtıldır" diyecekler. Şam'a geldikleri zaman karşılıklarına çıkacak. Müminler savaşa hazırlanıp saflarını düzeltirken namaz ikame olacak ve Meryem oğlu İsa inerek yanına gitmek isteyecek. Allah'ın düşmanı onu gördüğü zaman tuzun suda eridiği gibi yok olup gidecek. Onu bıraksa kendiliğinden helak olacak, fakat Allah onu kendi kudretiyle öldürecek ve karı süngülerinde onlara görülecek.⁶⁸

Ebû Hureyre'ye isnad edilen bu rivayetin bir başka versiyonunda, Hz. Peygamber'in etrafındakilere, "Bir tarafı kara, bir tarafı denizde olan bir şehir işittiniz mi?" diye sorduğu, "Evet!" cevabı üzerine şu açıklamada bulunduğu iddia edilir: Benû

67 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 38.

68 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa", 34; İbn Hibbân, *es-Sahih*, thk. Şu'ayb 'Arnavût, Beyrût 1408/1988, XV, 224, 225.

İshâk'dan yetmiş bin kişi bu şehre taarruz etmedikçe kıyamet kopmayacak. Şehre geldikleri zaman incekler ve silâhla savaşmayacakları gibi ok da atmayacaklar. "Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah her şeyden büyüktür!" diyecekler, sonra iki taraftan biri susacak. Sevr dedi ki, "Ben şöyle dediğini biliyorum. "Denizdeki taraf düşecek!" Sonra ikinci kez, "Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah her şeyden büyüktür!" diyecekler. Öteki taraf da susacak. Sonra üçüncü kez, "Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah her şeyden büyüktür!" diyecekler. Derken (kapılar) açılacak ve Müslümanlar girip ganimet alacaklar. Onlar ganimetleri taksim ederken birisi "Deccal çıktı!" diyecek. Müslümanlar her şeyi bırakıp dönecekler.⁶⁹

Amr b. Avf isnadlı rivayette ise şu haberler nakledilmiştir: Resûlullah dedi ki, "Müslümanların silahlarını koydukları yerin en yakını Bevlâ' (بعلبک) olmadıkça kıyamet kopmaz." Sonra Hz. Ali'ye şunları söylediği iddia edilir: "Sizler muhakkak Benû Esfar'la (Romalılar) savaşacaksınız. Sizden sonra gelecek Müslümanlar da onlarla savaşacaklar. Nihayet Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmayan seçkin Müslüman olan Hicaz halkı onlarla savaşa çıkacak. Konstantin'i tesbih ve tekbirlerle fethedecekler. Onlar daha önce benzerini elde etmedikleri ganimetler kazanacaklar. Öyle ki dirhem ve dinarları sayıyla değil, kalkanla ölçerek taksim edecekler. Bu sırada biri gelip "Memleketinizde Mesih çıktı!" diye haber verecek. Unutmayın ki, bu haber yalandır. Artık bu habere inanan da, inanmayan da (bu haberi tutan da terk eden de) pişmandır."⁷⁰

Başta İbn Ebî Şeybe olmak üzere, değişik kaynaklarda da Huzeyfe'ye dayandırılan bir rivayette Kostantınıyye, Deylem ve Taberistan'ı Benû Hâşim'den başkasının fethedemeyeceğine dair bir başka iddia yer almaktadır.⁷¹ Ebû Hureyre isnadlı bir rivayette ise, Resûlullah'ın şu haberi verdiği belirtilir: "Şa-

69 Müslim, "Fiten ve Eşrâtu's-Sâa" 78.

70 İbn Mâce, "Fiten", 35.

71 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 562; et-Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyin*, I, 386; İbnu'l-Mukrî, *Mu'cemu İbnu'l-Mukrî*, thk. Ebî 'Abdilhamen 'Âdil b. Sa'd, Riyâd 1419/1998, I, 63.

yet kıyametin kopmasına bir gün bile kalsa, ehli beytinden bir adam Deylem Dağı ve Kostantınıyye'ye sahip olana kadar Allah gününü uzatacaktır."⁷²

Kaynak incelemelerinin yanı sıra, bilgisayar ortamında da yaptığımız taramalar neticesinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis kaynakları arasında yer alan rivayetlerin genel muhtevası yukarıda zikredilenler çerçevesindedir. Mezkûr rivayetlerde çok sayıda çelişki ve tarihî gerçeklere aykırı haberler yer alırken, dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, tüm rivayetlerin kıyamet saatiyle ilişkilendirilmesi ve doğrudan fetihle ilgili bir bilgi içermemesidir. Diğer bir deyişle, referans gösterilen rivayetler bütünüyle ileride vuku bulacak olan ve aynı zamanda kıyamet alametleri olarak zikredilen *fiten* ve *melahim* türü haberlerden müteşekkildir.

Bir başka önemli husus ise, İstanbul'u fethedecek komutan ve ordunun Hz. Peygamber tarafından övüldüğüne dair rivayetin yukarıda zikredilen hadis kaynakları arasında yer almamasıdır. Bizim tespitlerimize göre mezkûr rivayet ilk kez Ahmed b. Hanbel'in (241/856) *Müsned*'inde geçmekte ve şu muhtevada yer almaktadır:

(لَتَفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةَ، فَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا، وَلَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ الْجَيْشُ)

İstanbul mutlaka fethedilecek, onu fetheden komutan ne büyük komutan, onu fetheden asker ne büyük asker.⁷³

Son ravi olarak Bişr el-Has'ami'ye dayandırılan rivayet, sırasıyla oğlu Abdullah b. Bişr, Velid b. Muğire el-Me'âfirî ve Zeyd b. Hubâb kanalıyla aktarılmıştır. Bu isimlerden Bişr'in ashaptan olup Şam'da ikamet ettiği, oğlu Abdullah'ın (125 H) Kûfe'de oturduğu, Velid b. Muğire'nin (172 H) Mısırlı, Zeyd b. Hubâb'ın (230 H) ise Horansanlı olduğu söylenir.⁷⁴ Bu senet zinciri aşağıda zikredilen kaynaklarda da aynı şekilde geçmektedir. Haberin devamında ravi Zeyd b. Hubab, Mesleme b. Abdülmelik'in kendisini çağırdığını ve bu hadisi sorduğu-

72 İbn Mâce, "Cihâd", 11; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XIII, 283.

73 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VIII, 254.

74 Kulat, 7-8.

nu, aldığı bilgi üzerine Kostantınıyye'ye doğru sefere çıktığını söylediği iddia edilmiştir. Aynı rivayeti Buhârî (256/870) *Târîhu'l-Kebîr*'ine⁷⁵ alırken *es-Sahîh*'ine almamıştır.

Muteber hadis kaynaklarında bulunmayan bu rivayet, daha muahhar sayılabilecek eserlerde zikredilmiştir. Örneğin el-Begavî⁷⁶ (317/929), et-Taberânî⁷⁷ (360/971), İbn Mende⁷⁸ (395/1005), Ebû Nu'aym⁷⁹ (430/1039), İbn Abdîlberr⁸⁰ (463/1071), İbn 'Asâkir⁸¹ (571/1176), İbnu'l-Esir⁸² (630/1233), İbn Manzûr⁸³ (711/1311), İbn Hacer⁸⁴ (852/1448), es-Suyûtî⁸⁵ (911/1505), eş-Şâmi⁸⁶ (942/1535) ve el-Munâvî⁸⁷ (1031/1622) gibi muhaddisler eserlerinde mezkûr rivayete yer vermişlerdir.

Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere benzer haberler klasik tefsir kaynaklarında da geçmekle birlikte, hadis kaynaklarına oranla çok daha sınırlıdır. Genellikle Bakara suresinin 114. ayetiyle ilgili açıklamalar arasında Kostantınıyye'nin fethine işaret edilir. İlgili ayette "Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve buraların harabe haline gelmesi için çalışanların zalimliğine" işaret edilir. Son kısmında ise "bu kimselerin dünyada rezil rûsva olacaklarına, ahirette

75 Buhârî, *Târîhi'l-Kebîr*, I, 791; ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Eusat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb-Kahire 1397/1977, I, 306.

76 Ebû'l-Kâsım el-Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed 'Avd el-Menkûş, Kuveyt 1432/2011, I, 383.

77 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 38; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 468.

78 İbn Mende, *Marifetu's-Sahâbe*, 1426/2005, I, 229.

79 Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998, I, 391.

80 İbn 'Abdîlberr, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, Beyrût 1413/1992, I, 170.

81 İbn 'Asâki, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Gurâme el-'Umrevî, I-LXXX, 1415/1995, LVIII, 34, 35.

82 İbnu'l-Esir, *'Usdu'l-Gâbe*, I, 389.

83 İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimeşk*, XXIV, 265

84 İbn Hacer, *el-'İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mu'avvad, Beyrût 1415/1994, I, 439.

85 es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I-VIII, Beyrut, VII, 489; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl Tbrahim, I-II, Mısır 1387/1967, I, 176.

86 eş-Şâmi, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 130.

87 el-Munâvî, *Feydu'l-Kadir fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr*, I-VI, Mısır 1356/1937, II, 290, V, 262.

ise korkunç bir azapla karşılaşacaklarına" dikkat çekilir. Müfessirlerin bir kısmı, ayette zikredilen "dünyadaki rezilliğin/hezimetin" kâfirlerin elinde olan Kostantınyeye, Rumiye (Roma) ve Ammûriye dahil üç şehrin alınmasıyla gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir. Bu iddia ilk kez en erken dönem müfessirlerinden Mukatıl b. Süleyman'ın (150/767) eserinde geçmekte ve İstanbul'un da içinde yer aldığı mezkûr şehirlerin fethedilmesiyle birlikte, ayette işaret edilen ehl-i küffarın dünyadaki rezilliğinin/hezimetinin gerçekleşmiş olacağına dikkat çekilmektedir.⁸⁸ İbn Abbâs isnadlı benzer bir rivayet Bakara suresinin 109. ayetine dair açıklamalar arasında zikredilmiştir.⁸⁹

Taberî (310/923), kâfirlerin dünyadaki hezimetlerinin Deccal'ın çıkışı ve Kostantınyeye'nin fethiyle gerçekleşmiş olacağından bahsetmiştir.⁹⁰ Aynı rivayet diğer kaynaklarda da nakledilmiş ve bu iki olay Bizans'ın hezimetini olarak yorumlanmıştır.⁹¹ Mukâtil, ayrıca kible değişikliğinin konu edildiği Bakara suresinin 150. ayetiyle ilgili açıklamalar arasında da, Kostantınyeye ve İlyâ'nın (Beytûlmakdis) fethedileceğini ve bunun kâfirlerin dünyadaki rezilliği olacağını iddia etmiştir.⁹² Kostantınyeye'nin fethiyle en çok ilişkilendirilen ayetlerden birisi "*Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın!*" açıklamasının yer aldığı Bakara suresinin 195 ayetidir. Ancak hadis kaynaklarında da yer alan bu rivayetle ilgili referanslara yukarıda işaret edildiği için burada tekrar değinmeyi zait görmekteyiz.

Bütün bunların yanı sıra, İstanbul'un fethi ile kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair rivayetlere benzer haberleri, klasik tefsir kaynakları arasında nadiren görmek mümkündür. Ancak bu kaynaklarda İstanbul'un fethine ve burayı fetheden komutan ve ordunun Hz. Peygamber tarafından

88 Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Beyrût 1423, I, 133; ayrıca bkz. es-Sa'lebi, *et-Tefsîr*, I, 261; Ebû Muhammed el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, I-V, 1420, I, 157.

89 es-Sem'âni, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 126.

90 et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 525.

91 İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, I, 211, IV, 1133; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye*, I-XIII, 1429/2008, I, 408.

92 Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, I, 149.

övuıldüğüne dair rivayetin yer almadığını görüyoruz. Keza aynı rivayet, İslam tarihi kaynakları arasında da geçmemektedir. Bilgisayar ortamında yaptığımız taramalar neticesinde mezkûr rivayetin sadece Zehebî'de (748/1347) yer aldığını görüyoruz. Mesleme b. Abdulmelik'in bu rivayete istinaden sefere çıktığına dair açıklamaya yer veren Zehebî, bunun meçhul birisi tarafından nakledildiğine dair görüşü de eklemiştir.⁹³ Anlaşılan o ki, klasik İslam tarihçileri bazı hadis kaynaklarında yer alan bu rivayete itibar etmemişlerdir.

Rivayetlerin Kritiği ve Sonuç

Rivayetlerdeki iddialara göre, İstanbul fethedildikten sonra kıyamet kopması gerekirdi. Her ne kadar verilen zaman dilimlerinde hayli farklılıklar varsa da, en azından birisinin tutması/gerçekleşmesi gerekirdi. Zira rivayetlerde fetihle kıyamet saatinin eş zamanlı olarak vuku bulacağı iddiasından, fetihden üç, altı, yedi, dokuz ay veya altı yıl sonra kıyametin kopacağına kadar çeşitli zaman dilimleri verilmiştir. Bir iddiaya göre ise, kıyametin kopmasına bir gün bile kalsa, İstanbul fethedilmeden Allah'ın buna müsaade etmeyeceğinden bahsedilmiştir. Oysa İstanbul fethedildiği halde kıyamet kopmamıştır. Kıyamet saatiyle İstanbul'un fethi arasında kurulan ilişkide böylesine gerçek dışı iddia söz konusuyken, sırf rivayetleri kurtarma adına akla ziyan yorumları görmek mümkündür.

Örneğin İstanbul fethedildiği halde kıyametin kopmasına izah getirilirken, aslında Türklerin barbar ve eşkıya oldukları, bu nedenle rivayetlerde zikredilen gerçek fethin henüz vuku bulmadığı, dolayısıyla bu iddiada herhangi bir çelişkinin olmadığına dair yorumları görmek mümkündür. İddiyanın sahibi 1890 yılında vefat eden Mısırlı âlim(!) Mahmud Neşşabe'ye göre, asıl fethin zamanı geldiğinde, gerçek Müslüman olan Araplar burayı eşkıya Türklerin elinden alacak ve böylece gerçek fetih vuku bulacaktır. Aynı söylem

93 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî, Beyrût 1413/1993, VI, 269.

1990'lı yıllarda Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nin Şeriat (Hukuk) Fakültesi'nde yapılan bir tezde(!) de dile getirilmiş ve şu yorum yapılmıştır: "Türklerin eliyle gerçekleşmiş olan İstanbul'un fethi silahla yapılmıştır. Hâlbuki hadislerde sulhla yapılacağından bahsedilmektedir. Hâlihazırda İstanbul kâfirlerin elinde bulunduğu için hiç yalan söylemeyen Peygamber Efendimizin dediği gibi, gerçek fetih daha sonra vuku bulacaktır."⁹⁴ Rivayetleri kurtarma adına dile getirilen bu hezeyanların yorumunu okuyucuya bırakıyorum. Bu tür gerçek dışı beyanların, Hz. Peygamber'i itham etmekten başka hiçbir anlam ifade etmeyeceğini de belirtmek istiyorum.

Arap dünyasında bu iddialar dillendirilirken, Türkiye'deki akademik çalışmalarda her nedense fetihle kıyamet saati arasında kurulan anlamsız ilişki tamamen görmezden gelinmiştir. Buna mukabil, İstanbul'u fethedecek komutan ve orduyu Resûlullah'm övdüğüne dair rivayet ise dillere pelesenk edilerek, müjdelenmiş şehir (şehr-i mev'ûd) söylemiyle buranın fethi tamamen mezkûr rivayete sabitlenmiştir.⁹⁵ Ne ki, şehri fetheden Fatih'in mezkûr sözden hiç bahsetmemesi, keza fetih öncesi veya sonrasındaki süreçte bu rivayetin hiç dillendirilmemesi de göz ardı edilmiştir. Diğer yandan mezkûr sözün doğruluğu veya tarihi gerçekliği konusunda herhangi bir şüphe duyulmamış, haddizatında sahihliğini ortaya koyabilmek için hayli zorlama yorumlar yapılmıştır. Her ne kadar böyle bir çaba güdülmüşse de, dile getirilenler okuyucuyu ikna etmeye yetmediği gibi, rivayetin muteber hadis kaynakları arasına alınmaması gerçeğini değiştirmemiştir.⁹⁶

Hâlbuki, hem İstanbul'un fethini müjdeleyen hem de şehrin fethiyle kıyamet saati arasında ilişki kuran rivayetlerin tamamı ciddi problemler içermektedir. Özellikle kıyamet ala-

94 Hatiboğlu, "Kur'an ve Sünnet Işığında Hz. Peygamber'in Gayba Muttali Olması", 30.

95 Hüseyin Algül, "Müjdelenmiş Topraklar Telakkisinin İstanbul'un Fethi Bağlamında Osmanlı Yöneticilerine ve Tarihçilerine Yansıması", *Eyüp Sultan Sempozyumu VII (Tebliğler)*, İstanbul 2003, 14-19; kimi yorumlarda mezkûr hadis şehrin fethinin dinî sebebi olarak zikredilmiştir. Bk. Tahsin Ünal, "İstanbul'un Fethi", *İslâm Medeniyeti* (Mayıs 1968), 8.

96 Yardım, 116-123; Kulat, ss. 5-23.

meti olarak sunulan haberlerin doğrudan Hz. Peygamber'e isnad edilmesi, açık bir şekilde vahye aykırı iddiadır. Zira Kur'an, yoruma meydan vermeyecek netlikte Allah'tan başka hiç kimsenin geleceğe dair bilgiyi ve özellikle de kıyamet saatini bilemeyeceğini vurgulamaktadır. Örneğin ilgili ayetlerin bir kısmında şu açıklamalar yer alır:

*Ey Peygamber! Müşrikler sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onlara "O Rabbinin bileceği bir iştir. Onun vaktini sadece o bilir" de. Kıyametin ne zaman kopacağını ne yer ne de gök (ehlî) bilebilir. O size ansızın gelir. Sanki sen onu biliyormuşsun da gizliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Sen onlara tekrar hatırlat ki, "Kıyametin ne zaman kopacağı Allah'ın bileceği bir iştir." Müşriklerin çoğu bunu anlamıyor.*⁹⁷

*Ey Peygamber! "Bu kıyamet ne zaman kopacak?" diye seninle alay edip duruyorlar. Onun ne zaman kopacağını sen nereden bileceksin? Onun hakkındaki nihai bilgi Rabbine aittir. Sana düşen, sadece kıyametin dehşetinden korkanları uyarmaktır.*⁹⁸

*Ey Peygamber! Bazıları sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyor. Sen onlara "O sadece Allah'ın bileceği iştir" de. Üstelik sen kıyametin kopacağını nerden bileceksin. Belki de çok yakındır.*⁹⁹

*Hiç kuşku yok ki, zamanını hep gizli tuttuğum kıyamet saati bir gün mutlaka gelecek. O zaman herkes yaptığının karşılığını görecek.*¹⁰⁰

*O müşriklere şöyle de: 'Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun süresini geciktirir mi onu bilemem.*¹⁰¹ *Çünkü gaybı, kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir ve onu kimseye de bildirmez.*¹⁰²

*Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah'ın kendisi bilir...*¹⁰³

Muhammed suresinde ise kıyametin ansızın kopacağına işaret edilmektedir.¹⁰⁴ Ansızın kopacağı bizzat vahiyyle sabit olan kıyametin, ayrıca alametinden söz edilmesi ve birtakım zaman dilimleri verilerek bu iddianın bizzat Resûlullah'a isnat

97 A'râf 7/187.

98 Naziât 79/42-45.

99 Ahzab 33/63.

100 Tâ Hâ 20/15.

101 Cîn 72/25.

102 Cîn 72/26.

103 Lokman 31/34.

104 Muhammed 47/18.

edilmesi hakikaten şaşırtıcıdır. Oysa referans verilen ayetleri tebliğ eden Hz. Peygamber'in, bunlara aykırı açıklamalar yapması mümkün değildir.

İstanbul'un fethedileceğinin Hz. Peygamber tarafından haber verildiği ve burayı fethedecek komutan ve ordunun övüldüğüne dair rivayetin konumu da, fetihle kıyamet saati arasında ilişki kuran diğer rivayetlerden farklı değildir. Zira gelecekte vuku bulacak olayların bilgisinin, Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğini Kur'an çok açık bir şekilde vurgular. Bu konuyla ilgili birkaç ayeti hatırlatmak istiyoruz:

Göklerde ve yerde bulunanların hiçbirisi gaybı bilmez. Sadece Allah bilir. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.¹⁰⁵ Elbette Allah göklerin ve yerin bütün gizliliklerini bilir. O, kalplerde gizlenen niyetleri çok iyi bilir...¹⁰⁶ Allah göklerin ve yerin gizliliklerine dair her şeyi bilir. O, bütün yapıp ettiklerinizi görmektedir.¹⁰⁷

Gün gelecek, Allah bütün peygamberleri huzurunda toplayıp, 'Tebliğ ettiğiniz din hususunda ümmetiniz sizden sonra nasıl bir tavır takındı?' diye soracak. Onlar 'Rabb'imiz! Bizim bu konuda bir bilgimiz yok. Bizden sonra olup-bitenleri en iyi sen bilirsin' diye karşılık vereceklerdir.¹⁰⁸

Değişik ayetlerde de Allah'tan başkasının gaybı bilmesinin mümkün olamayacağına vurgu yapılır. Örneğin insan bilgisi ve idrakinin dışında kalan gaybi bilginin anahtarlarının Allah'ın katında olduğu,¹⁰⁹ gizli ya da saklı insanların yapıp ettiklerinin hepsini Allah'ın bildiği,¹¹⁰ göklerde ve yerde gayba dair ne varsa hepsinin Allah tarafından bilindiği¹¹¹ gibi açıklamalar gaybi bilginin sadece Allah'a ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mezkûr ayetleri tebliğ eden Hz. Peygamber'in, bunların aksine bir iddiada bulunması ne derece anlamsızsa, onun

105 Neml 27/65.

106 Fâtır 35/38.

107 Hucurât 49/18.

108 Mâide 5/109.

109 En'âm 6/59.

110 Hûd 11/111.

111 Hûd 11/123; Nahl 16/77; Kehf 18/26.

geleceğe dair haber verdiği yönündeki iddiaların inandırıcılığı da aynı niteliktedir. Şayet Resûlüllah geleceğe yönelik bir haber vermişse, bu, olsa olsa öngörü veya tahmin olabilir. Tahmin tutabilir de tutmayabilir de. Nitekim kısra ve kayserlerin hazineleri sizin olacak mealinde bir sözü söylediği nakledilir. Sözün mesajı veya muhtevası dikkate alınırsa, bunun Müslümanları teşvik etmek veya cesaretlendirmek amacıyla söylendiği kolayca anlaşılır. Kısranın mülkü/hakimiyeti Müslümanların eline geçmesine rağmen, Bizans'la ilgili öngörüsü tutmamıştır. Her ne kadar İstanbul Müslüman Türkler tarafından fethedilmiş olsa da, sözün muhatabının Araplar olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Rivayete göre Hendek Savaşı için hazırlıklar yapıldığı sırada Resûlüllah bu sözü söyleyince, kimi Medineliler ciddiye almamış ve "Biz korkudan tuvalet ihtiyacı için evimizden çıkamazken, o bize kısra ve kayserlerin hazinelerine sahip olacağımızı söylüyor"¹¹² diye sözler sarf etmişlerdir. Tıpkı bu rivayette olduğu gibi, İstanbul'un fethedileceği ve burayı fethedecek komutan ve ordunun övüldüğüne dair rivayetin konumu da az önce verdiğimiz örnekten farksızdır. Netice itibarıyla Resûlüllah'ın bu öngörüsü tutmadığı gibi, muhasara sırasında da Arapların bu sözden hiç bahsetmemeleri hayli manidardır.

İstanbul'un fethini müjdelediği iddia edilen sözün, mu-teber hadis koleksiyonlarının yanı sıra, özellikle *fiten* ve *melâhim* edebiyatı içindeki haberler arasında da zikredilmesi dikkat çeker. Özellikle Buhârî'nin bunu *es-Sahîh*'ine almayıp *Târîhu'l-kebir*'inde zikretmesi göz ardı edilmemelidir. Bu husus mezkûr rivayetin hadis ilminin kriterlerine uymadığını ortaya koymaktadır. Yeri gelmişken belirtelim ki, Buhârî *fiten* ve *melâhim* edebiyatı içinde nakledilen yukarıdaki rivayetleri de eserine almamıştır. Kostantınıye'nin fethi ve kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair birçok rivayeti nakleden Müslim de, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan mezkûr rivayeti eserine almamıştır. Bütün bunların yanı sıra, yukarıda da işaret edildiği üzere sadece Zehebi

112 İbn Hişâm, IV, 706; Taberi, *Târîh*, III, 47.

hariç, klasik İslam tarihi kaynaklarından hiçbirisinde de bu rivayete yer verilmemiştir. Şunu da ekleyelim ki, hadisin dayandırıldığı en son ravi Bısr el-Has'âmî'den, mezkûr rivayetin haricinde bir başka haber nakledilmemiştir. Örneğin oğlu Abdullah babasından bu rivayeti naklettiğini söylerken, ondan bir başka rivayet nakletmemiştir. Oysa hadis kaynakları arasında diğer ravilerden naklettiği birtakım rivayetler bulunmaktadır.

İlk iki kuşatma sırasında İstanbul'u fethedecek komutan ve orduya dair övgünün yer aldığı rivayete, herhangi bir atıfta bulunulmaması da dile getirmeye çalıştığımız hususu doğrular niteliktedir. Şayet Resûlüllah'ın böyle bir sözü varsa Hz. Ömer'in Anadolu ile Şam arasındaki geçitleri doğal sınırlar kabul edip daha ileriyeye gitmemesinin izahı yapılmalıdır.¹¹³ Sâsânî İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, Hz. Ömer'in Resûlüllah'ın bu müjdesi veya övgüsüne bigâne kalması düşünülemez. Ayrıca ısrarla İstanbul'u fethetmek isteyen Muâviye'nin, bu hadisi referans göstermemesi düşünülemez. Üstelik iki kez şehri kuşattığını biliyoruz. Özellikle şaibeli bir şekilde iktidarı ele geçiren ve bu nedenle sürekli meşruiyet sorunu yaşayan Muâviye'nin Resûlüllah'ın bu sözünü kendi siyasî hesabına kullanmaması olanaksızdır. Keza madem Resûlüllah'ın böyle bir sözü vardı, dindarlığıyla bilinen Ömer b. Abdülaziz, selefi Süleyman b. Abdülmelik'in başlattığı muhasarayı niçin kaldırmıştır? Keza Muâviye'nin gönderdiği orduda bulunduğu söylenen İbn Abbâs, İbn Ömer, Zübeyr b. Avvâm ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi sahabiler neden böyle bir sözden bahsetmemişlerdir?

Hz. Ömer, Şam bölgesinin alınmasından sonra Bizans'a karşı yeni bir askerî sefere girişmeyip daha çok fethedilen yerleri kontrol altında tutma politikası gütmüştür. Bu yüzden Anadolu ile Şam toprakları arasındaki geçitleri kontrol altında tutarken, Mısır ve Mezopotamya üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Muâviye, yeni bir fetih dalgası başlatmış ve bu bağ-

113 İsrail Balcı, *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş-Barış İlişkisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, 133-36.

lamda ilk hedeflerden birisi olarak Bizans'ı seçmiştir.¹¹⁴ Saha-beden Ebû Sa'lebe'ye dayandırılan bir rivayette, Muâviye'nin İstanbul'u fethetmek için hazırlık yaptığından ve buranın fethedileceğinden bahsedilmektedir.¹¹⁵ Bir rivayette Bizans'la anlaşmalı olduğu sırada Muâviye'nin Anadolu içlerine doğru sefere çıktığı, anlaşma süresi bittiğinde de saldırıya geçmek istediği, bu nedenle de bazıları tarafından eleştirildiğinden bahsedilir.¹¹⁶ Şayet Resûlullah tarafından söz konusu hadis dillendirilmişse, Muâviye'nin bunu kullanmamasının izahı olmalıdır. Kaldı ki, onun gibi hırslı bir idarecinin böyle bir sözü değerlendirmemesi düşünülemez.

Uzun yıllar Şam'da idarecilik yapmış olması nedeniyle Muâviye, Bizans'ın konumunu yakından izleyen birisidir. Halifeliği döneminde Bizans'ın içinde bulunduğu olumsuz durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Nitekim taht kavgaları sırasında çıkarına uygun olan tarafa yardım yapmıştır. İstanbul üzerine ordu gönderdiği sırada da Bizans'ın durumunun iyi olmadığı belirtilir.¹¹⁷ Onun İstanbul'u ele geçirmek istemesi, Resûlullah'a isnad edilen mezkûr rivayetten ziyade, daha çok siyasal çıkarları hedefleyen bir girişim niteliğindedir. Bize göre, bu girişimin arka planında şaibeli bir şekilde iktidara gelmesinin kötü izlerini silme gibi bir gaye de söz konusudur. Böylece Müslümanlar nezdinde prestij kazanma, Hz. Ömer döneminde Sâsânî İmparatorluğunu çökerten Sa'd b. Ebi Vakkâs, Şam ve Irak bölgesinde büyük başarılarla imza atan Hâlid b. Velid, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Mısır fatihi Amr b. Âs'ın başarıları karşısında kendisine yeni bir başarı alanı seçme gayesi ile hareket etmiş olabileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Tarihî gelişmelere bakılırsa, başarısızlıkla sonuçlanan ilk iki muhasaranın ardından, yaklaşık kırk yıl sonra gerçekleşecek olan üçüncü kuşatma sırasında uzun soluklu bir hazırlık yapılmıştır. İhtimal ki, hazırlıkların yapıldığı sırada bir bakıma halkı teşvik etmek için, şehrin fethedileceğinin Hz. Peygam-

114 Halife b. Hayyât, 207.

115 el-Hâris b. Ebi Usâme, *Bugyetu'l-Bâhis*, II, 785.

116 Ebû Dâvud, "Cihad", 152.

117 Küçükspahioğulları, 78-87.

ber tarafından da haber verildiğine dair birtakım söylemler dillendirilmiş ve bu söylem sözlü kültür içinde yayılıp halka mal olmuştur. Böylece tedvin dönemiyle birlikte kaynaklara girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İddiaya göre Süleyman b. Abdülmelik dönemindeki kuşatma öncesinde, Mesleme b. Abdülmelik bu sözü raviye sormuş ve ardından Kostantınıyye'nin fethine çıkmıştır.¹¹⁸ İbn Âsâkir'de de benzer bir haberden bahsedilir.¹¹⁹ Bu hususlar dikkate alındığında, daha önceden böyle bir sözden haberdar olunmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir süreçten sonra kaynaklara giren mezkûr rivayet, İstanbul'un fethine yönelik hedefler için teşvik edici rol oynamış olabilir, fakat özellikle Emevîler dönemindeki son kuşatmadan sonra bu rivayetin hiç kullanılmaması hayli ilginçtir.

Emevîler dönemindeki üçüncü kuşatma sırasında, bu sözün referans gösterildiğine dair haberler bulunmaktadır. Türkler tarafından İstanbul'un fethedilmesine kadar, Müslümanlar tarafından şehir birkaç kez kuşatılmış olmasına rağmen bunların hiçbirisinde mezkûr rivayetin kullanıldığına dair bir tek rivayetten söz edilmemiştir. Örneğin Halife Mehdi (775-785) zamanında Harun Reşid komutasındaki ordu Kadıköy önlerine kadar gelip İstanbul'u kuşatmış, fakat bu sözden bahsedilmemiştir. Rivayete göre Muâviye'nin kuşatmasından Fatih tarafından İstanbul'un fethedilmesine kadar, Müslümanlar yaklaşık olarak altı-yedi kez şehri kuşatmış, fakat sadece Süleyman b. Abdülmelik dönemindeki kuşatma hariç, diğer kuşatmaların hiçbirisinde bu rivayetin adı geçmemiştir. Daha da ilginç olanı ise, her ne kadar Anadolu İslam kültüründe dillere pelesenk edilmişse de, mezkûr rivayet İstanbul'un fethi sırasında veya fetihden sonra hiç kullanılmamıştır. Nitekim Emecen, dönemin Osmanlı kaynaklarında mezkûr rivayete hiç atıf yapılmadığını, ancak daha sonraki kaynaklarda bu rivayetin yer bulduğuna işaret etmiştir.¹²⁰ Buna mukabil İstanbul'un fethinden sonra Mekke Şerifi'ne gönderdiği *fetihnâme*de, Fatih Sultan Mehmed kıyamet ala-

118 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VIII, 254.

119 İbn 'Asâki, LVIII, 34, 35.

120 Emecen, 43.

metleriyle ilişkilendirilen iki rivayete yer vermiştir. Bunlardan birisi yukarıda işaret edilen “Rumlar (Romalılar) el-A'mâk (الأغماق) veya ed-Dâbık'a (ذابق) inmedikçe kıyamet kopmayacaktır” şeklindeki rivayettir. İkincisi ise, yine yukarıda zikredilen ve bir tarafı kara, bir tarafı denizle çevrili olarak tarif edilen İstanbul şehrine, Benû İshâk'tan yetmiş bin kişinin taarruz etmediği sürece kıyametin kopmayacağı rivayetidir.¹²¹

İstanbul'un fethiyle kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair rivayetlerin hiçbir inandırıcılığı bulunmamakla birlikte, şayet böyle bir iddiadan bahsedilmişse, bunun bir sebebi veya karşılığı olmalıdır. Her ne kadar bu konuda somut bilgi bulunmasa da, yaşanan süreçten bazı ipuçları yakalamak mümkündür. Dikkat edilirse Emevîler döneminde üç kez kuşatıldığı halde şehir alınmamıştır. Peş peşe gelen başarısızlıklara, büyük kayıplar da eklenince şehrin fethine yönelik umutlar iyice azalmıştır. Hatta bu umutsuzluğun bazı rivayetlere bile yansımaları görüyoruz. Örneğin İbn Ebî Şeybe'de yer alan bir rivayette, Mâlik b. Sâhir adlı şahsın Belencer'de kardeşiyle birlikte savaştığı, kardeşinin yaralandığı, ünlü sahâbi Huzeyfe b. Yemân'la karşılaştığı ve Allah nasip ederse Kostantınıyye'yi fethedeceklerini söyleyince, Huzeyfe'nin Kostantınıyye, Deylem ve Belencer'in ebediyen fethedilemeyeceğini söylediği nakledilir.¹²²

Emevîler döneminde üç kez kuşatılmasına rağmen şehrin ele geçirilememesi ve büyük kayıpların yaşanması, Müslümanlarının bilinçaltında adeta mezkûr şehrin kıyamete kadar fethedilemeyeceğine dair bir algıya dönüşmüş olmalıdır. Dolayısıyla fetihle ilgili kıyamet saati arasında kurulan ilişkiye dair iddiaların böyle bir anlayış neticesinde doğmuş olması muhtemeldir. Nitekim Hatiboğlu böyle bir yorumdan bahsetmektedir.¹²³ Dikkat edilirse Hişâm b. Abdülmelik (724-743) döneminde devlet yeniden güç ve kuvvet kazandığı halde, İstanbul'u fethetmek için tekrar bir girişimde bulunulmamıştır. Bütün bu hususlar İstanbul'un alınmasına dair umutla-

121 Emecen, 53-54.

122 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 561.

123 Hatiboğlu, “Hz. Peygamber'in Gayba Muttali Olması”, 30-31.

rın tükendiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla sözlü kültür geleneğinin devam ettiği vasatta, şehrin kıyamete kadar alınamayacağı bağlamındaki söylemin, ağızdan ağza dolaşıp tedvin dönemiyle birlikte yazıya geçirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ne ki, bu haberlerin vahye göre konumu veya muhtevası dikkate alınmadığı için, Kur'an'a aykırı birçok iddia ve tasvir kaynaklara girmiştir.

Bir başka dikkat çekici nokta ise, İslam kültüründe var olan şehrin fethi ile kıyamet saati arasında ilişkiye dair telakkinin kadim Yahudi kültürüne kadar uzandığı gerçeğidir. Kadim Yahudi kültüründe Kostantınıyye'nin Allah'ın lânetine uğramış bir şehir olduğu ve şehrin fethiyle birlikte kıyametin kopacağı şeklinde çeşitli efsaneler dillendirilmiştir. Bu tür efsanelerin üretilmesinde, Kudüs'ün Hıristiyan Romalıların eline geçmiş olmasının ve Yahudileri buraya sokmamalarından duyulan rahatsızlığın payından da söz edilebilir. Neticede, Yahudi kültüründeki efsanelerin Hıristiyan kültürüne ve buradan eski Bizans kaynaklarına girdiği anlaşılmaktadır. Aynı anlayış, daha sonradan son vâris olarak niteleyebileceğimiz İslam kültürünü de etkilemiştir. Müslümanlar kadim kültürlerden devraldıkları mirasa ait kimi efsaneleri, kendilerine göre yorumlayarak yeni telakkiler oluşturmuşlardır. Nitekim İstanbul hakkında oluşturulan efsanelere dair bir çalışma yapan Stefanos Yerasimos, Hıristiyanlıktaki kıyamet senaryolarının, kadim Yahudi kültürüne kadar uzandığına dikkat çektikten sonra, günahlardan arınma şartı olarak yıkılacak lânetli imparatorluk başkentleri arasında Babil ve Roma'nın bulunduğunu belirtir, fakat daha sonra Kostantınıyye'nin bunların yerini aldığına dair inanın varlığından söz eder.¹²⁴ Dikkat edilirse Romalılarından önce Babil hükümdarı Buhtunnasar, Kudüs'ü yağmalamış ve Yahudileri buradan uzaklaştırmıştır.

Efsaneler arasında Kostantınıyye'nin doğu tarafından gelen tehditle ele geçirileceği ve böylece İmparatorluğun yıkılacağından bahsedilmiştir. Muhtemelen bu telakki nede-

124 Stefanos Yerasimos, *Kostantınıyye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul 1993, 196 vd.

niyle Şamlı Aziz Efrem, 370-378 yıllarında Perslerin Roma topraklarına saldırmalarını ve şehirleri tahrip etmelerini kıyamet alameti olarak nitelenmiştir. Yine aynı dönemlerde (378-390) *Sibil'in kehaneti* olarak nitelenen bir öngöründe Kostantınıye'ye altmış yıllık ömür biçilmiş ve yıkılacağından bahsedilmiştir. İslam'dan bir asır önceki Ermenice bir risalede ise Kostantınıye "Yedi Tepeli Babil" olarak nitelenmiş ve *büyük savaşın* ardından yıkılacağına dair kehanetler dillendirilmiştir.¹²⁵ Keza Emeviler dönemindeki ilk muhasara yıllarına denk gelen Süryanice bir metinde ise, büyük bir ihtimalle kıyametle ilişkilendirilen hadis metinlerine de ilham kaynağı olan şu ilginç efsane yer almaktadır:

O zaman İsmail oğulları binlerce at ve arabalarla gelecek. Dokuzuncu dilimin ilk ayında gelecek, Anadolu şehirlerini ele geçirecekler. Birincisi Efes, İkincisi Bergama, üçüncüsü Malagina'da kışlayacak. Talihine kūs Frigya, Pamfilya ve Bitinya. Çünkü don olduğu zaman İsmail seni ele geçirecek. Önüne gelen her şeyi yakan bir alev gibi ilerleyecek ve yetmiş bin denizcisi adaları ve kıyıları yakıp yıkacak. Talihine kūs Bizans, çünkü İsmail seni de ele geçirecek ve her atlısı denizi aşacak. Başlarında bulunan karşında çadır kurup savaşa tutuşacak ve Kselokerkos kapısını kırarak Öküz'e kadar ilerleyecek, o zaman Öküz böğürecek.¹²⁶

Yukarıda alıntılanan kıyamet alametlerine dair hadis rivayetlerindeki tasvirlerle buradaki anekdotların bu derece benzerlik arz etmesi tesadüf olmamalı. Özellikle ismi belirtilmeyen *büyük savaş*, *yetmiş bin* kişilik ordu gibi anekdotlar ve şehrin ele geçirilmesinin kıyametle ilişkilendirilmesi son derece manidardır. Dikkat çeken bir başka ilginç nokta ise "Yedi Tepeli Babil" tanımlamasının İslam kültüründe karşılık bulmasıdır. Hatta bu tasviri Fatih Sultan Mehmed de kullanmıştır. Nitekim fetihten sonra Mekke Şerifi'ne gönderdiği *Fetihnâme*'de, İstanbul'u yedi başlı bir ejderhaya benzetmiş ve surların tepeleri ejderhanın yedi başı olarak tasvir edilmiştir.¹²⁷ Görünen o ki, yukarıda işaret edilen efsanelerin vârisleri olan Müslümanlar, bunlardan önemli ölçüde etkilenmişler ve ken-

125 Emecen, 40.

126 Yerasimos, 200-201; Emecen, 41.

127 Emecen, 65.

dilerine özgü kıyamet telakkileri oluşturmuşlardır. Bütünüyle efsanelerden ibaret olan bu telakkiler, kaynaklara girdiği için adeta sorgulanamaz addedilmiş ve sanki Hz. Peygamber tarafından dillendirilmiş haberler olarak sunulmuştur.¹²⁸ Mezkûr rivayetlerle ilgili söylenebilecek en önemli hususlardan birisi ise, bunların tamamının hem vahye hem de tarihî gerçeklere aykırı iddialarla dolu olduğu gerçeğidir.

Bütün bunların yanı sıra, anlaşıldığı kadarıyla "fetih hadisi" olarak adlandırılan rivayete, özellikle fetihten sonra Anadolu İslam kültüründe büyük bir anlam yüklenmiş ve bunun bir işareti olarak İstanbul'u fetheden II. Mehmed, "Fatih" unvanıyla anılır olmuştur.¹²⁹ Her ne kadar mezkûr sözün mevzukeyeti şüpheli olsa da, halka mal olması ve özellikle dini açıdan motive edici bir işlevsellik kazanmış olması yadsınmamalı. Ancak bilimsel açıdan ele alınınca bunun doğruluğunu savunabilmek mümkün değildir. Bütün bunlardan sonra, şunu da ekleyelim ki, Fatih'in hazırlık yaptığı dönemde Anadolu ile Rumeli toprakları arasında kalan İstanbul doğal bir hedef konumundadır. Dolayısıyla Bizans payitahtının siyasi ve coğrafi açıdan asıl hedef olması kaçınılmazdı. Şartlar olgunlaştıktan sonra bu hedefi Fatih Sultan Mehmed gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Nitekim *fetihnâmeler*de bu duruma işaret edilmiştir.¹³⁰ Böylece asırlar boyu Müslümanların gündemini işgal eden İstanbul'u fethetme hedefi, Türkler tarafından gerçeğe dönüştürülmüştür.

128 İstanbul'un fethi ve oluşturulan kıyamet senaryoları ile ilgili geniş bilgi için bk. Emecen, 23-78.

129 Faruk K. Timurtaş, "Fetih ve Fâtih Üzerine", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: 4, Sayı: 5-6, 1965), 67; Yardım, 123.

130 Emecen, 64.

KAYNAKÇA

- 'Abdulcebbâr el-Havlânî, Ebû 'Alî 'Abdulcebbâr b. 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdurrahîm ed-Dârânî (370/981), *Târihu Dâryâ*, Dimeşk 1369/1950.
- 'Abdulkâhîr el-Bagdâdî, Ebû Mansûr 'Abdulkâhîr b. Tâhîr et-Temîmî el-Esferâyînî (429/1038), *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkatî'n-Nâciye*, Beyrût 1977.
- Abdurrezzak, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-Azâmi, Beyrut 1970.
- Abdülazîz ed-Dûrî, "İslâm'da Tarih Yazıcılığının Ortaya Çıkışı Üzerine Bir İnceleme: Ez-Zühri", çev. H. İbrahim Gök, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (22. Güz 2006).
- Akyüz, Ali, "Fiten ve Melâhim" *DİA*, İstanbul 1996.
- Akyüz, Vecdi, "Gayb Sorununun Fıkhî Boyutları", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
- Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şûle Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1996.
- Algül, Hüseyin, "Eyyûb Sultan'dan Fatih'e Yolculuk", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005).
- "Müjdelenmiş Topraklar Telakkisinin İstanbul'un Fethi Bağlamında Osmanlı Yöneticilerine ve Tarihçilerine Yansımaları", *Eyüp Sultan Sempozyumu VII (Tebliğler)*, İstanbul 2003.
- İslâm Tarihi, Gonca yayınevi, İstanbul 1986.
- Apak, Âdem, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi, *U. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: 18, Sayı: 20, 2009).
- Apak, Âdem, "Fethinden Önce İstanbul Üzerine Müslüman Seferleri: Emevîler Dönemi", *Eyüp Sultan Sempozyumu VII (Tebliğler)*, İstanbul 2003.
- Asım Köksal, *İslâm Tarihi; Medine Devri*, İstanbul 1980.
- Atay, Hüseyin, "Gayb" *Diyanet Dergisi* (Sayı: 82-83, Nisan Mayıs 1969).
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991.
- Ayar, Kenan, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Referans Alınması*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Aydın, Abdullah, *İlâhi Nurlar; İslâm Düşüncesi, Ahlâkı ve Peygamberimizin mucizeleri; İmam-ı Gazalî'nin Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1967.

- Azimli, Mehmet, "Emevî Dönemi Valileri ve Komutanlarından Mesleme b. Abdulmelik", *Dicle Üniv. İlahtiyat Fakültesi* (Cilt: 9, Sayı: 2, Diyarbakır 2007).
- Bağcı, H. Müsâ, "Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri, 29-30 Mayıs 2004-Bursa), Kurav Yayınları, Bursa 2005.
- Balcı, İsrâfil, *Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, Ankara Okulu, Ankara 2014.
İlk İslâm Fetihleri ve Savaş-Barış İlişkisi, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
İsrâ ve Mi'râc Gerçeği, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014.
Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
Hz. Peygamber ve Namaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Begavî, Ebû Muhammed, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (516/1122), *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, I-V, 1420.
Şerhu's-Sunne, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Muhammed Zuheyri eş-Şâviş, I-XV, Dimeşk, Beyrût 1403/ 1983.
Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, I-V, 1420H.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım, 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Abdil'azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr b. Şâhinşâh (317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed 'Avd el-Menkûş, I-IV, Kuveyt 1432/2011.
- Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996/1417.
Fütûhu'l-Büldân, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. 'Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî (458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrût 1424/2003.
Ma'rîfetü's-Sunen ve'l-'Âsâr, thk. 'Abdmuti' Emin Kal'acî, I-XV, Karaçi, Beyrut, Haleb, Kâhire 1412/1991.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. 'Amr b. 'Abdulhâlk b. Hallâd el'İtkî (292/905), *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (I-IX); 'Adil b. Sa'd (X-XVII); Sabrî 'Abdulhâlık eş-Şâfi'î (XVIII), I-XVIII, Medîne 1988/2009.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasan Burhânuddîn İbrâhîm b. 'Umer b. Hasen (ö.885/1480), *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suver*, I-XXII, Kahire.
- Bozkurt, Nebi, "Hâtüb b. Ebû Beltea" *DİA*, İstanbul 1997.

- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (256/870), *et-Târîhu'l-'Evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb-Kahire 1397/1977.
Tahrîcu'l-Ehâdisi'l-Merfû'ati'l-Musnede fî Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr, Riyâd 1420/1999.
es-Sahîh, İstanbul 1992
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'ân*, çev. Mehmed Coşkun, Mana yayınları, İstanbul 2013.
- Canard, Marius, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri" (çev. İsmail Hâmi Danişmend), *İstanbul Enstitüsü Dergisi I*, İstanbul 1955.
- Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdad 1968-73.
- Cihat Tunç, "Gaylân ed-Dımaşki" *DİA*, İstanbul 1996.
- Çelebi, İlyas, "Fitnen ve Melâhim" *DİA*, İstanbul 1996.
 "Gayb", *DİA*, İstanbul 1996.
İslâm İnancında Gayb Problemi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
İtikadî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, Kitabevi, İstanbul 1996.
- Çelik, Ali, "Nu'aym b. Hammâd'ın Hadîsçiliği ve 'Kitâbu'l-Fiten'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar* (Ocak-Nisan 2000, Cilt: 2 Sayı: 6).
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Demirel, H. Reşit, "Bazı Fitnen, Melâhim ve Siyâsî Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2000, Cilt: III, Sayı: 3).
- Deniz, Gürbüz, "Gaybı Tecrübe Eden Adam Hz. İbrahim", *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Risalet*, 25-26 Ekim 2008/Samsun 2009.
- Döner, Ertuğrul, *Tefsirde İsrailiyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Ebû 'Abdillâh el-Hâkim, Ebû 'Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu'aym b. el-Hakem ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri el-Ma'rûf bi İbni'r-Rabî' (405/1015), *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-'İklûl*, thk. Fuâd 'Abdulmun'im Ahmed, İskenderiye.
- Ebû 'Amr ed-Dânî, 'Osmân b. Sa'îd b. 'Osmân b. 'Omar ed-Dânî (444/1053), *es-Sunenu'l-Vâride fî'l-Fiten*, thk. Ridâullâh b. Muhammed İdris el-Mubârekfûri, I-VI, Riyâd 1416H.
- Ebû Bekir ed-Dineverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân el-Mâlîki (333/945), *el-Mucâlese ve Cevâhiru'l-'İlm*, thk. Ebû 'Ubeyde Meshûr b. Hasen 'Âl Suleymân, X, Bahreyn, Beyrût 1419H.
- Ebû Dâvud, "Süleyman b. Eş'âs (275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'ddîn el-Endelusî (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhût fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrût 1420.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-Isbehânî (430/1039), *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, I-X, Mısır 1394/1974. *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-'îmâdî (982/1574), *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrût.
- Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. 'Abdillâh el-Herevî el-Bagdâdî (224/839), *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân, I-IV, Haydarâbâd 1384/1964.
- Ebû'l-Arab et-Temîmî, Muhammed b. 'Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-'İfrîkî (333/945), *el-Mîhen*, thk. 'Umar Suleymân el-'Ukaylî, Riyâd 1404/1984.
- Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (373/984), *Bahru'l-'Ulûm*.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul, t.y. Emecen, Feridun M. *Fetih ve Kıyamet*, Timaş, İstanbul 2012.
- Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidî", *İslâmîyât* (c: 1, s: 1, Ankara 1998).
- Fıgılalı, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, İstanbul 1998.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen (301/914), *Kitâbu'l-Kader*, thk. 'Abdullâh b. Hamd el-Mansûr, 1418/1997.
- Güler, Mustafa, "İstanbul'un Fethinin Zamanın Müslüman Devletleri Arasındaki Yeri", *Tarihî Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005).
- Gürkan, Salime Leyla, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Gayb İnancı", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
- Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nisâbûrî (405/1015), *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-IV, Beyrût 1411/1990.
- Halebî, *es-Sûretü'l-Halebiyye*, Beyrut 1980.
- Halife b. Hayyât, *Tarihü Halife b. Hayyât; Halife b. Hayyât Tarihî*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara 2001.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan yayınları, İstanbul 1993.
- Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed et-Temîmî el-Bagdâdî (282/895), *Musnedu'l-Hâris=Bugyetu'l-Bâhûs 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî, I-II, Medîne 1413/1992.

- Hasan el-Basrî, *Kader Risalesi ve Şerhi*, çev. Mustafa İslamoğlu, Düşün yayıncılık, İstanbul 2012.
- Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekir 'Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. 'Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bagdâdî (463/1071), *Şerefu Âshâbi'l-Hadis*, thk. Muhammed Sa'îd Hatî (Galî), Ankara.
- Hatiboğlu, M. Said, "Kur'an ve Sünnet Işığında Hz. Peygamber'in Gayba Muttali Olması Meselesi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-I* (Cilt: V, 2003).
- Hıdır, Özcan, "Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi İddiaları Üzerine" *Hadis tetkikleri Dergisi* (Cilt/Volume: III Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2005, ss. 7-37).
- <https://www.youtube.com/watch?v=EqYC9aOvcek>
- İbn A'sem, Ebû Muhammed b. Ahmed b. A'sem el-Kûfî (314/926), *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986.
- İbn 'Abdîberr, Ebû 'Omar Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdîberr en-Nemerî (463/1071), *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrût 1413/1992.
- İbn 'Asâki, Ebû'l-Kâsım Sikatuddîn 'Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh (571/1176), *Târîhu Dimesşk*, thk. 'Amr b. Gurâme el-'Umrevî, I-LXXX, 1415/1995.
- İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî (321/933), *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Beyrût 1408/1987.
- İbn Ebî 'Âsım, Ebû Bekr b. Ebî 'Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî (287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî-İbni Ebî 'Âsım*, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbra, I-VI, Riyâd 1991.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (327/938), *Tefsîru'l Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Es'ad Mihammed et-Tayyîb, 1419/1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî (235/850), *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Riyâd 1409.
- İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz*, thk. Huseyn b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafâ el-Kenz, Kâhire 1423/ 2002.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ' el-Kazvîni er-Râzî (395/1005), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut 1991.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mu'avvad, I-VIII, Beyrût 1415/1994.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (hazırlayan) Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

- İbn Hanbel, 'Abdullâh b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahman 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed (290/903), *es-Sunne*, thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtâni, I-II, Dammâm 1406/1986.
- İbn Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/856), *Musnedu 'Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Ma'bed 'Abdulkerîm, I-XIV, Beyrût 1432/2011.
Müsned, İstanbul 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Mihammed b. Hibbân b. 'Ahmed el-Bustî (354/965), *es-Sahîh*, thk. Şu'ayb 'Arnavût, I-XVIII, Beyrût 1408/1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyüb, el-Hımyerî, *Sîretü'n-Nebî (sav)*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır 1963/1383.
- İbn İshâk *Siretu İbn İshâk*, nşr. M. Hamidullah, Konya, 1401/1981.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omar b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, I-VIII, 1420/1999.
Kitâbu mu'cizârtü'n-nübüvve, thk. Hamza Neşertî, Mektebetü'l-Kayyim, Kahire 1996.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslîm b. Kuteybe ed-Dîneverî (276/890), *Garîbu'l-Hadîs*, thk. 'Abdullâh el-Cebbûrî, Bağdâd 1397/1977.
- İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î (711/1311), *Lisân'l-'Arab*, I-XV, Beyrût 1414/1993.
Muhtasarü Târîhi Dimeşk, thk. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî, I-XXIX, Dimeşk 1402/1984.
- İbn Mende, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya (395/1005), *Marîfetu's-Sahâbe*, 1426/2005.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut, t.y.
- İbn Tagrîberdî, Ebû'l-Mehâsın Yûsuf b. Tagrîberdî b. 'Abdillâh (874/1470), *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Misr ve'l-Kâhire*, I-XVI, Mısır.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-'Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. 'Abdülhalîm el-Harrânî (728/1328), *Mecmû'u'l-Fetâvâ-İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medîne 1416/1995.
Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmî's-Şî'a el-Kadertyye, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1406/1986.
Câmi'u'l-Mesâil-İbn Teymiyye, thk. Muhammed Aziz Şems, 1422.
- İbnu'l-Ca'd, 'Alî İbnu'l-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî el-Bagdâdî (230/845), *el-Musned*, thk. 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrût 1410/1990.

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddin 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed (597/1201), *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmî't-Tefsîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrût 1422/2001.
- İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasen 'Ali b. Ebî'l-Kerem Mihammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. 'Ali Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994.
- İbnu'l-Mukrî, Ebû Bekir Mihammed b. İbrâhîm b. 'Ali b. 'Âsım el-'İsfehânî (381/991), *Mu'cemu İbnu'l-Mukrî*, thk. Ebî 'Abdilhamen 'Âdil b. Sa'd, Riyâd 1419/1998.
- 'İmrânî, Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim el-'İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'i (558/1163), *el-İntisâr fî'r-Reddi 'ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-l-Eşrâr*, thk. Su'ûd b. Abdulaziz el-Halef, I-III, Riyâd 419/1999.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an; Gereğçeli Meal-Tefsîr*, Düşün Yayınçılık, İstanbul 2008.
- Juynboll, G. H. A. *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, çev., Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- Kaegi, Walter Emil, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000.
- Kılıç, Mahmut Erol, "Sûfi Mütefekkirlerin 'Gayb'a Bakışları", *Kur'an ve Tefsîr Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
- Koçyiğit, Talât, "İbn Sihâb ez-Zuhrî (50-124 H)", *AÜİFD*, Ayrınbasım (Ankara 1976), XXI, 51-84; Özkan, 44/546.
- "İbn Şihâb ez-Zührî (50-124 h.)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: XXI, 1976).
- "İslâm Hadisinde İsnad ve Hadîs Râvilerinin Cerhi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt: IX, 1961, ss. 47-57).
- Kulat, Mehmet Ali, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadîsin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* (Cilt: 37, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2001).
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî (671/1273), *el-Câmi' li'Âhkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Etfeyyîş, I-XX, Kahire 1384/1964.
- Kutluer, İlhan, "Fizik Varlığın Ötesinde: Gayb Kavramı Felsefi Açıdan Nasıl Ele Alınabilir?", *Kur'an ve Tefsîr Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
- Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA*, İstanbul 2001.
- Küçükaşçı, Mustafa, "Harre Savaşı" *DİA*, İstanbul 1997.
- Küçüksipahioğulları, Bîrsel, "Emevîlerin İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu" *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri İslâmiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*, Elazığ 2012.

- Levent, Ethem, "Kur'ân-ı Kerim'de Gayb Bilgisi II", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 2, Mart-Nisan).
- "Kur'ân-ı Kerim'de Gayb Bilgisi III", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 4, Temmuz Ağustos).
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul 1982.
- Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (153/770), *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî, I-II (*Musannef'in* 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403H.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/945), *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm, I-X, Beyrût 1426/2005.
- Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm, Beyrût.
- Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûgî'n-Nihâye*, I-XIII, 1429/2008.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî (346/958), *Murûcu'z-Zehab ve Ma'âdinu'l-Cevher*, thk. Es'ad Dâgır, I-IV, Kum.
- Michal Cook, "En Erken Döneme Ait bir Fitne Metni", *AÜİFD*, çev. E. Metin Eren-Muzaffer Tan (XLVIII, 2007, Sayı: 1, ss. 169-175).
- Muhammed Reşid Rîdâ, Muhammed Raşid b. 'Alî Rîdâ b. Muhammed el-Huseynî (1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I-XII, 1990.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî (150/767), *et-Tefsîr*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Beyrût 1423.
Tefsîr-ı Kebîr, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2006.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifin el-Haddâdî (1031/1622), *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr*, I-VI, Mısır 1356/1937.
- Müslim, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman (303/924), *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Nu'aym b. Hammâd, Ebû 'Abdullâh Nu'aym b. Hammâd b. Mu'âviye el-Mervezî (843), *el-Fiten*, thk. Semîr 'Emîn ez-Zuheyri, I-II, Kahire 1412.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi" Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)" *Milele ve Nihal* (Cilt: 6, Sayı: 1, Ocak-Nisan 2009).
- Ögke, Ahmet, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlu'l-Gayb-İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (Ankara 2001).
- Öz, Mustafa, "Ma'Bed el-Cühenî", *DİA*, İstanbul 2003.

- Özkan, Halit, "Zühri", *DİA*, İstanbul 2013.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Yaratılış*, Kuramer, İstanbul 2015.
- Mustafa, *Kur'an-ı Kerim*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Polat, Fethi Ahmet, "Kuran Ayetleri Işığında Gayb Bilgisi ve Mugayyebatı Hamse (Beş Bilinmeyen)", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* (2004, Cilt: I, Sayı: 2).
- Polat, Selahattin, "Gayb Meselesi ve İmam Maturidi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Sayı: 1, 1989).
- Rabben et-Taberî, Ali b. (247/861), *ed-Dîn ve'd-devle fi isbâti nübüvveti'rnebi Muhammed* (thk. Adil Nüveyhiz), Beyrut 1402/1982.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502/1109), *el-Mufredât fi Garib'l-Kur'an*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî, Dimeşk, Beyrût 1412H.
- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. 'Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî (360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, Beyrût 1404.
- Sadık Kılıç, "Kur'an'da Gayb âlemi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları V -İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-* Ensâr Neşriyat, İstanbul 203.
- Said Nursî, *Stkke-i Tasdik-ı Gaybi*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995.
- Sa'lebi, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (427/1036), *el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, I-X, Beyrût 1422/2002.
- Sancaktar, Hasan Şakir, "Peygamberimizin Tabliğ Ettiği İnanç Nizamında Gayb'ın Hükmü", *Diyanet İlmî Dergi* (Cilt: 26, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos 1991).
- Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2003.
- Se'alebi, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed b. es-Se'alebi (875/1470), *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed 'Alî Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, Beyrût 1418.
- Sebéos, L'évêque, *Histoire d'Héraclius*, Traduite de L'Armenien et Annotée Frederic Macler, Imprimerie Nationale, Paris 1904.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdilcebbâr el-Mervezî (489/1096), *Tefsiru'l-Kur'an*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. 'Abbâs, Riyâd 1418/1997.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasan 'Alî b. 'Abdullâh b. Ahmed el-Hasanî eş-Şâfi'î Nüreddîn es-Semhûdî (911/1505), *Hulâsetu'l-Vefâ bi 'Ahbâri Dâr'l-Mustafâ*, thk. Muhammedu'l-'Emîn Muhammed Mahmûd 'Ahmed el-Cekîni, I-II.
- Semîn el-Halebi, Ebu'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim (756/1355), *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, I-XI, Dimeşk.

- Sinanoglu, Mustafa, "Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Gayb İnan-
cı" *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb
Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
"İlham" *DİA*, İstanbul 2000.
- Suyûtî, 'Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlu'd-Dîn (911/1505), *ed-
Durrü'l-Mensûr*, I-VIII, Beyrut, VII, 489; es-Suyûtî, 'Abdurrah-
man b. Ebî Bekr Celâlu'd-Dîn (911/1505), *Husnu'l-Muhadara
fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl 'Ibra-
him, I-II, Mısır 1387/1967.
- Sülün, Murat, "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım", *An-
kara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (50: 2, 2009).
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî (942/1535), *Subulu'l-
Hudâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-'İbâd*, thk. 'Âdil Ahmed, 'Alî
Muhammed Mu'avvid, I-XII, Beyrût 1414/1993.
- Şâşî, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Kuleyb b. Sureyc b. Ma'kil el-Binkesî
(335/947), *el-Musned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh,
I-II, Medîne 1410H.
- Şener, Abdülkadir-Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve
Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir 2011.
- Şerîf el-Curcânî, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî eş-Şerîf el-Huseynî Seyyid
Mîr Şerîf (816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrût 1403/1983.
- Şihâb el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Omar el-
Mısri el-Hanefî (ö.1069/1659), *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ'l-
Beydâvi: İnayeti'l-Kâdî ve Kîfayetu'r-Râdî*, I-VIII, Beyrût.
- Şûkran Harbutli, "Hisâru'l-Kostantınıyye fi'l-Asri'l-Umevi", *Beşin-
ci Uluslararası Orta Doğu Semineri İslâmiyet'in Doğuşundan
Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu (Şam, 2-4 Kasım 2010)*,
Elazığ 2012.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyüb es-Şâmî
(360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-
Selefî, I-XXV, Kâhire.
Musnedu's-Şâmiyyîn-et-Taberânî, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd
es-Selefî, I-IV, Beyrût 1405/1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/992), *Târîhu'l-Ümem
ve'l-Mülûk*, Beyrut t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Mihammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmilî (310/923),
Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Sılatu Târîh et-Taberî, Beyrût
1387/1967.
Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân, thk. 'Ahmed Muhammed
Şâkir, I-XXIV, 1420/2000.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısri
(321/933), *Şerhu Muşkilî'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, I-XVI,
1415/1994.

- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (204/820), *el-Musned*, thk. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, I-IV, Mısır 1419/1999.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, Translated by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.
- Timurtaş, Faruk K. "Fetih ve Fâtih Üzerine", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: 4, Sayı: 5-6, 1965).
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı yay. İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir, "Tahrîm Suresi", *DİA*, İstanbul 2010.
- Toprak, Mehmet Said, *Talmud ve Hadis; Karşılaştırmaları Bir Araştırma*, İstanbul 2012.
- Tunç, Cihat, "Gaylân ed-Dımaşki" *DİA*, İstanbul 1996.
- Uludağ, Süleyman, "Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (Cilt: VI, 2004).
- Ünal, Tahsin, "İstanbul'un Fethi", *İslâm Medeniyeti* (Mayıs 1968).
- Üzüm, İlyas, "Kaderiyye", *DİA*, İstanbul 2001.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri (468/1076), *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, I-IV, Beyrût 1415/1994.
- Vâkîdî, *Kitâbûl-meğâzî*, nşr. M. Jones, Beyrut 1984.
- Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsir*, Beyrût 1425/2004.
- Yardım, Ali, "Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Cilt: XIII, Sayı: 2).
- Yavuz, Salih Sabri, "İlahi İlîm Bağlamında İnsan Hürriyeti, Gayb ve Gelecek", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-* (2005, Cilt: IX, Sayı: 22, ss. 67-86).
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Gayba İmanın Dini Temelleri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları V -İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-* Ensâr Neşriyat, İstanbul 203, 172.
- Yerasimos, Stefanos, *Kostantınyûye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Ş. Tekeli, İstanbul 1993.
- Yıldırım, Ahmet, "Tasavvuf Literatüründe Gaybi Rivayetler", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II* (2004, Cilt: VI).
- "Tasavvufta Gayb Problemleri ve Tasavvuf Literatüründe Gaybi Rivayetler" *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-* (Cilt: V, Sayı: 9-10, 2003).
- "Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Sayı: 4, 1997).
- Yıldırım, Arif, "Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin Bir Ayetle İlgili Yorumu ve İstanbul'un Fethi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu; Tebliğler* (13-15 Mayıs 2005).

- Yiğit, İsmail, "Emeviler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri", 2. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları (30-31 Mayıs, 1 Haziran 1997).
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz (748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî, I-LII, Beyrût 1413/1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed Cârullâh (538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, I-IV, Beyrût 1407.
- Zeyle'î Cemâl ed-Dîn, Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle'î (762/1361), *Nasbu'r-Râye li'Ehâdisi'l-Hidayeti me'a Hâşiyetihî Bagyeti'l-Elme'î fi Tahrîci'z-Zeyle'î*, thk. Muhammed 'Avvâme, I-IV, 1418/1997.

DİZİN

A

- A. Guillaume 146
A'mâk 152
Abbâs b. Abdulmuttalib 85, 86
Abbâsiler 56, 122, 137, 147
abdest 146, 167, 168 ~ abdest
ayeti 167 ~ -siz namaz
168
Abdû'l-Uzaz b. Katan 108
Abdullah (Ubeydullah) b. Ziyâd
138
Abdullah b. Hanzala 71, 109
Abdullah b. Ömer 141
Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh 176
Abdullah b. Sebe 148
Abdullah b. Ubey 97, 113, 154
Abdullah b. Ümmî Mektûm 45,
94, 95
Abdullah b. Vehb er-Râsibî 148
Abdullah b. Zübeyr 64, 106,
145, 148
Abdurrahman b. Avf 105
Abdülmelik b. Mervan 106, 107,
141, 148
Âdem (Hz.) 15, 52
ahiret 12, 144 ~ hayatı 19, 38,
51
Âişe (Hz.) 43, 44, 62, 74, 82, 92,
93, 97, 116, 119, 128, 131
âlem 18
âlem-i ervâh 21
Ali (Hz.) 62, 64, 75, 89, 97, 104,
119, 128, 137, 147 ~ ev-
ladı 129 ~ muhalifleri 128
~ 'nin öldürülmesi 127,
128, 147
âlimu'l-ğayb 17, 27
Allah ~ adamları 90 ~ dostları 90
~ 'in kızları 19, 31

- allâmu'l-ğuyûb 17, 27
Ammâr b. Yâsir 75, 76, 134, 148
Amr b. el-Âs 67, 104, 198
Anadolu 197
Anadolu-İslam kültürü 9
Antakya 58
Arabistan 58
Arap 31, 196 âdetleri 146 ~ kül-
türündeki kaderci anlayış
144 ~ Yarımadası 137,
143, 144 ~ -İslam kültürü
9
Aristo 18
arrâf 21, 103, 104 ~ -lık 22, 145
Arzı Mukaddes 83
asfiya 158
Ashâb-ı Kehf 15, 94
Âsim b. Sâbit 86
Asr-ı Saadet 121, 134
ayne'l-yakîn 158
Azrail 83

B

- Babil 201 ~ -liler 18
Basra 119, 128, 130, 140, 148
Bedevilerin kader anlayışı 56
Bedir 76, 93, 100 ~ ashabı 72 ~
Savaşı 80, 85, 167
Belâzuri 175, 176
Belencer 200
Benû Asfar 151
Benû İshâk 200
Benû Kureyzâ Yahudileri 102
Benû Mustalık Gazvesi 97, 99
Benû Nadir 78
Beyda 106
Beytû Rimâ 20
Beytû'l-Celse 20
Beytû'l-Makdis 151

Beytül-Uzza 20
 bidat 121
 bilgi 11 ~ kaynağı 87
 birinci fitne 72
 Bişr b. Berâ 79
 Bişr el-Has'âmi 197
 Bizans 16, 25, 47, 58, 88, 105
 Bizanslılar 16, 57
 boykot 30
 Buhârî 118, 152
 butûn 16
 büyüçülük 18

C

Ca'd b. Dirhem 139
 Câbiri 30
 Cafer b. Ebî Talib 86
 Cahiliye 34, 55, 138 ~ dönemi
 143 ~ 'deki kader anlayışı
 56, 57, 138, 144
 Cebrail 28, 31, 80, 96, 98, 100,
 141, 168, 170
 Cebriye 56
 Cehcah 110
 cehennem 51 ~ -in köpekleri 64,
 123
 cemaat (birlik) yılı 120, 127
 Cemal 117, 147 ~ ashâbı 76,
 119, 120, 128, 148 ~ Sa-
 vaşı 62, 119, 128, 131,
 132
 cennet 51 ~ Cennetü'l-me'vâ 16
 Cerrah İbn Müleyh 145
 cin algısı/tasavvuru 32, 33
 cin/ler 17, 18, 19, 21, 29, 31,
 33, 34, 51, 52, 170
 II. Constans 176

D

dâbbetü'l-arz 145, 149
 Dâbık 152
 Deccal 70, 107, 108, 109, 118,
 125, 145, 149, 152

dehriyün 19
 deniz seferi 84
 depremeler 151
 devlet başkanlığı 114
 Deylem 200
 Dımeşk 58, 111
 Dırar Mescidi 27
 din adamı sınıfı 150

E

Ebrehe 106
 Ebû Bekir (Hz.) 1, 41, 59, 74, 82,
 97, 103, 104, 111, 133,
 134
 Ebû Ca'fer el-Hâşimî el-Medenî
 155
 Ebû Dâvud 127, 150
 Ebû Eyyûb el-Ensârî 176, 197
 Ebû Hureyre 83, 151, 156
 Ebû Leheb 81
 Ebû Mes'ûd el-Ensârî 154
 Ebû Mûsâ el-Eş'ârî 74, 156
 Ebû Sa'lebe 198
 Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 133,
 198
 Ebû Yûnus el-Esvârî 140
 Ebû Zerr el-Ğifârî 60, 75, 84, 85
 Ebû'd-Derda 154
 Ebû'l-Esved ed-Deyli 140
 edna'l-arz 58
 Eflâtun 18
 Ehl-i ~ Kitap 53, 57, 59 ~ riyazât
 104 ~ tark 104 ~ zecr 104
 emanet 114
 Emevî 55, 64, 107, 121, 136,
 138, 174, 216 ~ aleyhtar-
 lığı 140 ~ idaresi 65, 68,
 121, 134, 136 ~ orduları
 107, 109 ~ otoritesi 66 ~
 zulmü 67 ~ -ler dönemi
 199, 202 ~ -leri yermek
 67
 Enes b. Mâlik 73, 107, 130

Ensâr 43, 114, 132, 134
 Ertât İbnü'l-Münzîr 145
 Eski İnan edebiyatı 147
 Eski Yunan 18 ~ felsefesi 146
 eskilerin masalları 147
 Eşrâtu's-sâa 118
 evlâdü'l-Harre 72
 evliya 158 ~ evliyâullah 90
 Eyüp 174, 183, 205, 208, 215
 Ezd kabilesi 114
 Ezri'ât 59

F

Fahreddin er-Râzî 157
 fal oku 22, 145 ~ falcılık 145
 fâlûzec 112
 Farabi 19
 Fatıma (Hz.) 82
 Fatih Sultan Mehmed 199, 203
 Fedâle b. Ubeyd el-Ensâri 176
 feraset 158
 Fetihnâme 199, 202, 203
 fırkayı nâciye 126, 127
 fîdye 85, 86
 Filistiler 18
 Filistin 59
 Finike 176, 177
 fiten 117, 144, 173, 196 ~ edebiyatı 173
 fitne 62, 63, 69, 70, 74, 99, 109, 121, 125, 131, 137, 139, 144, 145, 148, 149, 151, 152 ~ dönemi 122

G

ganimet taksimi 133
 Gatafan 82
 Gaylân ed-Dimeşki 139, 140
 gayp erenleri 90
 Gayri meşhud 14
 gayri metluv vahiy 167, 168, 170, 171
 genel vahiy (vahy-i ilhami) 158

Girit 176
 göge yükseliş 146, 149
 gül 21
 ğâbe 14
 ğavs 90, 91 ~ ğavs-ı a'zam 90
 ğuyûb 15

H

haber 57
 Habeşliler 114, 145, 150
 Haccac b. Yûsuf 106, 122
 hadis ~ edebiyatı 146 ~ mecmuaları 146, 149, 170, 173 ~ -ler 146, 154, 155, 156, 170, 174
 hafâ 16
 Hafsa (Hz.) 41, 42, 44
 hakem olayı 120, 147
 hakikat 11
 hakka'l-yakîn 158
 Halebi 103
 Hâlid b. Velid 198
 Halife b. Hayyât 175, 198, 208
 Halife Mehdî 199
 halifelik 67, 75, 137
 Hamza 112
 Harici isyanları 129, 147
 Hariciler 55, 56, 64, 122, 123, 124, 128
 Harran 30
 Harre 109 ~ Savaşı 71, 117, 147
 Harun Reşid 199
 Hasan (Hz.) 65
 Hasan Basri 140
 Hâşimiler 85
 Hatıb b. Ebî Beltea 81
 Hatice (Hz.) 94
 hatif 21
 Hayber 15 ~ 'in fethi 79
 Hendek 97, 102 ~ Savaşı 77, 196
 Hıms 145
 Hıristiyan ~ akide 18 ~ kültürü 83, 127, 143, 144, 146, 149 ~ -lık 90, 146, 150

Hızır 15
 hıdayet 32
 hikmet 159, 171
 hilafet 67, 74, 128, 133, 147 ~
 -in Kureşşiliği 134
 Hişâm b. Abdülmelik 140, 154,
 200
 Horasan 55, 137
 Hudeybiye 15 ~ Antlaşması 57,
 101 ~ ashabı 72
 Hulefâ-yi Râşidîn 134, 135, 139
 Huneyn 79 ~ Gazvesi 102, 133
 Huzeyfe b. Yemân 60, 76
 Hüseyin (Hz.) 65, 138, 147
 II. Hüsrev 58

I-İ

Ifrit 52
 Irak 65, 108, 130 ~ bölgesi 140
 ~ -lılar 66, 72, 120, 122,
 128, 129 ~ -lılar ile Şamlı-
 ların mücadelesi 153, 154
 İyâfe 103
 İblis 32
 İbn A'sem 176
 İbn Abbâs 197
 İbn Arabî 90
 İbn Âsâkir 199
 İbn Ebi Şeybe 200
 İbn Haldun 104, 158
 İbn Hişâm 99
 İbn İshâk 96
 İbn Kesîr 144
 İbn Mes'ûd 134, 154
 İbn Nafi' 144
 İbn Ömer 197
 İbn Sebe 148
 İbn Sina 19
 İbn Sirin 156
 İbn Şihab ez-Zührî 154
 İbn Teymiyye 90
 İbnü's-Sevdâ 148
 İbrahim (Hz.) 48, 49, 50
 ifk 97, 98

ihtida 147
 ikinci fitne 72
 ilahi ~ ikram 158 ~ kader 139 ~
 koruma 71 ~ takdir 139 ~
 yazgı 139
 ilham 145, 157, 158
 ilim 12 ~ ilm-i bâtın 158 ~ ilm-i
 nücûm 145
 ilme'l-yakîn 158
 İmâm Mâlik 156
 iman esasları 142
 insan-gayp ilişkisi 12
 İran kültürü 39, 143, 146
 İsa (Hz.) 15, 26, 47, 48, 50, 51,
 113, 118, 149, 159
 İsfendiyar 147
 İskenderiye 177
 İslam 146 ~ kültürü 11, 39, 143,
 146, 202 ~ mitolojisi 145
 ~ öncesi Araplar 18
 isrâ 48
 İsrail 18
 israiliyat 143
 İstanbul 175, 177, 207, 210, 212
 ~ 'un fethi 9, 112, 145,
 150, 173, 174, 193, 199
 isyan 148
 iyi ruhlar 52
 izafi gayb 23, 25

J

Juynboll 73, 157

K

Ka'b el-Ahbâr 56, 92, 147
 Kâbe 30, 57, 64, 71, 105, 148,
 167 ~ 'nin tahrifi 148
 kader 9, 139, 140 ~ anlayışı 142
 ~ eleştirisi 140 ~ -ci anla-
 yış 142 ~ -cilik 138 ~ -e
 iman 141 ~ -î hareket 139
 ~ -i inkâr 140, 141 ~ -i
 sorgulama 142

Kaderiye 140, 141, 142
 Kadı Beyzâvi 157
 Kadıköy 176
 kadılık 114
 kadım kültürler 147, 151
 kâhinler 19, 21, 22, 31, 34, 103,
 104 ~ kâhinlik 145
 Kapadokya 177
 Karaza b. Ka'b 155
 Katâde 98
 Kays Arapları 76
 kehanet 18
 Kenanlılar 18
 keramet 89, 158
 Kerbela 129, 138, 147
 keşf 157, 158
 ketm 16
 kevser 51
 kible değişikliği 167
 Kıbrıs 84, 175
 kıssa 57
 kıyamet 112 ~ alametleri 9, 13,
 107, 153, 173, 199 ~ saa-
 ti 16, 24, 38, 151
 kısra 105
 Kitâbu'l-Fiten 118, 144, 170
 kitap 159
 Kostantınıyye 112, 118, 152,
 173, 175, 196, 199, 200,
 201
 kötü ruhlar 18, 52
 Kuba 40
 Kudüs 58, 137, 167, 201
 Kureyş 68, 101, 114, 133, 167 ~
 -li müşrikler 76, 97 ~ -li-
 ler 101, 133
 Kureyza 102
 kutsal 69, 130
 kutub 90, 91 ~ kutbu'l-aktâb 90
 ~ kutbu'l-kübrâ 90

L

Libya 177

Lokman (Hz.) 159
 Lût Gölü 59

M

Ma'bed el-Cühenî 139, 140
 ma'kul 14
 Maide 79
 makâm-ı mahmûd 49
 Malik b. Avf 102
 Mâlik b. Sâhîr 200
 Maria 42
 masum imam 91
 Mâverdi 59
 Me'mûn 146
 mecnûn 21, 104
 Mecûsî Sâsânîler 59
 Medine 55, 62, 63, 68, 69, 70,
 71, 72, 86, 97, 118, 150,
 167 ~ 'ye hicret 49
 medyumluk 18
 meğafir 41
 Mehdi 145
 Mekke 16, 48, 68, 71, 74, 86, 101
 Mekki sureler 31
 melâhim 117, 144, 150, 173,
 196
 Melâhimu'r-Rûm 150
 melekler 17, 18, 19, 21, 31, 34,
 51 ~ e iman 51
 Mervan b. Hakem 76
 Meryem (Hz.) 47
 Meryem oğlu İsâ 152
 Mes'ûdi 138
 Mescid-i Dirâr 40
 Mescid-i Nebevî 76
 Mescidü'l-harâm 57
 mesih Deccal 108
 Mesleme b. Abdulmelik 199
 Mesruk 92
 metafizik 19 ~ âlem 15
 Metaphysica 18
 mevali 132, 133, 134, 136, 148,
 171

mevcûd 14
 meyyit 104
 Mezopotamya 18, 197 ~ kültürü
 143, 146
 Mısır 18, 58, 197 ~ kültürü 143,
 146 ~ -lı 42
 mi'râc 38, 146
 Micheal Cook 144
 mistik-mitolojik 144, 146, 148
 mitoloji 83, 150, 151 ~ -k anla-
 tılar 153
 Mu'te Savaşı 86
 Muâviye b. Ebî Süfyan 65, 68,
 69, 70, 76, 84, 119, 120,
 127, 128, 147, 174, 175,
 177, 180, 197, 198
 mucize 158
 Muhacirler 130, 132
 muhalefet 141 ~ muhalifler 134
 Muhammed b. Ebî Bekir 119
 Mukâtil b. Süleymân 42, 43, 59,
 113, 191
 Mûsâ (Hz.) 15, 83
 mûtân 151
 mutasavvıflar 159, 172
 Mutezile 158
 mutlak gayp 23, 24, 25
 müceddit 91
 müellefe-i kulûb 100
 müezzinlik 114
 münafıklar 27, 40 ~ münafıklık
 39
 müneccimler 21, 22
 Mürcie 141
 Müslim 155
 Müslim b. Ukbe 109
 müşrik Araplar 33

N

Nadr b. Hâris 94, 147
 Nahle 30, 33
 nâim 104
 namaz 121, 123, 167, 168

nazar ve istidlal 158
 nâzır 104
 nebîlik 91
 Necd 131
 Nesefi 158
 nesh 167
 nıfak 97
 Ninevâ 60, 147
 Nisibin (Nusaybin) 30
 Nu'aym b. Hammâd 144, 145
 Nûh (Hz.) 15
 nübüvvet 81, 87
 nüzulü İsâ 145

O-Ö

okült sanatlar 18
 Osman (Hz.) 74, 84, 119, 120,
 128, 137 ~ 'ın katli 62, 70
 Osman b. Mazun 95
 Osman b. Muhammed 71
 ölüm meleği 83, 84
 ölümsüzlük 83
 ölüye danışmak 18
 Ömer (Hz.) 41, 74, 85, 143, 197
 Ömer b. Abdülaziz 140, 142
 öteki âlem 12, 51
 özel vahiy (vahy-i nebevî), 158

P

Pisagor 18
 putlar 20

R

Râgıb el-İsfahânî 14
 râi 20
 recm 142
 Resûl-u sakâleyn 33
 Resûlüllah 29, 30, 33, 37, 39,
 41, 42, 43, 95, 101, 117,
 148
 Rıdvan biati 101
 ricâlu'l-ğayb 90, 91
 Risale-i Nur 90, 91

rivayet kültürü 143
 riyazet ve keramet ehli 158
 Rodos 176
 Roma 201 ~ -lilar 152
 ruh 94 ~ çağırma 18 ~ üflenmesi
 52
 ruhani varlıklar 52
 Rum ~ askeri 71 ~ -Sâsânî savaşı
 16 ~ -lar 47, 58, 118, 150
 Rüstem 147
 rüya 157, 158

S-Ş

Sa'd b. Ebî Vakkâs 198
 Sa'd b. Zeyd 100
 Saborios 176
 Safvân b. Muattal 97
 Safvân b. Ümeyye 80
 sahabe 144, 149 ~ sahabi 120,
 137, 145, 147
 Saïd b. Abdullah el-Cühenî 141
 Said Nursî 89, 91
 Sakife 43 ~ toplantısı 134
 Salih (Hz.) 15
 saltanat 67
 Sâre 81
 Sâsânî 60, 88, 105, 198 ~ -ler
 16, 25, 57, 58, 59, 60, 88
 Sebeos 175, 177
 sekine 77
 Seleme b. Selâme b. Vakş 96
 Sellâm b. Mişkem 78
 Selmân-ı Fârisî 60
 senetü'l vüfud 74
 setr 16
 Sevâd b. Kaarib 32
 Seyf b. Ömer et-Temimî 148
 Sıfîn 76, 117, 120, 128, 135,
 147 ~ Savaşı 128
 Sidretü'l-müntehâ 16
 Sikke-i Tasdik-ı Gaybi 90
 siyasi ~ çatışmalar 121 ~ müca-
 dele 56

Sokrat 18
 son saat 37
 sözlü kültür 9, 144, 147, 154,
 199
 Stefanos Yerasimos 201
 suikast 80
 Süfyan b. Avf 176
 Süleyman (Hz.) 34, 53, 113
 Süleyman b. Abdülmelik 175,
 199
 Sümerler 18
 sünnet 126, 135
 Sünnî 65, 75, 158 ~ gelenek 134
 Şam 55, 56, 67, 68, 71, 72, 84,
 108, 111, 122, 149, 152,
 197, 198 ~ orduları 109
 ~ 'ın kutsallığı 66 ~ -lilar
 66, 72, 120, 128, 129
 Şarkiyatçılar 146
 Şevkânî 157
 şeytan 17, 21, 31, 34, 51, 52
 Şia 65, 75
 Şii 90 ~ gelenek 91 ~ -ler 65
 şuhud 14

T

Taberî 47
 tâbi 20
 tabiün 139
 tahkim 128
 tahrîm 41, 43, 53
 Taif 29, 30, 33
 Talha b. Ubeydullah 63, 100,
 104, 119, 128
 Talmud 146
 Tanah 18
 tark 103, 104
 tasavvuf-tarikat geleneği 8, 84,
 90, 91, 158
 Tebûk 27, 40 ~ Seferi 39
 tedvin dönemi 144, 199
 tefrika 126
 tehâfüt 16

tercüme faaliyetleri 147
 Tevrat 47, 147
 teyemmüm 146
 Theophanes 176, 177, 215
 tılsım 145
 Tirmizî 114
 Tripolis 177
 Tu'me b. Ubeyrık 98
 Türkler 88, 122, 136, 145, 150,
 174, 196

U-Ü

Ubey b. Halef 59
 Ubeydullah b. Ziyâd 138
 Uhud 79
 Ukâz panayırı 33
 Ukbe b. Ebi Muayt 94
 ulûhiyet 51
 Umeyr b. Vehb 80
 Utbe b. Rebîa 94
 Uyeyne b. Hısn 82
 Ümmü Harâm 84, 85
 Ümmü'l-Alâ 95
 Ürdün 59

V

vahiy 23, 25, 27, 47, 55, 87, 158,
 159 ~ meleği 31, 96
 Vâkıdî 78
 varlık 11
 veli 35, 89, 90
 Verdân 30

Y

yağmur 24
 Yahudi ~ kültürü 83, 127, 143,
 144, 146, 201 ~ -ler 18,
 57, 78, 100, 110, 111,
 127 ~ -lik 146, 150
 yazılı kültür 144
 Ye'cûc ve Me'cûc 118, 145, 149
 Yedi Tepeli Babil 202
 Yemen 66, 114, 129
 yetmiş üç 127 ~ fırka 126
 Yezid 148
 Yezid b. Muâviye 71, 106, 107
 Yûsuf (Hz.) 15, 47, 48

Z

Zehebî 196
 zenginlik 151
 Zerdüştlük 39, 146
 Zeyd 176
 Zeyd b. Lusayt 99
 Zeyd b. Semîn 98
 Zeyneb bnt. Cahş 41, 97
 Zübeyr b. Avvâm 63, 104, 119,
 128, 176, 197
 Zühri 73, 155
 Zülkarneyn 15, 94

İsrafil BALCI

Hz. Peygamber ve Gayb

İnsanoğlu maddi varlığının yanı sıra ruhi veya manevi dđnyasıyla iki yđnlđ bir 6zellike sahiptir. Manevi y6nđ onun gaybi dđnyasını ihtiva eden geniş bir alanı i7erir. Yaratılışının gereği olarak insan sđrekli kendisini geliştirmeye eğilimli olduğu i7in fiziki dđnyayı tanıyıp ona hâkim olmaya 7alışırken, g6rđnđr âlemin dışında kalan metafizik âleme ait bilinmeyen veya g6rđlmeyen y6nđ de anlamak i7in bđyđk 7aba sarf etmiştir. Hatta metafizik konulara olan ilgi veya merakının, fiziki dđnyaya olan ilgisinden daha ileri boyutta olduğunu bile s6ylemek mđmkündür. Bilinmeyen, g6rđlmeyen, sır veya gizemli olana karşı yoğun ilgi, insanın ruhi dđnyası veya y6nđnđn bir yansımасы gibidir. Haddizatında inanma olgusunun kendisi bile bir y6nđyle gaybi dđnyaya aittir.

